
ΕΙΣ ΦΑΟΣ
George Bancroft

C. IVLII CAESARIS
COMMENTARII
DE BELLO GALLICO ET CIVILI.

ACCEDVNT LIBRI

DE BELLO ALEXANDRINO, AFRICANO
ET HISPANIENSI

E NVPERRIMA RECENSIONE

IER. IAC. OBERLINI.

TOMVS SECVNDVS.

AVGVSTAE TAVRINORVM
EX TYPIS VIDVAE POMBA ET FILIORVM.
ANNO MDCCCXVIII.

A. HIRTII
DE BELLO ALEXANDRINO
LIBER.

Si Svetonii aetate incertus fuit auctor huius libri, ut ipse in vita Iulii Caesaris c. 56 dixit: non videtur posse hodie nomen auctoris libro praescribi. In codicibus praescribitur vel *Oppii* vel *Hirtii* nomen; e Svetonio haud dubie: qui vero librarii *Caesaris*, *Celsi*, *Svetonii* nomen praescripserunt, hi non minus errarunt, quam qui eum esse ab *Hirtio Pansa* scriptum putarunt, de quo errore ad initia libri octavi de bello Gallico admonitum est. Cf. etiam dicta ad epistolam, Balbo scriptam, eidem libro octavo praemissam, e qua verisimile fit, eumdem esse illius libri et hujus de bello Alexandrino auctorem. *M.*

Oudendorpius tamen et in editione posteriore an. 1740 edita, secutus morem consuetum, *A. Hirtii* nomen huic libro praescripsit. Nec, puto, male; quandoquidem vulgo sub eius nomine citari solet. Scriptorem nobilem et oris bene Romani *Hirtium* vocat Brouckhusius ad Propertium 3, 20, 24.

A. HIRTII

DE BELLO ALEXANDRINO.

LIBER.

ARGVMENTVM.

Cap. 1. *Caesar Alexandriam obpugnare pergit.* 2. 3. *Alexandrini strenue sese defendunt.* 4—6. *Regem Ptolemaeum Caesar in potestate habet. Arsinoë imperium occupat; Achilla interfecto, Ganymedes aqua intercludere Caesarianos parat.* 7—9. *Trepidantibus his Caesar puteis fossis aquam subpeditat.* 10—18. *Navali proelio victor Pharo potitur.* 19—21. *In ponte et mole cladem accipit.* 22—25. *Firmato Caesarianorum animo, Alexandrinis petentibus Regem dimittit Caesar, is perfide bellum instaurat; proelio perit Euphranor.*

Cap. 26.—31. *Mithridates Pergamenus auxilia adducit Caesari, Pelusio potitur, Regios caedit. Rex a Caesare proelio victus perit in Nilo.* 32. 33. *Alexandria potitus Caesar Ptolemaeum minorem et Cleopatram Reges constituit; Arsinoën e Regno deducit. in Syriam abit.*

Cap. 34—41. *Interim Deiotarus, Armeniae Rex, contra Pharnacem auxilium petit a Domitio Calvino, qui male rem gerit. Pharnaces Pontum occupat, in cives Romanos saevit.* 42—47. *In Illyrico Gabinus subpetias Cornificio adferens inprospere pugnat. Rem restituit Vatinius superato Octavio.*

Cap. 48—64. *In Hispania Cassius Longinus, avaritia exosus, orta coniuratione vix evadit. Mox seditione facta ad Cordubam, rebus mire turbatis, ne Marcello Lepidoque et Trebonio se committat, aufugit et in Ibero perit.*

Cap. 65—68. *Syriam, Ciciliam, Asiam, Cappadociam constituit Caesar, in hac Bellonae templum Lycomedi Bithynio adiudicat; Deiotaro, Gallograeciae tetrarchae, Pompeium secuto,*

ignoscit. 69—78. *Pharnacem, dolose agentem, celeri victoria superat. Pontum recipit, Mithridatem Pergamenum Regem Bospori et Gallograecorum Tetrarcham constituit. In Italiam subito abit.*

Bello Alexandrino conflato, Caesar Rhodo atque ex Syria Ciliciaque omnem classem arcessit, Creta sagittarios, equites ab Rege Nabataeorum Malcho evocat; tormenta undique conquiri et frumentum mitti auxiliaque adduci iubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur atque omnes oppidi partes, quae minus firmae esse viderentur, testudinibus atque musculis aptantur: ex aedificiis autem per foramina in proxima aedificia arietes inmittuntur, quantumque aut ruinis deiicitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. Nam incendio fere tuta est Alexandria, quod sine contignatione ac materia sunt aedificia et structuris atque fornicibus continentur tectaque sunt rudere aut pavimentis. Caesar maxime studebat, ut, quam angustissimam par-

ex Syr. Cilic. Conf. cap. 25. 26. *M.*

Creta. Sic codd. Vulgo *ex Creta.*

Malcho. Hunc partis Arabiae Regem permovit Antipater, qui tum Iudaeam administrabat et a Caesaris partibus stabat, ut auxiliares copias Caesari mitteret. Iosephus Archaeol. 14, 8. *M.* Nomen *Malchi* Regem signat, sed consuetum etiam proprium virorum fuit. Sic vel in historia passionis Servatoris optimi occurrit servus dictus *Malchus.*

munitiones augentur, ut nuper coeptum erat. vid. B. C. 3, 112. *M.*

aptantur, ut ibi esse possint machinae, utque firmiores esse possint. *M.* Non ergo opus cum Lipsio Pol. 1, 9. emendare *quatiuntur* vel quid simile.

incendio. i. e. in incendio vel ab incendio.

contignatio ac materia, contignatae trabes. *M.*

structurae et fornices, structi fornices. *M.*

rudere aut (an, *et?*) *pavimentis*, rudere, quod est pavimentum, e quo fit pavimentum. *Rudus* significat testas, lapillos, aliamque arenosam et glareosam materiam concisam, contusam, comminutam, quae calce et aqua adfusa miscetur in massam. Hanc massam paviendo consolidant; ita fit e rudere pavimentum. Ex hac ergo massa consolidata fuerunt aedium tecta. Cf. de B. H. 8. Vitruv. 7, 1. Ceteros locos Gesnerus in Thes. L. L. diligentissime conlegit. *M.* Cf. Pallad. 1, 9.

tem oppidi palus a meridie interiecta efficiebat, hanc operibus vineisque agendis ab reliqua parte urbis excluderet: illud spectans, primum, ut, quum esset in duas partes urbs divisa, acies uno consilio atque imperio administraretur; deinde, ut laborantibus succurri atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset; in primis vero, ut aqua pabuloque abundaret, quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod utrumque palus large praebere poterat.

2. Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla aut mora inferebatur: nam in omnes partes, per quas fines Aegyptii Regnumque pertinet, legatos conquisitoresque dilectus habendi caussa miserant, magnumque numerum in oppidum telorum atque tormentorum convexerant et innumerabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in urbe maxime armorum erant institutae officinae. Servos praeterea puberes armaverant, quibus domini locupletiores victum quotidianum stipendiumque praebebant. Hac multitudine disposita, munitiones semotarum partium tuebantur, veteranas cohortes vacuas in celeberrimis urbis locis habebant, ut, quacunque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum obportuni essent. Omnibus viis atque angiportis triplicem vallum obduxerant: erat autem

spectans. Vulgo *sperans.* Sed codd. et edd. vett. *exspectans*, unde Ursinus bene *spectans*, ut C. 3, 85.
fines Aegyptii Regnumque fines Regni Aegyptii. *M.* Alii *Aegypti.*
pertinet. Bene sic. Ita et G. 4, 11. codd. quidam *fecisset*, ubi vulgo *fecissent.* Cf. not. ad C. 1, 2.
innumerabilem multitudinem hominum, seu militum. Monuerunt Ciacconius et Davisius. *M.*

Hac multitudine recens conlecta: obponuntur veteranis cohortibus. *M.*
obportuni. Sic leg. e quibusdam codd. sc. Alexandrini: hinc fluxit plerorumque codd. lectio, *obponi possent* scil. cohortes, id quod interpretamentum est. *M.* Per synthesin *obportuni* refertur ad milites. Vulgo receptum *obportunae* scil. cohortes.

quadrato exstructus saxo, neque minus quadraginta pedes altitudinis habebat: quaeque partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Praeterea alias ambulatorias totidem tabulatorum confixerant; subiectisque eas rotis, funibus iumentisque obiectis, directis plateis in quamcumque erat visum partem movebant.

3. Urbs fertilissima et copiosissima omnium rerum adparatus suggerebat. Ipsi homines, ingeniosissimi atque acutissimi, quae a nobis fieri viderant, ea sollertia efficiebant, ut nostri illorum opera imitati viderentur; et sua sponte multa reperiebant, unoque tempore et nostras munitiones infestabant et suas defendebant, atque haec principes in conciliis concionibusque agitabant, *Populum Romanum paullatim in consuetudinem eius Regni occupandi venire: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Aegypto, Pompeium se ex fuga eodem recepisse, Caesarem venisse cum copiis, neque morte Pompeii quidquam profectum, quo minus apud se Caesar commoraretur: quem si non expulissent, futuram ex Regno provinciam: idque agendum mature; namque eum, interclusum tempestatibus propter anni tempus, recipere transmarina auxilia non posse.*

ambulatorias. De his Vitruvius 10, 19. Veget. 4, 17.

confixerant. Sic codd. et edd. vett. Ita et Varro R. R. c. 21. *Sublaminas inter se configito.* Glossae *configit* συνπήσσει. Apud Met. 4. *machina confixilis.* Male vulgo in loco nostro *confinxerant.* Non nemo *confecerant.*

obiectis, iunctis. Scal. delebat. Lipsius Pol. 2, 4. coniiciebat *obtectis.* Oudend. *obiectas* scil. plateis. Bentleii aureis offendit *subiectis*, *obiectis*, *directis.*

plateis. Codd. recentiores *pluteis.* Sic et edd. vett. Nec displicet Oud. quia videntur contraria *directae plateae* et *in quamcumqne partem.*

imitati. Sic codd. Vulgo *imitari.*

concionibusque. Alii *contentionibus.* quod Bentleius ortum indicat e *coitionibus.*

Gabinium. vid. de B. C. 3, 103. De Pompeio ibid. *M.* Eiecto Archelao Gabinius Ptolemaeum reduxerat. V. Appian. Syr. 51. Civ. 2, 24. Dio 39, 55.

interclusum temp. V. Ind. Heinsius absque necessitate coniectabat *intercluso tempestatibus mari.*

4. Interim dissensione orta inter Achillan, qui veterano exercitui praeerat, et Arsinoën, Regis Ptolemaei minorem filiam, ut supra demonstratum est, quum uterque utrique insidiaretur et summam imperii ipse obtinere vellet, praeoccupat Arsinoë per Ganymeden eunuchum, nutricium suum, atque Achillan interficit. Hoc occiso, ipsa sine ullo socio et custode omne imperium obtinebat; exercitus Ganymedi transditur: is, suscepto officio, largitionem in milites auget, reliqua pari diligentia administrat.

5. Alexandria est fere tota subfossa, specusque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas domos inducitur, quae paullatim spatio temporis liquescit ac subsidit. Hac uti domini aedificiorum atque eorum familiae consueverunt: nam, quae flumine Nilo fertur, adeo est limosa atque turbida, ut multos variosque morbos efficiat: sed ea plebes ac multitudo contenta est necessario, quod fons urbe tota nullus est. Hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quae ab Alexandrinis tenebatur. Quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi; qui, distributi munitionum tuendarum caussa, vicatim ex privatis aedificiis, specubus ac puteis extracta aqua utebantur.

6. Hoc probato consilio, magnum ac difficile opus adgreditur. Interseptis enim specubus atque omnibus

supra demonstratum est. de B. C. 3, 112. *M.*

ipse obt. vellet. a Leid. 1. abest *ipse.* Bentl. velit *quisque.*

in milites. Codd. quidam *in militem.* nec ita male.

Alexandria. Situm locorum, de quibus hic et in seq. sermo, et totum hoc bellum Alexandrinum egregie inlustrat Bonamy in Mém. de l' Acad. des Inscr. t. 9. p. 416. et p. 432.

specus, canales subterraneos. Conf. B. C. 3, 49. Plutarchus, de hac re in vita Caes. cap 49 loquens, τὰς διώρυχας dixit. *M.*

plebes. Sic codd. ut G. 6, 13.

puteis. cisternis, in quas e specubus defluxit aqua limo purgata, ut in iis servaretur. *M.*

urbis partibus exclusis, quae ab ipso tenebantur, aquae magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere contendit. Hanc locis superioribus fundere in partem Caesaris non intermittebat; quamobrem salsior paullo praeter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis aedificiis, magnamque hominibus admirationem praebebat, quam ob caussam id accidisset: nec satis sibi ipsi credebant, quum se inferiores eiusdem generis ac saporis aqua dicerent uti, atque ante consuessent; vulgoque inter se conferebant et degustando, quantum inter se differrent aquae, cognoscebant. Parvo vero temporis spatio, haec propior bibi omnino non poterat; illa inferior conruptior iam salsiorque reperiebatur.

7. Quo facto dubitatione sublata, tantus incessit timor, ut ad extremum casum periculi omnes deducti viderentur, atque alii morari Caesarem dicerent, quin naves conscendere iuberet, alii multo gravius extimescerent casum; quod neque celari Alexandrinis possent in adparanda fuga, quum tam parvo spatio distarent ab ipsis; neque, illis inmi-

exclusis. Eas partes urbis, quas ipse tenet, obductis operibus subterraneis excludit et separat ab illa parte, in qua Caesar est, ne e parte Ganymedis aqua per specus fluat in partem Caesaris. Sic paullo ante c. 1, *partem unam operibus excludere ab alia. M.*

aquam exprimit, scil. inde ab eo loco, ubi opera obduxerat in specubus. Sic prior pars specus aquam depuratam habet, posterior nunc repletur marina impura. *M.*

locis superioribus urbis, quae propiora mari erant. *M.*

inferiores, incolae inferioris partis urbis. *M.*

propior Caesari, in superioribus locis. *M.*

casum periculi. Sic codd. Vulgo omittitur *periculi.*

quin (qui non, quia non, quod non) *naves concis. iub.* Ergo ii dicunt eum morari, qui accusant eius cunctationem. *M.*

gravius. Sic codd. et edd. vett. bene: et huius explicatio est vulgata, *graviorem casum. M.* Intelligitur casus ille, *aquam salsam factam.*

Alexandrinis. Sic codd. et edd. vett. pro quo vulgo *Alexandrinos.* Cf. et Nepos Alcib. 5. Quidam *Alexandrini.*

quum tam parvo. Alii *quum hi t. p.*

nentibus atque insequentibus, ullus in naves receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Caesaris, quam domiciliis ipsorum non moverat, quod ea se fidelem palam nostris esse simulabat et descivisse a suis videbatur; ut, si mihi defendendi essent Alexandrini, quod neque fallaces essent, neque temerarii, multa oratio frustra absumeretur. Quum vero uno tempore et natio eorum et natura cognoscatur, aptissimum esse hoc genus ad proditionem, nemo dubitare potest.

8. Caesar suorum timorem consolatione et ratione minuebat. Nam *puteis fossis aquam dulcem posse reperiri adfirmabat: omnia enim litora naturaliter aquae dulcis venas habere. Quod si alia esset litoris Aegyptii natura, atque omnium reliquorum; tamen, quoniam mare libere tenerent, neque hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, quo minus quotidie aquam navibus peterent, vel a sinistra parte a Paraetonio, vel a dextra ab insula; quae diversae navigationes numquam uno tempore adversis ventis praecluderentur. Fugae vero nullum esse consilium non solum iis, qui primam dignitatem haberent, sed ne iis quidem, qui nihil, praeterquam de vita, cogitarent: magno negotio inpetus hostium adversos ex munitionibus sustineri, quibus relictis, nec loco nec numero pares esse posse:*

ut, si mihi — absumeretur. Fortasse in his non habemus manum scriptoris genuinam: sunt enim plures variae lectiones, quae semper in hoc loco laboratum esse arguant. *M.* Davis. pro *temerarii* volebat *veteratorii.* Wassio videntur esse falsarii, qui fidem *temerant* et violant. Eo sensu legitur *temerator* Dig. 48, 10, 29.

Quum vero — cognoscatur. Cum vero fieri soleat, ut, si quis Alexandriam venerit, eodem tempore, quo primum nationem cognoscit, naturam quoque eorum cognoscat —. De eorum perfidia vid. c. 24. *M.*

ab insula, Pharo. *Cellar.*

qui primam dignit. haberent, qui dignitatem, id quod dignum est viro et laudabile, primo loco ponerent, omnibus aliis rebus anteponerent. Monuit etiam Clarkius, hunc sensum esse. *M.*

adversos. i. e. in adversos et repugnantes.

magnam autem moram et difficultatem adscensum in naves habere, praesertim ex scaphis: summam esse contra in Alexandrinis velocitatem, locorumque et aedificiorum notitiam: hos praecipue in victoria insolentes, praecursuros et loca excelsiora atque aedificia occupaturos; ita fuga navibusque nostros prohibituros: proinde eius consilii obliviscerentur atque omni ratione esse vincendum cogitarent.

9. Hac oratione apud suos habita atque omnium mentibus excitatis, dat Centurionibus negotium, ut, reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos animum conferant, neve quam partem nocturni temporis intermittant. Quo suscepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte vis aquae dulcis inventa est. Ita operosis Alexandrinorum machinationibus maximisque conatibus non longi temporis labore occursum est. Eo biduo legio XXXVII ex dedititiis Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, inposita in naves a Domitio Calvino, ad litora Africae, paullo supra Alexandriam, delata est. Hae naves Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur: sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas ancoras. Hi quum diu retinerentur atque aquae inopia premerentur, navigio actuario Caesarem faciunt certiorem.

10. Caesar, ut per se consilium caperet, quid faciendum videretur, navim conscendit atque omnem classem se sequi iussit, nullis nostris militibus inpositis; quod, quum longius paullo discederet, mu-

intermissis. Edd. vett. *omissis*, quod factum ob sequens *intermittant*.

dedititiis Pomp. Conf. B. C. 3, 99. *Cellarius.*

in naves. Iurinius credit excidisse *onerarias.*

ut per se (ipse praesens) *cons. cap. M.*

nitiones nudare nolebat. Quumque ad eum locum accessisset, qui adpellatur Chersonesus, aquandique caussa remiges in terram exposuisset, nonnulli ex eo numero, quum longius a navibus praedatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti: ex iis cognoverunt, Caesarem ipsum in classe venisse nec. ullos milites in navibus habere. Qua re comperta, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendae rei crediderunt. Itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navigandum, propugnatoribus instruxerunt, Caesarique redeunti cum classe occurrerunt: qui duabus de caussis eo die dimicare nolebat, quod, et nullos milites in navibus habebat, et post horam decimam diei res agebatur, nox autem adlatura videbatur maiorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant: sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum; quod nulla satis idonea esset hortatio, quae neque virtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de caussis naves, quas potuit, Caesar ad terram detrahit, quem in locum illos successuros non existimabat.

11. Erat una navis Rhodia in dextro Caesaris cornu, longe ab reliquis conlocata. Hanc conspicati hostes non tenuerunt sese, magnoque inpetu quatuor ad eam constratae naves et complures apertae contenderunt. Cui coactus est Caesar ferre subsidium, ne turpem in conspectu contumeliam acciperet; quamquam si quid gravius illis accidisset,

nudare nolebat. Alii *nudari.*

eo numero. Davis. addidit *eo* e codd. et edd. vett.

processissent. Edd. vett. *concessissent.*

quae neque. sic codd. et edd. vett. Vulgo *qua.* Iurinius mallet *quum.*

turpem. Ita codd. Vulgo *turpiter.*

in conspectu. Codd. recent. addunt *hostium.* Gruter. mallet *omnium.*

illis. Rhodiis scil. licet *navis* praecedat, per synthesin.

merito casurum iudicabat. Proelium commissum est magna contentione Rhodiorum: qui, quum in omnibus dimicationibus et scientia et virtute praestitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant, ne quod suorum culpa detrimentum acceptum videretur. Ita proelium secundissimum est factum. Capta est una hostium quadriremis, depressa est altera: deinde duae omnibus epibatis nudatae: magna praeterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum est interfecta. Quod nisi nox proelium diremisset, tota classe hostium Caesar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus, adverso vento leniter flante, naves onerarias Caesar remulco victricibus suis navibus Alexandriam deducit.

12. Eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, quum iam non virtute propugnatorum, sed scientia classiariorum, se victos viderent, ** quibus et superioribus locis sublevabantur, ut ex aedificiis defendi possent: et materiam cunctam obiicerent, quod nostrae classis obpugnationem etiam ad terram verebantur. Iidem, postea quam Ganymedes in concilio confirmavit, sese et eas, quae essent amissae, restituturum et numerum adaucturum, magna spe et

depressa est altera. Post haec verba codd. recentiores addunt, *alteraque perturbata;* antiquiores non addunt. Gronovius (Obs. 4, 19) pro *perturbata* legi vellet *perforata.* *M.* Iurinius dat *depressa est altera perforata.*

deinde omnibus (vulgo, *omnes*) *epip. nudatae.* Facile credo Davisio, *dein duae* legendum esse; aut Turnebo, *duae* pro *deinde* legenti. De epibatis vid. Ind. *M.*

remulco — h. e. captas naves, remulco (vid. Ind.) religatas e suis navibus, deducit. *M.* Quidam codd. *remigio*, vitio librariorum.

navibus. Addidit Oudend. e codd. Idem mallet *cum victr. suis navibus.* Bene.

ex aedificiis. Ciacconius *vix aed.* correxerat, quod alii receperunt, quia non animadverterant lacunam, quae paullo ante est. *M.* Lacunam Rhellicanus non agnoscit, et sic coniungit dicta: *a quibus* (*Caesarianis classiariis*) *Alexandrini eminentioribus locis sublevabantur.* Cellarius legi vult *qui et sup. locis subl. ut vix* etc.

fiducia veteres reficere naves, adcuratiusque huic rei studere atque inservire instituerunt: ac, tametsi amplius CX navibus longis in portu navalibusque amiserant, non tamen reparandae classis cogitationem deposuerunt: videbant enim, non auxilia Caesari, non commeatus subportari posse, si classe ipsi valerent. Praeterea nautici homines, urbis et regionis maritumae, quotidianoque usu a pueris exercitati, ad naturale ac domesticum bonum refugere cupiebant et, quantum parvulis navigiis profecissent, sentiebant. Itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt.

13. Erant omnibus ostiis Nili custodiae exigendi portorii caussa dispositae. Naves veteres erant in occultis Regiae navalibus, quibus multis annis ad navigandum non erant usi. Has reficiebant; illas Alexandriam revocabant. Deerant remi; porticus, gymnasia, aedificia publica detegebant, asseres remorum usum obtinebant: aliud naturalis sollertia, aliud urbis copia subministrabat. Postremo non longam navigationem parabant, sed praesentis temporis necessitati serviebant et in ipso portu confligendum videbant. Itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes duas et viginti, quinqueremes quinque confecerunt. Ad has minores apertasque complures adiecerunt et, in portu periclitati remigio, quid quaeque earum efficere posset, idoneos

nautici. Hoc puto delendum; nam homines urbis et reg. maritumae sunt uno verbo *maritumi*, et a pueris exercitati sunt uno verbo *nautici*, quod verbum aliquis in margine explicandi caussa addiderat. Sic c. 16 *maritumi nauticique* dicuntur coniunctim et sine explicatione; hoc loco periphrasis horum verborum est. *M.*

bonum. Hoc e codd. dedit Victor. V. L. 10, 24. notatque significare *dotem.*

omnibus ostiis Nili. Codd. quidam et edd. vett. *in omnibus ostiis portuum Nili.* Sic Livius 35, 39. *ad ostium portus.* ubi vid. Gronov.

Regiae navalibus. vid. de B. C. 3, 112. *M.* Non opus est legere, ut in edd. vett. *regionis navalibus*, vel, ut velit Davis. *Regis nav.*

milites inposuerunt, seque ad confligendum omnibus rebus paraverunt. Caesar Rhodias naves novem habebat, nam, decem missis, una in cursu litore Aegyptio defecerat, Ponticas octo, Lycias quinque ex Asia duodecim. Ex his erant quinqueremes quinque et quadriremes decem: reliquae infra hanc magnitudinem et pleraeque apertae. Tamen virtute militum confisus, cognitis hostium copiis, se ad dimicandum parabat.

14. Postquam eo ventum est, ut sibi uterque eorum confideret, Caesar Pharon classe circumvehitur, adversasque naves hostibus constituit; in dextro cornu Rhodias conlocat, in sinistro Ponticas: inter has spatium quadringentorum passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naves videbatur. Post hunc ordinem reliquas naves subsidio distribuit: quae quamque earum sequatur et, cui subveniat, constituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt atque instruunt: in fronte conlocant duas et viginti, reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. Magnum praeterea numerum minorum navigiorum et scapharum producunt cum malleolis ignibusque; si quid ipsa multitudo et clamor et flamma nostris terroris adferre possent. Erant inter duas classes vada transitu angusto, quae pertinent ad regionem Africae: sic enim praedicant, par-

malleoli ignesque sunt malleoli igniti, genus telorum ignitorum. Erat autem omnino ignitum telum lignum teres (hastile sagitta, iaculum), circumdatum repletumque pice, stuppa, aliaque ignem concipiente materia, quod antequam mittebatur, incendi solebat: ignis ergo inter volandum augetur et, cuicumque telum adhaeserit, id incendit. Unum genus, falaricam, Livius (21, 8) descripsit; aliud, malleolum, Ammianus Marcellinus (23, 4). *M.* Cf. et Veget. 4, 18.

ad regionem Africae, h. e. usque ad eam regionem urbis Alexandrinae, ubi Africa incipit, ubi confinia Africae et Asiae sunt ex opinione illorum hominum. Inde sequitur, partem Alexandriae dimidiam esse Africae, et intelligitur, alteram partem dimidiam esse Asiae.

tem esse Alexandriae dimidiam Africae: satisque diu inter ipsos est exspectatum, ab utris transeundi fieret initium; propterea quod, eis qui intrassent, et ad explicandam classem et ad receptum, si durior accidisset casus, inpeditiores fore videbantur.

15. Rhodiis navibus praeerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magis cum nostris hominibus, quam cum Graecis comparandus. Hic ob notissimam scientiam atque animi magnitudinem delectus est ab Rhodiis, qui imperium classis obtineret. Qui, ubi Caesaris animum advertit, *Videris mihi*, inquit, *Caesar*, *vereri*, *si haec vada primis navibus intraveris*, *ne prius dimicare cogaris*, *quam reliquam classem possis explicare. Nobis rem committe*, *nos proelium sustinebimus*, *neque tuum iudicium fallemus*, *dum reliqui subsequuntur: hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari magno nobis et dedecori et dolori est.* Caesar illum adhortatus atque omnibus laudibus prosecutus, dat signum pugnae. Progressas ultra vadum quatuor Rhodias naves circumsistunt Alexandrini atque in eas inpetum faciunt. Sustinent illi atque arte sollertiaque se explicant: ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero nulla transversa hosti obiiceretur, nullius remi detergerentur, sed semper venientibus adversae occurrerent. Interim sunt reliquae

M. De diverso termino Asiae Africaeque olim statuto v. Cellarius Not. O. A. 1, 11, 5.

propterea quod eis (in ea vada) *qui intrassent* — (hi) *inped. f. videb.* Sic Oud. restituit lectionem et explicavit locum: *eis* e codd. pro vulg. *eo*, aut pro *ei* vel *ii*, quod quidam codd. habent, recepit. Mihi quidem videtur vulgata verior: *propterea quod*, *eo qui intrassent* —. Dixerat, esse vada transitu augusto: qui ergo eo (in ea vada) intrant, hi erunt inpeditiores ad pugnam. *Intrare vada* etiam cap. 15 occurrit. *M.* Pro *intrassent* alii *transirent* vel *transissent.*

Euphranor. De huius meritis et exitu tristi vid. c. 25. *M.*

primis navibus. bene sic, nam sequitur *reliquam classem.* Cf. Gronov. Obs. 1, 7. Alii, nec male, *primus navibus.*

nullius remi. Codd. quidam *nullaeque*, antique.

subsecutae. Tum necessario discessum ab arte est, propter angustias loci, atque omne certamen in virtute constitit. Neque vero Alexandriae fuit quisquam aut nostrorum, aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in obpugnatione occupatum animum haberet, quin altissima tecta peteret atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet precibusque et votis victoriam suis ab Diis inmortalibus exposceret.

16. Minime autem par erat proelii certamen: nostris enim prorsus neque terra neque mari effugium dabatur victis, omniaque victoribus erant futura in incerto: illi, si superassent navibus, omnia tenerent; si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud grave ac miserum videbatur: perpaucos de summa rerum ac de salute omnium decertare, quorum si qui aut animo aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cavendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Haec superioribus diebus saepenumero Caesar suis exposuerat, ut hoc maiori animo contenderent, quod omnium salutem sibi commendatam viderent. Eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus, ne suam atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaque hoc animo est decertatum, ut neque maritumis nauticisque sollertia atque ars praesidium ferret; neque numero navium praestantibus multitudo prodes-

ex omni prospectu, quocumque demum loco stare et prospicere posset. *M.*

nostris enim prorsus. Fere omnes libri pro *prorsus* habent *pulsis:* bene. Sed ita mox delebitur *victis*, quod interpretamentum est eius, qui monere voluit, pulsos et victores obponi, ut victos et victores. *M.*

illi, si super. Minus haec cohaerent cum praecedentibus, ni subaudias *quum.*

rel. et. esset cavendum. sibi de salute. Edd. quaedam *cadendum*, quod Davisio placet. Rossetus et Clarkius voluere *cedendum.* non opus. Multo minus admittes Iurinii *luendum.*

maritumis nauticisque. Conf. cap. 12. *M.*

set, neque flexi ad virtutem ex tanta multitudine viri virtuti nostrorum possent adaequari. Capitur hoc proelio quinqueremis una et biremis cum defensoribus remigibusque et deprimuntur tres, nostris incolumibus omnibus: reliquae propinquam fugam ad oppidum capiunt, quas protexerunt ex molibus atque aedificiis inminentibus; et nostros adire propius prohibuerunt.

17. Hoc ne sibi saepius accidere posset, omni ratione Caesar contendendum existimavit, ut insulam molemque, ad insulam pertinentem, in suam redigeret potestatem; perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, et illam et urbem uno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio, cohortes decem et levis armaturae electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora scaphasque inponit: inde alteram insulae partem distinendae manus caussa constratis navibus adgreditur, praemiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset. Ac primo inpetum nostrorum pariter sustinuerunt: uno enim tempore et ex tectis aedificiorum pro-

flexi ad virtutem. Davisius ingeniose coniecit, legendum esse, *electi ad virtutem*, i. e. propter virtutem, ratione virtutis, εἰς ἀρετήν. Probavit coniecturam Clarkius et e B. C. 3, 84. comparavit, *electi ad pernicitatem. M.* Τὸ *electi* iam volebat Ciaccon. Codd. varii *flecti*, unde coniectura ista egregie firmatur. Ceterum *flexi* bonum sensum dat, i. e. inducti contra suetum morem.

multitudine. E codd. post hoc verbum addendum est *hostium. M.* Id visum Davisio et Clarkio. Contra natum e glossa statuit Oud.

viri. Non certum est hoc verbum, si codd. spectentur, et potest commode abesse. *M.*

molemque, ad insulam pertinentem. Descripta est moles B. C. 3, 112. *M.*

in oppido, et illam et urbem. Haec tantopere variantur in libris scriptis, ut de vera lectione constare nequeat: neque ulla ullius codicis lectio sensum commodum habet. Nolo igitur explicationes et emendationes lectionis incertae tentare. *M.* Iurinius pro *illam* legi iubet *insulam* et pro *tentari* vult *tutari*, ubi subaudiendum *se.* Quid si legas *illam* scil. insulam *et molem?*

inde alteram. An, *ipse alteram?* Illud *inde* est in uno codice; ceteri omnes habent vel *in*, vel *neque*, vel *inque. M.*

constratis navibus. Alii *cum c. n.* Mox quidam *At primo*, minus bene.

pugnabant et litora armati defendebant, quo propter asperitatem loci non facilis nostris aditus dabatur, et scaphis navibusque longis quinque mobiliter et scienter angustias loci tuebantur. Sed ubi, primum locis cognitis vadisque pertentatis, pauci nostri in litore constiterunt atque hos sunt alii subsecuti, constanterque in eos, qui in litore aequo institerant, inpetum fecerunt, omnes Pharitae terga verterunt. His pulsis custodia portus relicta, ad litora et vicum adplicaverunt, seque ex navibus ad tuenda aedificia eiecerunt.

18. Neque vero diutius ipsi ea munitione se continere potuerunt: etsi erat non dissimile, atque Alexandriae, genus aedificiorum, ut minora maioribus conferantur, turresque editae et coniunctae muri locum obtinebant, neque nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad obpugnandum. Sed terror hominibus mentem consiliumque eripit et membra debilitat: ut tunc accidit. Qui se in aequo loco ac plano pares esse confidebant, iidem, perterriti fuga suorum et caede paucorum, triginta pedum altitudine in aedificiis consistere ausi non sunt, seque per molem in mare praecipitaverunt et octingentorum passuum intervallo ad oppidum enataverunt. Multi tamen ex iis capti interfectique sunt, sed numerus captivorum omnino fuit DC.

pertentatis. Edd. quaedam *praetentatis.* recte, si codd. addicerent. *custodia p. relicta.* Iurinius mallet *custodiae p. relicti.*

ad litora et v. ad. Plerique codd. habent, *naves ad litora et v. adp.* De vico cf. B. C. 3, 112. *M.* Subaudire *naves* sufficit.

ipsi ex munitione. Et *ipsi* et *ex* a bonis codd. abest; nec quisquam desiderabit, si omittatur. *M.* Lego *ea munitione*, quod bene dedit Davis. Sequitur eum Clarkius. Vulgo legitur *ex*, ubi praepositionem deletam cupit Scaliger. Ursinus reponebat *in mun.* Oud. pro *ipsi ex* coniiciebat *Pharitae*, nimis audacter.

genus aedificiorum. Cf. cap. 1. *M.*

octingentorum. Cod. Vossii habet *nongentorum*, ut C. 3, 112.

intervallo. Alii *intervallum.*

fuit DC. In codd. vero *sex millia* legitur, quem numerum, ut nimium, videntur editores mutasse. *M.*

19. Caesar, praeda militibus concessa, aedificia diripi iussit, castellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communivit atque ibi praesidium posuit. Hunc fuga Pharitae reliquerant; fortiorem illum propioremque oppido Alexandrini tuebantur. Sed eum postero die simili ratione adgreditur, quod, his obtentis duobus, omnem navigiorum excursum et repentina latrocinia sublatum iri videbatur. Iamque eos, qui praesidio eum locum tenebant, tormentis ex navibus sagittisque depulerat atque in oppidum redegerat, et cohortium trium instar in terram exposuerat; non enim plures consistere angustiae loci patiebantur, reliquae copiae in navibus stationem obtinebant. Quo facto imperat, pontem adversus hostem praevallari et, qua exitus navibus erat fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus obpleri atque obstrui: quorum altero opere effecto, ut nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto, omnes Alexandrinorum copiae ex oppido se eiecerunt et contra munitiones pontis latiore loco constiterunt; eodemque tempore, quae consueverant navigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem constituerunt. Pugnabatur a nobis ex ponte, ex mole; ab illis ex area, quae erat adversus pontem, et ex navibus contra molem.

20. In his rebus occupato Caesare militesque hortante, remigum magnus numerus et classiariorum ex longis navibus nostris in molem se eiecit. Pars

ad pontem, qui propior. Scil. duo pontes fuere, alter, qui molem cum Pharo, alter, qui cum oppido iungeret.

videbatur. Bentleius velit *videbat.*

coh. trium instar. Sic Cic. ad Att. 15, 5. *instar septuaginta epistolarum.*

fornice exstructo. i. e. per fornicem. Vulgo male distinguunt ante *fornice.*

ut nulla etc. Oud. hoc ut et mox *eiecerunt* dedit e codd.

eorum studio spectandi ferebatur, pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum navigia hostium lapidibus ac fundis a mole repellebant ac multum proficere multitudine telorum videbantur. Sed, postquam ultra eum locum, ab latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex navibus Alexandrini pauci; ut sine signis certisque ordinibus, sine ratione prodierant, sic temere in naves refugere coeperunt. Quorum fuga incitati Alexandrini plures ex navibus egrediebantur nostrosque acrius perturbatos insequebantur. Simul, qui in navibus longis remanserant, scalas rapere navesque a terra repellere properabant, ne hostes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium, quae in ponte ac prima mole constiterant, quum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum adversi sustinerent, veriti, ne ab tergo circumvenirentur et discessu navium omnino reditu intercluderentur, munitionem in ponte institutam reliquerunt et magno cursu incitati ad naves contenderunt; quorum pars, proximas nacta naves, multitudine hominum atque onere depressa est; pars resistens et dubitans, quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est; nonnulli feliciore exitu, expeditas ad ancoram naves consecuti, incolumes discesserunt; pauci, adlevati scutis et animo ad conandum nixi, ad proxima navigia adnatarunt.

plures. Hoc addunt e codd. Grut. Davis. Oud.

qui in navibus. scil. Caesariani.

ponte. sic cod. vetus. Vulgo *pontem.*

ad ancoram. Sic et G. 5, 9. Vulgo *ancoras.*

adlevati scutis, portantur a scutis per mare, super scutis natant. Quidam codd. *adlevatis scutis*, ita ut inter natandum scuta adtollerent, seque iis tegerent. Sed sequor priorem lectionem. *M.* minus recte. Natantes scuta supra caput tenuisse milites Romanos, satis notum est, quo se contra telorum ictus protegerent.

21. Caesar, quoad potuit, cohortando suos ad pontem et munitiones contendere, eodem in periculo versatus est. Postquam universos cedere animadvertit, in suum navigium se recepit. Quo multitudo hominum insecuta quum inrumperet, neque administrandi neque repellendi a terra facultas daretur; fore, quod accidit, suspicatus, sese ex navigio eiecit atque ad eas, quae longius constiterant, naves adnatavit. Hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conservavit; navigium quidem eius, multitudine depressum militum, una cum hominibus interiit. Hoc proelio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter quadringenti et paullo ultra eum numerum classiarii et remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus multisque tormentis confirmaverunt atque, egestis ex mari lapidibus, libere sunt usi postea ad mittenda navigia.

22. Hoc detrimento milites nostri tantum abfuerunt ut perturbarentur, ut incensi potius atque

neque admin. Iurinius praemitti optat *et* vel *ut*.

administrandi. vid. Ind. *M.*

naves adnatavit. Eo tempore, ut Plutarchus in Caes. c. 49, Appian. C. 2, 90. p. 484, Svetonius in Iul. c. 64, Dio Cassius 42, 40 narrant, hac animi praesentia Caesar fuit, ut manum laevam inter natandum levaret, ne libelli, quos tenebat, madefierent. Verbo haec monuerat Brantius. Etsi vero Svetonius negat, eum paludamentum abiecisse: tamen Appianus et Dio hoc confirmant, adduntque adeo, Alexandrinos illud sublatum tropaeo adfixisse. Fortasse Svetonius, quippe Romanus, cui talia certo cognita esse poterant, disertis verbis addidit, non dimissum esse a Caesare paludamentum, ut rumorem, ea de re inter exteros sparsum, sua narratione obposita vanitatis argueret. Usserius tamen (Annal. p. 471) ceterorum narrationem Svetonianae praefert. *M.*

paullo ultra e. num. Vera est duorum codd. lectio, *prope eum numerum.* Si cui aliter videtur, is e variis lectionibus (*paullo post eum numerum*, vel, *paullo eum numerum*, vel e vulgata, *paullo ultra e. num.*) meliorem eligat. *M.*

tantum abfuerunt — fecerint. Credo, hanc esse probabilem lectionem, quia res ipsa talem sensum postulat: codices tamen valde discrepant, et miras lectiones exhibent, ex quibus erui poterit tale quid: *Hoc detr. acc. mil. nostri minime sunt perturbati, sed incensi, atque magnas accessiones fecerunt — —. M.* Hactenus sensus clarus. *tantum abfuerunt a perturbatione, ut — —.*

incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis, in proeliis quotidianis, quandocumque sors obtulerat, procurrentibus et erumpentibus Alexandrinis ** manum comprehendi multum operibus, et ardentibus studiis militum; nec divulgata Caesaris hortatio subsequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem, ut magis deterrendi et continendi a periculosissimis essent dimicationibus, quam incitandi ad pugnandum.

23. Alexandrini, quum Romanos et secundis rebus confirmari et adversis incitari viderent, neque ullum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, ut coniectura consequi possumus, aut admoniti a Regis amicis, qui in Caesaris erant praesidiis, aut suo priore consilio, per occultos nuncios Regi probato, legatos ad Caesarem miserunt, *ut dimitteret Regem, transireque ad suos pateretur: paratam enim omnem multitudinem esse, confectam taedio puellae, fiduciario Regno, dominatione crudelissima*

** *manum* — Locus corruptus, cui a nemine adhuc medicina inventa est. *Cellar.* Tollendae lacunae legi vult Iurin.: *Hoc — perturbarentur, incensi — accessiones fecerunt in op. h. expug. in proeliisque quotid. quand. proc. et erump. Alex. fors obtulerat manum conferendi facultatem ardentibus studiis militum.* Mihi videtur sic bene constitui locus, neque vero necesse esse, ut istud *ut* supprimatur et verbum *fecerint* mutetur.

subsequi. Hoc non intelligo, fassusque est Oudendorpius, se non assequi sensum. Multis modis tentavi; sed nihil, quod repereram, erat in his verbis: illud unum videbatur ferri posse, si *subsequi* esset *assequi*, quasi labor et cupiditas ita festinassent, ut hortatio (ne sibi nocerent labore et cupiditate) non posset eos assequi, satis mature ad eos pervenire. Sed foret hic sensus valde contortus. *M.*

et continendi. hoc ex edit. Davisii et aliis exciderat.

admoniti. codd. quidam *incitati.*

suo priore consilio. Sic quidem codices; sed Alexandrini hoc consilium nondum ceperant. Clarkius explicat sic, illos prius dedisse consilium, quam ab aliis accepissent, et sic dici h. l. *prius*, qualis esset, priores consilio suo miserunt. Ego vero probo eas editiones, in quibus *suopte consilio*, h. e. suo ipsorum consilio, legitur. — Pertinet huc Dio Cass. 42, 42. *M.*

Regi probato. Melior est haec lectio altera, quae habet *Regis.* In ista plurimi codd. consentiunt.

puellae, Arsinoës. Conf. c. 4. *M.*

fiduciario Regno. Ipse Rex, puer, in potestate Caesaris erat, a quo diligentissime custodiebatur (de B. C. 3, 109). Arsinoë, Regis soror, erat apud exercitum, ut interea

Ganymedis, facere id, quod Rex imperasset: quo si auctore in Caesaris fidem amicitiamque venturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore inpedimento, quo minus se dederent.

24. Caesar, etsi fallacem gentem semperque alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat; tamen petentibus dare veniam, utile esse statuit, quod, si quo pacto sentirent ea, quae postularent, mansurum in fide dimissum Regem credebat; sin, id quod magis illorum naturae conveniebat, ducem ad bellum gerendum Regem habere vellent, splendidius atque honestius sese contra Regem, quam contra convenarum ac fugitivorum manum, bellum esse gesturum. Itaque Regem cohortatus, *ut consuleret Regno paterno, parceret praeclarissimae patriae, quae turpissimis incendiis et ruinis esset deformata, cives suos primum ad sanitatem revocaret, deinde conservaret, fidem Populo Romano sibique praestaret, quum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret*, dextra dextram tenens, dimittere coepit adulta iam aetate puerum. At Regius animus disciplinis fallacissimis eruditus, ne a gentis suae moribus degeneraret, flens orare contra Caesarem coepit, *ne se dimitteret; non enim Regnum ipsum sibi conspectu Caesaris esse iucundius.* Compressis pueri lacrimis, Caesar ipse commotus, celeriter, si illa sentiret, fore eum secum adfirmans, ad suos dimisit. Ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Caesarem acriter bellum gerere coepit, ut lacrimas, quas in conloquio

exercitui esset nomine et loco Regis (v. ibid. et huius libri c. 4). Haec igitur habebat Regnum fiduciarium, h. e. ad tempus ei creditum, donec legitimo domino, puero, restitueretur. Exemplum verbi *fiduciarius* vid. B. C. 2, 17. *M.*

postularent. Iurinius malit *pollicerentur.*

Regius animus. Alii *Regis.*

proiecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Caesaris Legati, amici, centuriones, militesque laetabantur, quod nimia bonitas eius fallaciis pueri elusa esset: quasi vero id Caesar bonitate tantum adductus, ac non prudentissimo consilio, fecisset.

25. Quum, duce adsumto, Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos, animadverterent; eludentibusque militibus Regis aetatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent; neque se quidquam proficere viderent; rumoresque existerent, magna Caesari praesidia terrestri itinere Syria Ciliciaque adduci, quod nondum Caesari auditum erat: commeatum, qui nostris mari subportabatur, intercipere statuerunt. Itaque, expeditis navigiis, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis navibus, insidiabantur nostris commeatibus. Quod ubi Caesari nunciatum est, classem iubet expediri atque instrui. Praeficit huic Tib. Neronem. Proficiscuntur in ea classe Rhodiae naves atque in his Euphranor, sine quo nulla umquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quae plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriorem casum reservat, superiorum temporum dissimilis, Euphranorem prosequebatur. Nam, quum ad Canopum ventum esset, instructaque utrimque classis conflixisset, et sua consuetudine Euphranor primus proelium commisisset et

laetabantur. Sic et Celsus *paene laeti.* Bentleius mallet *indignabantur.* sed sequentia firmant vulgatum.

Syria Ciliciaque. Conf. cap. 1. *M.*

commeatum. Ante verbum hoc in edd. irrepserat *interea. M.*

Tib. Neronem. Cf, Sveton. Tiber. c. 4. *Cellar.* Aldus contra codd. dederat *Praeficitur huic Tib. Nero.*

Euphranor. vid. c. 15. *M.*

prosequebatur. Melior altera lectio, *persequebatur. M.* Sed et G. 5, 9. *prosequi* idem notat ac *persequi.* Ita et Petron. c. 90. *prosequi lapidibus* et Cic. Verr. 2, 29. *verbis vehementioribus.* Conf. Ind.

illic triremem hostium perforasset ac demersisset: proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumventus ab Alexandrinis est. Cui subsidium nemo tulit, sive quod in ipso satis praesidii pro virtute ac felicitate eius putarent esse, sive quod ipsi sibi timebant. Itaque unus ex omnibus eo proelio bene rem gessit, solus cum sua quadriremi victrice periit.

26. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magnae nobilitatis domi, scientiaeque in bello et virtutis, fidei dignitatisque in amicitia Caesaris, missus in Syriam Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia arcessenda, magnas copias, quas celeriter, et propensissima civitatum voluntate, et sua diligentia, confecerat, itinere pedestri, quo coniungitur Aegyptus Syriae, Pelusium adducit; idque oppidum, firmo praesidio occupatum Achillae propter obportunitatem loci, namque tota Aegyptus maritumo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existimatur, repente magnis circumdatum copiis, multiplici praesidio pertinaciter propugnantibus, et copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defessisque subiiciebat, et perseverantia con-

et illic. Al. *et illi*, eodem sensu. V. Parei lex. Plaut. Iurin. coniicit *illico*, ut apud Tacit. H. 4, 34.

Mithridat. Pergam. Cf. cap. 78. Dio Cass. 42, 41. *M.*

domi. Sic et Sallust. Cat. 17. Iustin. 5, 9.

in Syr. Cilic. Cap. 1. *M.*

adducit. Nihili est lectio haec: *Mithridates cum copiis adducit*: quem enim adducit? Cum ergo cod. regius Clarkii supra habeat, *magnas copias*, pro *cum magnis copiis*; cum Ciacconius in suo libro *magnas copias* exstare dixerit, cum quaedam edd. idem iam receperint, et sic omnia recta sint, si legatur, *Mithridates magnas copias adducit*: plane non video, cur falsae istae lectiones non numquam serventur, et vix mihi temperavi, quin h. l. a recensione Oudendorpiana recederem. *M.* Emendavi. At Clarkius volebat *adduxit* ob sequens *redegit*; sed sueta nostro temporum variatio. Davis. coniiciebat *cum* — *advenit*. Iurin. *accessit*.

Achillae. Sic boni codd. Pendet scil. a *praesidio*. Vulgo *ab Achilla*.

pedestri. Infra c. 33. *terrestri*.

propugnantibus oppidanis. Hoc verbum nunc non bene omissum est a scriptore. *M.*

stantiaque obpugnandi, quo die est adgressus, in suam redegit potestatem praesidiumque ibi suum conlocavit. Inde, re bene gesta, Alexandriam ad Caesarem contendit, omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quae plerumque adest victori, pacarat atque in amicitiam Caesaris redegerat.

27. Locus est fere regionum illarum nobilissimus, non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta, quod nomen a similitudine litterae cepit; nam pars quaedam fluminis Nili, mire derivata inter se, duobus itineribus paullatim medium inter se spatium relinquens, diversissimo ad litus intervallo mari coniungitur. Cui loco quum adpropinquare Mithridaten Rex cognovisset et transeundum ei flumen sciret, magnas adversus eum copias misit, quibus vel superari delerique Mithridaten, vel sine dubio retineri posse, credebat. Quemadmodum autem optabat eum vinci, sic satis habebat, interclusum a Caesare a se retineri. Quae primae copiae flumen a Delta transire et Mithridati occurrere potuerunt, proelium commiserunt, festinantes praeripere subsequentibus victoriae societatem; quorum inpetum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostra castris vallatis, sustinuit. Quum vero incaute atque inso-

victori. Codd. quidam *victoriae.*

pacarat. Ita cod. Vossii. Vulgo *placarat.*

derivata, in varios veluti rivos divisa, discurrens. Verbum *mire* per codices incertum est; habent alii, alii omittunt: sed videtur ob similitudinem verbi praecedentis negligenter omissum. *M.* Mirum videri poterat ita derivari, ut forma litterae Δ inde prodiret. Ceterum notari meretur coniectura Wassii ad Sall. Iug. c. 88. a *Myride* seu *Moeride* lacu. de quo Plin. H. N. 5, 9. Herod. 2, 13.

mari coniung. Vulgo *a mari*: male. *M.*

magna cum prudentia. Hic codex Ciacconii addit, *constantiaque militum*: bene. Alii, *constantiaque virtutum* (male) *et Alexandrinorum inprudentia.* Sed illud, *et Alex. inpr.*, est alienum additamentum. *M.*

lenter succedere eos munitionibus videret, eruptione undique facta, magnum numerum eorum interfecit. Quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimque in naves, quibus flumen transierant, recepissent, funditus deleti essent. Qui ut paullulum ab illo timore se recrearunt, adiunctis iis, qui subsequebantur, rursus obpugnare Mithridaten coeperunt.

28. Mittitur a Mithridate nuncius Caesari, qui rem gestam perferret. Cognoscit ex suis, eadem haec accidisse, Rex. Ita paene sub idem tempus, et Rex ad obprimendum Mithridaten proficiscitur, et Caesar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili navigatione Rex est usus, in quo magnam et paratam classem habebat. Caesar eodem itinere uti noluit, ne navibus in flumine dimicaret; sed circumvectus eo mari, quod Africae partis esse dicitur, sicuti supra demonstravimus, prius tamen Regis copiis occurrit, quam is Mithridaten adgredi posset, eumque ad se victorem incolumi exercitu recepit. Consederat cum copiis Rex loco natura munito, quod erat ipse excelsior, planitie ex omnibus partibus subiecta, tribus autem ex lateribus variis genere munitionibus tegebatur. Unum latus erat adiectum flumini Nilo; alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret; tertium palude cingebatur.

succedere, vid. Ind. *M.*
interfecit. Sic codd. Vulgo *interficit*.
qui rem gestam perferret. Socius victoriae Mithridatis fuit Antipater, Herodis M. pater, cum Iudaeis. Ioseph. Archaeol. 14, 8. Hinc amicitia Caesaris cum Antipatro, e qua initium fortunae Herodis fuit. *Cellarius*. Monuerant Glandorpius et Rhellicanus. — Ac Mithridates iis ipsis litteris, quibus victoriam Caesari nunciavit, magnopere ei laudavit et commendavit Antipatrum. Cf. Usserii Annales p. 471. 472. *M.* Ad a. 3957.
in qua magnam. Habent codd. *in quo*: et quis non sine codd. sic corrigat? Tamen et hoc vitium est servatum atque adeo defensum. *M.* Bene monet Morus. Et varii codd. dant istud *quo*. Reposui.
supra demonstr. c. 14. *M.*
planitie. Scalig. e cod. Ursini *planitia*.
alterum — obtineret. Castra Regis erant in loco excelsiore, cuius latus aliquod ductum erat (pro-

29. Inter castra Regis et Caesaris iter flumen intercedebat angustum, altissimis ripis, quod in Nilum influebat; aberat autem ab Regis castris milia passuum circiter septem. Rex quum hoc itinere venire Caesarem comperisset, equitatum omnem expeditosque delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Caesarem prohiberent et eminus ex ripis proelium inpar inirent; nullum enim processum virtus habebat, aut periculum ignavia subibat. Quae res incendit dolore milites equitesque nostros, quod tam diu pari proelio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tempore equites Germani, dispersi vada fluminis quaerentes, partim demissioribus ripis flumen transnarunt, et legionarii, magnis arboribus excisis, quae longitudine utramque ripam contingerent, proiectis, repentinoque aggere iniecto, flumen transierunt. Quorum inpetum adeo pertimuerunt hostes, ut in fuga spem salutis conlocarent: sed id frustra; namque ex ea fuga pauci ad Regem refugerunt, paene omni reliqua multitudine interfecta.

30. Caesar, re praeclarissime gesta, quum subitum adventum suum iudicaret magnum terrorem Alexandrinis iniecturum, protinus victor ad castra

currebat, exstendebatur) editissimo loco (in summo cacumine, per summum cacumen illius excelsioris loci), ut adeo caperet partem castrorum, ut ibi esse posset pars castrorum. Et cap. 30. 31 castrorum pars aliquoties dicitur in summo loco fuisse. Fortasse hic est sensus; sed nolo defendere. Adscribam alteram lectionem, si quis ea moveatur ad quaerendum: *alt. ed. loco ductum in parte castr. obtinebat*. Fortasse auctor potuisset scribere: *alterum editissimo loco tutam partem castrorum obtinebat. M.*

proelium inpar, in quo qui virtute et fortitudine uti vult, nullos hac sua virtute progressus insignes facere, aut virtute multum efficere potest; qui vero timidus et ignavus est, nullum propterea damnum metuit aut accipit. *M.*

pari proelio, pari fortuna et eventu, ut neutro inclinaret victoria. *M.*

partim. Non raro semel positum nec repetitum. Cf. Cic. Verr. 2, 65. de Leg. 2, 17. Sall. Cat. 50. Vide et infra Af. 63. H. 34. 37.

proiectis. Leg. *et proiectis* e quibusdam codd. *M.* Non opus, si *excisis* adiective sumatur.

aggere. vid. Ind. *M.*

Regis pertendit. Haec quum, et opere magno vallata, et loci natura munita adverteret, confertamque armatorum multitudinem conlocatam in vallo videret, lassos itinere ac proeliando milites ad obpugnanda castra succedere noluit. Itaque, non magno intervallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod Rex in proximo vico non longe a suis castris muniverat brachiisque cum opere castrorum coniunxerat, vici obtinendi caussa, Caesar adgressus omnibus copiis expugnat, non quo id minori numero militum consequi difficile factu putaret; sed ut ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra Regis obpugnaret. Itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt acerrimeque eminus proeliari coeperunt. Duabus ex partibus aditus obpugnationis nostris dabatur; una, quam liberum accessum habere demonstravi; altera, quae mediocre intervallum inter castra et flumen Nilum habebat. Maxima et electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quae facillimum aditum habebat. Plurimum autem proficiebant in repellendis vulnerandisque nostris, qui regione fluminis Nili propugnabant; diversis enim telis nostri figebantur, adversi ex vallo castrorum, aversi ex flumine, in quo multae naves, instructae funditoribus et sagittariis, nostros inpugnabant.

brachiis. vid. Ind. *M.* Cf. Liv. 4, 9. Virg. Aen. 3, 535. Frontin. 3, 17, 5. Lucan. 3, 387.

non quo. Ita cod. Petavii, qui instar omnium. Alii *quod*, quod Clarkius recepit.

demonstravi. Dixerat c. 28, castra Regis tribus lateribus fuisse tecta. Ergo quartum latus liberum accessum habuit. *M.*

proficiebant. Vulgo additur *hostes;* quod tamen etiam quidam codd. habent. *M.* Frequens nostro est synthesis, ut G. 6, 11. *patitur — faciant.* Af. 6. *multitudo erupit — occupant.* Ita et Ovid. Met. 5, 307. *turba venit — committunt.*

regione flum. Alii *in regione.* Iurin. volebat *e regione*, male. Cf. Oud. ad Svet. Caes. c. 39.

31. Caesar, quum videret, milites acrius proeliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem: quumque animum adverteret, excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis, quod et per se munitus esset, et studio partim pugnandi, partim spectandi, decucurrissent in eum locum, in quo pugnabatur; cohortes illo circuire castra et summum locum adgredi iussit, iisque Carfulenum praefecit, et animi magnitudine et rei militaris scientia virum praestantem. Quo ut ventum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrime pugnantibus, diverso clamore et proelio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes castrorum discurrere coeperunt. Quorum perturbatione nostrorum animi adeo sunt incitati, ut paene eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent, ex quo decurrentes magnam multitudinem hostium in castris interfecerunt. Quod periculum plerique Alexandrini fugientes, acervatim se de vallo praecipitaverunt in eam partem, quae flumini erat adiuncta. Horum primis in ipsa fossa munitionis magna ruina obpressis, ceteri faciliorem fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris Regem ipsum, receptumque in navem, multitudine eorum, qui ad proximas naves adnatabant, demerso navigio, periisse.

32. Re felicissime celerrimeque gesta, Caesar magnae victoriae fiducia proximo terrestri itinere

cohortes. Faërnus addit *tres.* Iurin. forsan *aliquot.*

Carfulenum. Sic codd. et edd. vett. Vulgo *Carsulenum.* Cf. Glandorp.

ruina. Vulgo *vi. M.* Optimi codd. *ruina.* de qua voce v. Donatus ad Terent. Ad 3, 2, 21. Cf. et Liv. 4, 46.

Regem ipsum — periisse. Flor. 4, 2, 60: Regis corpus obrutum limo repertum est in aureae loricae honore. — De proelio hoc cf. Dio Cass. 42, 43. *M.*

multitudine. Perperam alii praemittunt *et.*

Alexandriam cum equitibus contendit atque ea parte oppidi victor introiit, quae praesidio hostium tenebatur. Neque eum consilium suum fefellit, quin hostes, eo proelio audito, nihil iam de bello essent cogitaturi. Dignum adveniens fructum virtutis et animi magnitudinis tulit; omnis enim multitudo oppidanorum, armis proiectis munitionibusque suis relictis, veste ea sumta, qua subplices dominantes deprecari consueverunt, sacrisque omnibus prolatis, quorum religione precari obfensos iratosque animos Regum erant soliti, advenienti Caesari occurrerunt seque ei dediderunt. Caesar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione venit suorum, qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem adventum eius felicem fuisse laetabantur.

33. Caesar, Aegypto atque Alexandria potitus, Reges constituit, quos Ptolemaeus testamento scripserat atque obtestatus erat Populum Romanum, ne mutarentur. Nam, maiore ex duobus pueris Rege amisso, minori transdidit Regnum, maiorique ex duabus filiis, Cleopatrae, quae manserat in fide praesidiisque eius; minorem Arsinoën, cuius nomine diu

veste ea sumta. Simpliciter viliorem et detritam puto intelligi. *M.* Sordida vestis intelligitur. V. Ferrarius de re vest. 1, 21 sq. Convenit h. l. eo magis, quod Aegyptii candida veste uterentur. Cf. Herod. 2, 81.

praelatis sacris ex edd. antt. cum Oudendorpio meliorem lectionem esse puto. *M.* Sic et C. 2, 39. Ceterum *pro* in compositis saepe aequivalet τῷ *prae.* Cf. Sciopp. susp. lect. 4. ep. 14.

precari. Iurinius cum Manutio mallet *placare.* sed codd. non addicunt.

felicem fuisse laetabantur. Deleverim *felicem*, et pro eo e superioribus huc posuerim *talem.* Laetabantur, non tantum bellum et dimicationem talem (talem, qualis fuerat, h. e. felicem) fuisse; sed et adventum fuisse talem (h. e. felicem). Voluit ergo aliquis illud *talem* explicare, ideoque addidit *felicem. M.* Rem acu tetigit Morus.

testamento. De B. C. 3, 108. *M.*

Cleopatrae. Dio Cassius (42, 44) cum hac societate regni coniunctum fuisse dicit matrimonium Cleopatrae cum hoc suo fratre: nempe, ut uxor fratris et pueri omnia sola posset et teneret. *M.*

regnasse inpotenter Ganymeden docuimus, deducere ex Regno statuit, ne qua rursus nova dissensio, priusquam diuturnitate confirmarentur Regum imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legione veterana sexta secum reducta, ceteras ibi reliquit, quo firmius esset eorum Regum imperium, qui neque amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanserant in Caesaris amicitia, neque vetustatis auctoritatem, paucis diebus Reges constituti: simul ad imperii nostri dignitatem utilitatemque publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide Reges, praesidiis eos nostris esse tutos; et hos, si essent ingrati, posse iisdem praesidiis coërceri. Sic rebus omnibus confectis et conlocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam.

34. Dum haec in Aegypto geruntur, rex Deiotarus ad Domitium Calvinum, cui Caesar Asiam finitumasque provincias administrandas transdiderat, venit oratum, ne Armeniam minorem, Regnum suum, neve Cappadociam, Regnum Ariobarzanis, possideri vastarique pateretur a Pharnace: quo malo nisi liberaretur,

regnasse inpotenter. Supra cap. 23 dicitur crudelissima Ganymedis dominatio: et dicitur homo *inpotens*, quisquis se non habet in potestate, sed suae libidini et temeritati omnia indulget; aut ira *inpotens*, quae inpedit, quo minus quis se habeat in potestate; aut agere aliquid *inpotenter*, qui agit ita, ut se numquam refrenet. *M.*

deducere ex Regno statuit. Finito bello, Caesar Arsinoën, non sine invidia, in triumpho duxit. Dio Cass. 43, 19. *M.*

Regis imperia. Leg. cum Lipsio, *Regia imperia*, i. e. Cleopatrae et fratris: vel cum Davisio, *Regum imperia*, eodem sensu.' vid. ad B. C. 3, 107. *M.* Palat. codex habet *Regum.* recipio. Oud. coniectabat *Reges imperio.*

reducta. Melior vulgata, *deducta. M.* Sed mox praecessit.

paucis diebus. forsan *paucis ante d.* vel *a p. d.* ut coniicit Iurinius.

terrestri c. 26. *pedestri.*

Deiotarus. Cf. c. 67. Ciceronis orationem, pro eo habitam, norunt omnes. *M.*

Pharnaces, Mithridatis filius, tantummodo partem Regni paterni, Bosporum Cimmerium, a Pompeio acceperat a. v. 691. Dio Cass. 37, 14. His Appianus B. Mithr. p. 251 addit, diviso Mithridatis Regno, eodem illo tempore Ariobarzani Cappadociam adtributam esse. Volebat ergo Pharnaces recuperare omne paternum Regnum (cap. 35), et, Caesare ac Pompeio occupatis bello civili, Deiotarum et Ariobarzanem adgressus erat. Dio Cass. 42, 45. *M.*

imperata se facere pecuniamque promissam Caesari non posse persolvere. Domitius, non tantum ad explicandos sumtus rei militaris quum pecuniam necessariam esse iudicaret, sed etiam turpe populo Romano et Caesari victori, sibique infame, esse statueret, Regna sociorum atque amicorum ab externo Rege occupari: nuncios confestim ad Pharnacen misit, Armenia Cappadociaque decederet, neve, occupatione belli civilis, Populi Romani ius maiestatemque tentaret. Hanc denunciationem quum maiorem vim habituram existimaret, si propius* eas regiones cum exercitu accessisset: ad legiones profectus, unam ex tribus tricesimam sextam secum ducit, duas in Aegyptum ad Caesarem mittit, litteris eius evocatas: quarum altera in bello Alexandrino non occurrit, quod itinere terrestri per Syriam erat missa. Adiungit Cn. Domitius legioni tricesimae sextae duas ab Deiotaro, quas ille disciplina atque armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitesque centum, totidemque ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sextium ad C. Plaetorium, Quaestorem, ut legionem adduceret, quae ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat: Quinctumque Patisium in Ciliciam ad auxilia arcessenda. Quae copiae celeriter omnes iussu Domitii Comana convenerunt.

imperata se facere. sic codd. Vulgo *sibi.*

non posse. Additur *se* citra necessitatem.

occupat. belli civ. quia populus, occupatus hoc bello, provincias et externa defendere ac curare non posset. *M.*

tumultuariis. Quinam hi sint, docet Livius 1, 37. 5, 37. 35, 2.

Patisium. Ita codd. Contra Appian. C. 2, 119. *Petiscum* et ex emendatione doctissimi Schweighaeuseri *Patiscum*, ut et hic quaedam edd. vett. habent; sed is Pompeianus erat. V. Cic. ad fam. 12, 15. Aliae edd. *Paciscium.*

Comana (τὰ Κόμανα) esse h. l. Ponti urbem, a Strabone (lib. 12. p. 547 et 557) commemoratam, et a Comanis Cappadociae (vid. infra cap. 66) diversum, conclusit Cellarius e verbis cap. 35, *ex Ponto a Comanis iugum est*, et res ipsa loquitur. *M.* Alii nostro loco legunt *Comanae.* sed frequentius est neutrum plurale.

35. Interim legati a Pharnace responsa referunt, *Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine iure obtinere deberet, denique eius Regni caussa integra Caesari servaretur; paratum enim se facere, quod is statuisset.* Cn. Domitius, quum animadverteret, eum Cappadocia decessisse, non voluntate adductum, sed necessitate, quod facilius Armeniam defendere posset, subiectam suo Regno, quam Cappadociam, longius remotam, quodque omnes tres legiones adducturum Domitium putasset; ex quibus quum duas ad Caesarem missas audisset, audacius in Armenia substitisset, perseverare coepit, ut eo quoque Regno decederet: *neque enim aliud ius esse Cappadociae, atque Armeniae: nec iuste eum postulare, ut in Caesaris adventum res integra differretur; id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset.* His responsis datis, cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam, locisque superioribus iter facere instituit; nam ex Ponto a Comanis iugum editum silvestre est, pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia. Cuius itineris has esse certas obportunitates, quod in locis superioribus nullus inpetus repentinus accidere hostium poterat, et quod Cappadocia, his iugis subiecta, magnam commeatus copiam erat subministratura.

36. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quae de pace agerent, Regiaque munera Domitio ferrent. Ea constanter omnia adspernabatur, *nec sibi quidquam fore antiquius, quam di-*

responsa referunt. Prior vox in aliis deest.

audacius. Vulgo male, *audaciusque. M.* Mox Bentlei. malit *substitisse.*

has esse cert. obport. videbat, putabat. *M.* De hac ellipsi v. Sanctius in Min. 4, 5. ibique Perizonius. Item Gronov. Observ. 2, 14.

gnitatem Populi Romani et Regna sociorum recuperare, legatis respondebat. Magnis et continuis itineribus confectis, quum adventaret ad Nicopolim, quod oppidum positum in Armenia minore est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis, satis magno intervallo ab oppido remotis, castra posuit longe a Nicopoli circiter milia passuum septem. Quibus ex castris quum locus angustus atque inpeditus esset transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites omnesque paene disposuit equites: magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari iussit, paganosque et oppidanos in iis locis obversari, ut, si amicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidiis suspicaretur, quum in agris et pecora et homines animum adverteret versari, tamquam amicorum adventu; sin vero ut in hostium fines veniret, praeda diripienda milites dissiparentur, dispersique caederentur.

37. Haec quum administraret, numquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere ad Domitium, quum hoc ipso crederet facilius eum decipi posse. At contra spes pacis Domitio in iisdem castris morandi adtulit caussam. Ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, veritus ne cognoscerentur insidiae, suos in castra revocavit. Domitius

Nicopolim hanc Armeniae minoris a Pompeio conditam esse, victo Mithridate, e Strabonis lib. 12, p. 555, monuit Cellarius. Add. Appianum de B. Mithr. c. 115. p. 251. *M.* Praepositionem *ad* restituit Oud. e codd. Similia v. G. 1, 7. C. 3, 40.

dissipari. Edit. Venet. 1471. *disparari* Inde Bentl. coniicit *dispalari.* Mox sequitur *dissiparentur.*

si amicus. Constanter, ut Oud. testatur, habent omnes MSS. et primae edd.: *sive amicus, sive inimicus Domit.* Bene; nam prima Pharnacis cura erat, ne esset suspicio insidiarum, quocumque demum animo Domitius venisset: altera, ut, si hostili animo venisset, eius copiae dissiparentur. Qui hunc nexum non viderunt, hi mutarunt id, quod codd. habent. *M.*

tamquam am. adv. Leg. e codd. vestigiis: *tam. am. adventus exspectaretur:* nam *adventus* habent libri boni, *exspectaretur* unus. *M.*

postero die propius Nicopolim accessit, castraque oppido contulit. Quae dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more atque instituto; in fronte enim simplici directa acie, cornua trinis firmabantur subsidiis. Eadem ratione haec media conlocabantur acie, duobus dextra sinistraque intervallis, simplicibus ordinibus instructis. Perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instituta.

38. Proxima nocte Pharnaces, interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant, cognoscit, Caesarem magno in periculo versari, flagitarique a Domitio, ut quam primum sibi subsidia mitteret propiusque ipse Alexandriam per Syriam accederet. Qua cognita re, Pharnaces victoriae loco ducebat, si trahere tempus posset, quum discedendum Domitio celeriter putaret. Itaque ab oppido, qua facillimum accessum et aequissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas duas directas, non ita magno intervallo medio relicto, quatuor pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat. Equitatum autem omnem ab lateribus extra fossam conlocabat, qui, neque aliter utilis esse poterat, et multum numero anteibat nostrum equitatum.

39. Domitius autem, quum Caesaris magis periculo, quam suo, commoveretur; neque se tuto discessurum arbitraretur, si conditiones, quas reiecerat, rursus adpeteret, aut sine caussa discederet; ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit. Tricesi-

instituta. vid. Ind. *M.* Alii *instructa.*

flagitarique. Ita codd. plurimi. Clarkius ex aliis et edd. vett. *flagitareque.*

propiusque. Davis. malit *protinusque.* sed bene vulgata habet.

quo longius, ultra quem locum. *M.*

mam sextam legionem in dextro cornu conlocavit, Ponticam in sinistro: Deiotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen angustissimum frontis reliquit intervallum, reliquis cohortibus in subsidiis conlocatis. Sic, utrimque acie instructa, processum est ad dimicandum.

40. Signo sub idem tempus ab utroque dato, concurritur: acriter varieque pugnatur; nam tricesima sexta legio quum extra fossam in equitatum Regis inpetum fecisset, adeo secundum proelium fecit, ut moenibus oppidi succederet fossamque transiret aversosque hostes adgrederetur. At Pontica ex altera parte legio, quum paullulum aversa hostibus cessisset, fossam autem circumire (acies) secundo conata esset, ut aperto latere adgrederetur hostem, in ipso transitu fossae confixa et obpressa est; Deiotari vero legiones vix inpetum sustinuerunt. Ita victrices Regis copiae cornu suo dextro mediaque acie converterunt se ad tricesimam sextam legionem, quae tamen fortiter vincentium inpetum sustinuit, magnis copiis hostium circumdata, praesentissimo animo pugnans in orbem, se recepit ad radices montium, quo Pharnaces insequi, propter iniquitatem loci, noluit. Ita, Pontica legione paene tota amissa, magna parte Deiotari mili-

in subsidiis. Omnes codices, excepto Davisiano, *in insidiis:* male. *M.* E coniectura Glandorpii dederat Ursinus *subsidiis;* secutus Davis. e cod. Norvic.

aversosque. Bene sic ex ingenio Ciacconius. Conspirat ed. Norvic. Ast edd. vett. *adversusque,* unde Scal. *adversosque.* inepte.

(*acies*) *secundo.* Verba conrupta: ideoque locus obscuritate laborare, atque aliquo Guischardo interprete indigere videtur. In museo non ausim equidem talia explicare. *M.* Davis. suspicatur, verba *acies secundo* expungenda et pro *transitu* leg. *circuitu.* Lipsius legebat *acies secunda.* Adripit hoc Iurinius et legi suadet: *quum p. adversis hostibus cess. f. a. transire acies secunda conata esset.*

magnis copiis. Alii *magnisque.* non male. Mox Clarkius in cod. Regio et Iurin. in Meadiano repperere *praesentissimoque.*

in orbem. V. not. ad Af. 15. et Ind.

tum interfecta, tricesima sexta legio in loca se superiora contulit, non amplius ducentis et quinquaginta desideratis. Ceciderunt eo proelio splendidi atque inlustres viri nonnulli Equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus dissipati conlegit, itineribusque tutis per Cappadociam se in Asiam recepit.

41. Pharnaces, rebus secundis elatus, quum de Caesare ea, quae optabat, speraret, Pontum omnibus copiis occupavit: ibique, et victor, et crudelissimus Rex, quum sibi fortunam paternam feliciore eventu destinaret, multa oppida expugnavit, bona civium Romanorum Ponticorumque diripuit, subplicia constituit in eos, qui aliquam formae atque aetatis commendationem habebant, ea, quae morte essent miseriora; Pontumque nullo defendente, paternum Regnum se recepisse glorians, obtinebat.

42. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum, quae provincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude erat. Namque eo missus aestate cum duabus legionibus Q. Cornificius, Caesaris Quaestor pro Praetore, quamquam erat provincia minime copiosa ad exercitus alendos et finitumo bello ac dissensionibus vastata et confecta, tamen prudentia ac diligentia sua, quod magnam curam suscipiebat, ne quo temere progrederetur, et recepit et defendit. Namque, et castella complura, locis editis posita, quorum ob-

feliciore eventu. Nam pater eius, Mithridates, caesus fuerat. Vid. locos Dionis et Appiani ad cap. 34. indicatos. *M.* Adde Florum 3, 5.

bona — diripuit. Hoc Amisenis in Ponto accidit. Appian. C. 2, 91. p. 484. Dio Cass. 42, 46. *M.*

morte miseriora. Iuvenes exsecuit. Appian. ibid. Vid. infra cap. 70. Multos quoque interfecit. Dio ibid. *M.*

obtinebat. Redibit scriptor ad res contra Pharnacem gestas c. 65. sqq. *M.*

portunitas castellanos inpellebat ad decursiones faciendas et bellum inferendum, expugnavit eaque praeda milites donavit: quae etsi erat tenuis, tamen in tanta provinciae desperatione erat grata, praesertim virtute parta: et, quum Octavius ex fuga Pharsalici proelii magna classe in illum se sinum contulisset, paucis navibus Iadertinorum, quorum semper in Rempublicam singulare constiterat officium, dispersis Octavianis navibus erat potitus, ut vel classe dimicare posset, adiunctis captivis navibus sociorum. Et, quum diversissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium Caesar victor sequeretur, compluresque adversarios in Illyricum propter Macedoniae propinquitatem se, reliquiis ex fuga conlectis, contulisse audiret, litteras ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tironum, quae nuper erant conscriptae, proficisceretur in Illyricum, coniunctisque copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum provinciae inferretur, depelleret: sin ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret; omnem enim illam partem regionemque, vivo Cn. Pompeio, bellum instauraturam esse credebat.

43. Gabinius, ut in Illyricum venit, hiberno tempore anni ac difficili, sive copiosiorem provinciam existimans, sive multum fortunae victoris Caesaris tribuens, sive virtute et scientia sua confisus, quam saepe in bellis periclitatus, magnas res et secundas ductu auspicioque suo gesserat, neque provinciae

provinciae desperatio, desperatio de alendo exercitu, quam efficiebat provinciae vastitas et sterilitas. *M.*

quam — periclitatus. Vid. Ind. Clarkius citra necessitatem e codd. quibusdam dedit *qua*. Alii *quibus*.

auspicioque. Codd. *ausuque.* Ast Lipsius margini adlevit *auspicioque*, de quo v. ipsum de mil. Rom. 2, 12. Idem probat Bentl. idem Oud. qui tamen vulg. servavit. Emendatio dubia esse nequit. Notum est, a Gabinio Procons. Syriae Ptolemaeum in Regnum esse reductum.

facultatibus sublevabatur, quae partim erat exinanita, partim infidelis; neque navibus, intercluso mari tempestatibus, commeatus subportari poterat; magnisque difficultatibus coactus, non ut volebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat: quumque durissimis tempestatibus propter inopiam castella aut oppida expugnare cogeretur, crebro incommoda accipiebat; adeoque est a barbaris contemtus, ut, Salonam se recipiens in oppidum maritumum, quod cives Romani fortissimi fidelissimique incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo proelio duobus milibus militum amplius amissis, Centurionibus duodequadraginta, Tribunis quatuor, cum reliquis copiis Salonam se recepit, summaque ibi difficultate rerum omnium pressus, paucis mensibus morbo periit. Cuius et infelicitas vivi, et subita mors in magnam spem Octavium adduxit provinciae potiundae; quem tamen diutius in rebus secundis et fortuna, quae plurimum in bellis potest, diligentiaque Cornificii et virtus Vatinii versari passa non est.

44. Vatinius Brundisii quum esset, cognitis rebus, quae gestae erant in Illyrico, quum crebris litteris Cornificii ad auxilium provinciae ferendum evocaretur, et M. Octavium audiret cum barbaris foedera percussisse, compluribusque locis nostrorum militum obpugnare praesidia, partim classe per se, partim pedestribus copiis per barbaros; etsi, gravi valetudine adfectus, vix corporis viribus animum

quum durissimis. Hic incipit alia periodus, unde legendum: *quumque duriss. M.* Bene monitum. Observat et Iurinius.

crebro. Sic codd. alii *crebra.*

in agmine, inter eundum, dum iter faciebat agmen. *M.*

morbo periit. Dio Cass. 42, 11 huius mortis, omninoque harum rerum mentionem obiter fecit. *M.* Ita et G. 3, 24. 7, 66. Cf. Servius ad Virg. Aen. 1, 86 et 190.

Vatinius. B. C. 3, 100. *M.*

sequebatur, tamen virtute vicit incommodum naturae difficultatesque hiemis et subitae praeparationis. Nam, quum ipse paucas in portu naves longas haberet, litteras in Achaiam ad Q. Kalenum misit, ut sibi classem mitteret. Quod quum tardius fieret, quam periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere inpetum Octavii non poterant; navibus actuariis, quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quamquam non satis iusta ad proeliandum, rostra inposuit. His adiunctis navibus longis et, numero classis aucto, militibus veteranis inpositis, quorum magnam copiam habebat ex omnibus legionibus, qui numero aegrorum relicti erant Brundisii, quum exercitus in Graeciam transportaretur, profectus est in Illyricum maritumasque nonnullas civitates, quae defecerant Octavioque se transdiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio praetervehebatur; nec sibi ullius rei moram necessitatemque iniungebat, quin, quam celerrime posset, ipsum Octavium persequeretur. Hunc, obpugnatem Epidaurum terra marique, ubi nostrorum erat praesidium, adventu suo discedere ab obpugnatione coëgit praesidiumque nostrum recepit.

45. Octavius, quum Vatinium classem magna ex parte confectam ex naviculis actuariis habere cognovisset, confisus sua classe, substitit ad insulam Tauridem, qua regione Vatinius insequens navigabat, non quod Octavium ibi restitisse sciret, sed quod eum longius progressum insequi decreverat.

His adiunctis. Pro lectione codd. fere omnium, *has adiunctas*, Clarkius scribendum esse, *ad has adiunctis navibus longis*, bene monuit. *M.* Probat et Oud.

antemnae, id est, ligna transversa in summo malo, quibus velum adligatum est, nunc in medio malo figuntur et sic demittuntur ad inferiorem locum. Idem mox in altera classe fit tum, cum maxime proelium paratur. *M.*

Quum propius Tauridem accessisset, distensis suis navibus, quod et tempestas erat turbulenta et nulla suspicio hostis, repente adversam ad se venientem navem, antemnis ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus animum advertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci demittique antemnas iubet et milites armari: et, vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quae primae naves subsequebantur, idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniani, repente obpressi: parati deinceps Octaviani ex portu procedebant. Instruitur utrimque acies; ordine disposita magis Octaviana, paratior militum animis Vatiniana.

46. Vatinius, quum animum adverteret, neque navium se magnitudine, neque numero parem esse, fortuitae dimicationis fortunae rem committere noluit. Itaque primus sua quinqueremi in quadriremem ipsius Octavii inpetum fecit. Celerrime fortissimeque contra illo remigante, naves adversae rostris concurrunt adeo vehementer, ut navis Octaviana, rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis proelium concurriturque ad Duces maxime; nam, quum suo quisque auxilium ferret, magnum comminus in angusto mari proelium factum est, quantoque coniunctis magis navibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores erant

paratior — animis. Cf. G. 8, 18. C. 3, 85.

fortuitae — noluit. Puto legendum: *fortuitae dimicationi rem committere maluit.* Hanc lectionem res ipsa necessariam facit. Vulgata lectio, *parem esse futurae dimicationi, fortunae rem com. maluit*, et ipsa ferri potest, etsi non omnino commoda est: codices quidem illud *futurae dim.* non habent, sed *fortuitae dim.* et rursus servant *fortunae*: duo non habent *fortuitae dimicationis*, sed *fortunae* servant: unde putavi, *fortunae* esse interpretamentum *fortuitae dimicationis*; utrumque saltem locum non habet. Variatur etiam in *maluit* et *noluit.* In hac confusione lectionum proposui, quid mihi verisimile videretur. Quilibet ipse iudicet. *M.* Bentleius etiam putat, *fort. dimicat.* esse e glossa. a Leid. 1. abest.

Vatiniani, qui admiranda virtute ex suis navibus in hostium naves transilire non dubitabant et, dimicatione aequata, longe superiores virtute, rem feliciter gerebant. Deprimitur ipsius Octavii quadriremis: multae praeterea capiuntur, aut rostris perforatae merguntur: propugnatores Octaviani partim in navibus iugulantur, partim in mare praecipitantur. Ipse Octavius se in scapham confert, in quam plures quum confugerent, depressa scapha, vulneratus tamen adnatat ad suum myoparonem. Eo receptus, quum proelium nox dirimeret, tempestate magna velis profugit. Sequuntur hunc suae naves nonnullae, quas casus ab illo periculo vindicarat.

47. At Vatinius, re bene gesta, receptui cecinit, suisque omnibus incolumibus, in eum se portum victor recepit, quo ex portu classis Octaviana ad dimicandum processerat. Capit ex eo proelio penterem unam, triremes duas, dicrotas octo, compluresque remiges Octavianos: posteroque ibi die, dum suas captivasque naves reficeret, consumto, post diem tertium contendit in insulam Issam, quod eo se recepisse ex fuga credebat Octavium. Erat in ea nobilissimum regionum earum oppidum coniunctissimumque Octavio. Quo ut pervenit, oppidani sub-

myoparonem. Nonius 13, 6. *myoparo*, navicula piratarum. Conf. Cic. Verr. 1, 34. Sallust. fragm. l. 3. Val. Max. 2, 8, 5. Senec. Contr. 2. Scaliger derivat a simili muribus forma angusta, oblonga, et a *paren*, *varen*, *sahren*, navigare.

velis profugit. Incertum est, utrum *velis*, an *vix* vera lectio sit, an utrumque verbum additicium. *M.* Codd. *velis vix.* Hinc Bentl. velit *velis*, *remis*, ut Cic. Tusc. 3, 11. *omni contentione*, *velis*, *ut ita dicam*, *remisque fugiendo.*

penterem. Sic Scal. e codice suo. Cod. Leid. 2. *pentirem.* Contra alii et edd. vett. *pentiremem.*

dicrota, navis biremis. a *κροτέω*, pulso. Neutro genere legitur apud Cic. ad Att. 5, 11. 16, 4. Cf. Scheffer de re nav. 2, 4.

consumto. Ita e cod. Norvic. legit Clarkius, sequitur Oudend. Vulgo omissa voce *consumto* legitur *p. ibi die fuit.*

in ea. Cod. Norvic. et edd. vett. pro *in ea* inserunt *Macum*, quasi oppidi nomen, quod placet Davisio et Clarkio.

plices se Vatinio dediderunt, comperitque, ipsum Octavium parvis paucisque navigiis vento secundo regionem Graeciae petisse, inde ut Siciliam, deinde Africam caperet. Ita brevi spatio, re praeclarissime gesta, provincia recepta et Cornificio reddita; classe adversariorum ex illo toto sinu expulsa, victor se Brundisium, incolumi exercitu et classe, recepit.

48. Iis autem temporibus, quibus Caesar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat et Palaepharsali rem feliciter gerebat, Alexandriaeque quum periculo magno, tum etiam maiore periculi fama dimicabat, Q. Cassius Longinus, in Hispania pro Praetore provinciae ulterioris obtinendae caussa relictus, sive consuetudine naturae suae, sive odio, quod in illam provinciam susceperat Quaestor, ex insidiis ibi vulneratus, magnas odii sui fecerat accessiones; quod vel ex conscientia sua, quum de se mutuo sentire provinciam crederet, vel multis signis et testimoniis eorum, qui difficulter odia dissimulabant, animadvertere poterat; et compensare offensionem provinciae exercitus amore cupiebat. Itaque, quum primum in unum locum exercitum conduxit, HS centenos

regionem Graeciae petisse. Corcyram fugit. Dio Cass. 42, 11. *M.*

Palaepharsali. Strabo (lib. 9. p. 431) duas memorat Pharsalos, *παλαιὰν καὶ νέαν*, brevi spatio distantes, et lib. 17, p. 796 dicit Pompeium *Palaeopharsalo* fugisse Pelusium. Cf. Eutrop. 6, 16. Ut autem hi *Palaeopharsalus* scribunt, sic noster et Livius (44, 1) *Palaepharsalus. Cellar.* De scriptura diversa vid. Oud. ad Front. 2, 3, 22: praefert autem scripturam *Palaepharsalus. M.*

Q. Cass. Longin. Cf. B. C. 2, 21. Distinguendus est a L. Cass. Longino, de quo B. C. 3, 34. Cum his rebus Cassii Longini, usque ad cap. 65 narratis, conf. Dio Cass. 42, 15. 16. *M.* Τὸ *Q.* addidit Oud. e codd. Mox al. *Propraetor.*

odii sui (in quo ipse erat apud alios) *fecerat access.* auxerat odium Hispanorum erga se. *M.*

mutuo sentire. Ut ipse odit Hispanos, sic hi vicissim eum oderunt. *M.*

multis signis. Alii *mutuis*, quidam *mutis*, quod probat Oud. ut alibi *muta suspiria*, *muti gestus.*

dissimulabant. vulgo *dissimulant.*

HS (sestertios) *centenos.* Sic codd. boni scribunt, *sestertios*: altera

militibus est pollicitus, nec multo post, quum in Lusitania Medobregam oppidum montemque Herminium expugnasset, quo Medobregenses confugerant, ibique Imperator esset adpellatus, HS centenis milites donavit. Multa praeterea et magna praemia singulis concedebat, quae speciosum reddebant praesentem exercitus amorem, paullatim tamen et occulte militarem disciplinam severitatemque minuebant.

49. Cassius, legionibus in hiberna dispositis, ad ius dicendum Cordubam se recepit, contractumque in ea aes alienum gravissimis oneribus provinciae constituit exsolvere et, ut largitionis postulat consuetudo, per caussam liberalitatis speciosam plura largitori quaerebantur, pecuniae locupletibus imperabantur; quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat. In gregem locupletium simultatum caussae tenues coniiciebantur, neque ullum genus quaestus, aut magni et evidentis, aut minimi et sordidi, praetermittebatur, quo domus et tribunal Imperatoris vacaret. Nemo erat, qui modo aliquam iacturam facere posset, quin aut vadimonio teneretur, aut in reos referretur. Ita etiam magna sollicitudo periculorum ad iacturas et detrimenta rei familiaris adiungebatur,

scriptura, *sestertia*, falsa est; nam modum excederet largitio. *M.* Multo magis peccat Vossius, qui legit *sestertiûm decies.* Vide not. ad Af. 87.

Medobregam. In titulo pontis Traiani apud Grut. p. 162, 3. occurrunt *Meidubrigenses.*

HS centenis mil. Ante *HS* codd. quidam addunt *iterum*, alii, iique boni, omittunt. Ergo sustulit Oud. quia Cassius nuper promiserat pecuniam, nunc re ipsa donat, ideoque non iterum donat. *M.*

in ea. Certe non in Corduba, sed in castris. Magnum vero fuisse, e duobus donativis adparet; hinc Iurinius legi suadet *ingens.*

sibi exp. ferri. Cf. c. 56. *M.*

simultatum caussae. Rubenius in Electis 1, 32 volebat *mulctarum.* non opus; a simultatibus ad mulctas transitum. Latinus Latinius legebat *simul et caussae.*

in reos. Alii *inter reos.*

50. Quibus de caussis accidit, ut, quum Longinus Imperator eadem faceret, quae fecerat Quaestor, similia rursus de morte eius provinciales consilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares eius, qui, quum in illa societate versarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cuius nomine peccabant, sibique, quod rapuerant, acceptum referebant; quod interciderat, aut erat interpellatum, Cassio adsignabant. Quintam legionem novam conscribit: augetur odium et ex ipso dilectu et sumtu additae legionis: complentur equitum tria milia, maximisque ornantur inpensis: nec provinciae datur ulla requies.

51. Interim litteras accepit a Caesare, ut in Africam exercitum transiiceret, perque Mauritaniam ad fines Numidiae perveniret; quod magna Cn. Pompeio Iuba Rex miserat auxilia maioraque missurus existimabatur. Quibus litteris acceptis, insolenti voluptate efferebatur, quod sibi novarum provinciarum et fertilissimi Regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones arcessendas auxiliaque adducenda; certis hominibus dat negotium, ut frumentum navesque centum praepararentur pecuniaeque describerentur atque imperarentur; ne qua res, quum redisset, moraretur. Reditus eius fuit celerior omnium opinione; non enim labor aut vigilantia, cupienti praesertim aliquid, Cassio deerat.

sibi — acc. ref. Ergo sic augebant suos reditus. *Quod interc. — adsignabant.* Ergo sic minuebant Cassii reditus. *Intercidit* id, quod aliquis casu non potest redigere in suam potestatem: *interpellatur id*, quod minus quis in potestatem redigat, inpeditur ab altero. *M.* Pro *referebant* legitur vulgo *ferebant* contra codd. et edd. vett.

ornantur, instruuntur rebus necessariis. Vulgo *onerantur:* sed hi equites non onerati sunt. *M.* Cf. Festus. v. *ornatus.* Iurin. malit *armantur.*

52. Exercitu coacto in unum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Caesaris iussu gerere deberet, pollicetur que iis, quum in Mauritaniam transiecissent, HS centenos se daturum; quintam fore in Hispania legionem. Ex concione se Cordubam recepit, eoque ipso die tempore postmeridiano, quum in basilicam iret, quidam Minutius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles, ei tradit; deinde post Racilium, nam is latus Cassii tegebat quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco, quum se insinuasset, sinistra conripit versum dextraque bis ferit pugione. Clamore sublato, fit a coniuratis inpetus universis. Munatius Flaccus proximum gladio transiicit lictorem: hoc interfecto, Q. Cassium Legatum vulnerat. Ibi T. Vassius et L. Mergilio, simili confidentia, Flaccum municipem suum adiuvant; erant enim omnes Italicenses. At ipsum Longinum L. Licinius Squillus involat iacentemque levibus sauciat plagis.

53. Concurritur ad Cassium defendendum; semper enim berones compluresque evocatos cum telis secum habere consueverat, a quibus ceteri intercluduntur,

quintam. De hac v. not. ad Af. 84.

temp. postmerid. Vulgo, *meridiana hora*. *M*. Istud e codd. antt.

latus tegebat. Sinistrum honoratioris tegebat inferior. Cf. Turneb. Adv. 14, 24. Ad Hor. Sat. 2, 5, 18.

conripit eum. Pro *eum* codd. habent *versus* aut *versum*, e quo Oud. bene efformat coniecturam, *aversum*. *M*. In ed. 2. recepit *versum*. Bentl. probat *aversum*. Perinde est.

Flaccus. Vulgo *Plancus* contra codd. *M*. Oudend. restituit *Flaccus*. Ita iam Perizonius in epp. editis a Burm. t. 4. epp. p. 788.

Italicenses, nati Italicae in provincia Baetica, in qua Scipio Punico bello debilitatos milites, ex Italia ortos, deposuerat. *Cellarius*.

Ad ipsum Long. Leg. *At* e cod. Lovan. *M*. Cf. Heins. ad Ovid. Met. 13, 560.

berones. Sic codd. omnes, teste Oud.; sed verbum est corruptum. Alius voluit legi *Vettones*, alius *Bigerones*, qui sunt Hispaniae populi. Multi maluerunt *barones*, quia scholiastes Persii (Sat. 5, 138) dixit, *barones* lingua Gallorum dici servos militum; sed fides esto penes ipsum scholiasten. Subscribo sententiae Gesneri in Thes. L. L. in

qui ad caedem faciendam subsequebantur: quo in numero fuit Calpurnius Salvianus et Manilius Tusculus. Minutius inter saxa, quae iacebant in itinere, fugiens obprimitur et, relato domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectusne Cassius esset. L. Laterensis, quum id non dubitaret, adcurrit laetus in castra, militibus vernaculis et secundae legionis, quibus odio sciebat praecipue Cassium esse, gratulatur: tollitur a multitudine in tribunal, Praetor adpellatur; nemo enim aut in provincia natus, aut vernaculae legionis miles, aut diuturnitate iam factus provincialis, quo in numero erat secunda legio, non cum omni provincia consenserat in odio Cassii; nam legiones tricesimam et vicesimam primam, paucis mensibus in Italia scriptas, Caesar adtribuerat Longino, quinta legio ibi nuper erat confecta.

54. Interim nunciatur Laterensi vivere Cassium. Quo nuncio dolore magis permotus, quam animo perturbatus, reficit se celeriter et ad Cassium visendum proficiscitur. Re cognita, tricesima legio signa Cordubam infert ad auxilium ferendum Imperatori suo: facit hoc idem vicesima prima: subsequitur has quinta. Quum duae legiones reliquae essent in castris; secundani veriti, ne soli relinquerentur atque ex eo, quid sensissent, iudicaretur, se-

v. *baro*, qui, Frustra, inquit, hoc verbum obtruditur Hirtio: praestat fateri, aut locum conruptum esse, aut non intelligi. Significatio verbi *baro*, nota nobis e scriptoribus antiquis, est haec, ut stupidus et fatuus homo eo exprimatur; illa, quam scholiastes Persii tradit, si est vera, est multo recentioris aetatis. *M.* Defendit usum vocis Pithoeus Adv. subs. 1, 8. et Rutgersius Lect. Venus. c. 23.

quae iacebant. Sic bene Oud. e codd. Vulgo *iaciebant*, item *iaciebantur*.

paucis mensibus. Iurin. inserit *ante*.

iudicaretur. Alii *indicaretur*.

cuti sunt factum superiorum: permansit in sententia legio vernacula, nec ullo timore de gradu deiecta est.

55. Cassius eos, qui nominati erant conscii caedis, iubet comprehendi: legionem quintam in castra remittit, cohortibus triginta retentis. Indicio Minutii cognoscit, L. Racilium et L. Laterensem et Annium Scapulam, maximae dignitatis et gratiae provincialem hominem sibique tam familiarem, quam Laterensem et Racilium, in eadem fuisse coniuratione. Nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici iubeat. Minutium libertis transdit excruciandum; item Calpurnium Salvianum, qui profitetur indicium coniuratorumque numerum auget; vere, ut quidam existimant, ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus adfectus L. Mergilio. Squillus nominat plures, quos Cassius interfici iubet, exceptis iis, qui se pecunia redemerunt; nam palam HS LX cum Calpurnio paciscitur, et cum Q. Sextio L. Qui si maxime nocentes sunt multati, tamen periculum vitae dolorque vulnerum, pecuniae remissus, crudelitatem cum avaritia certasse significabat.

56. Aliquot post diebus litteras a Caesare missas accipit, quibus cognoscit, Pompeium, in acie victum, amissis copiis fugisse. Qua re cognita, mixtam dolore voluptatem capiebat. Victoriae nuncius laetitiam

profitetur (libere proloquitur) *indicium*. *M.*

vere, ex animi sententia, sine metu ac simulatione. *M.*

adfectus — plures. Horum verborum incerta lectio est; editores putant, e vestigiis codd. legendum videri, *adfecti Mergilio et Squillus nominant pl.* Sed ne haec quidem est certa manus Caesaris. *M.*

HS. X, decies sestertium: et mox *L*, quinquagies. Glandorpius e Valer. Max. 9, 4, 1 pro numero X legi vult LX. *M.* Male codd. et edd. vett. *sestertiis decem*. Summam a Valer. Maximo datam repetit Ioh. Sarisber. policr. 8, 15. Conf. et Gronov. de pec. vet. 4, 4. Dubia res vix esse potest.

Qui si maxime. Vulgo *Qui etsi m.*

pecuniae (sic meliores libri: vulgo *pecunia*) *remissus*, i. e. imminutus propter pecuniam. *M.*

dolore. Alii *dolori*.

exprimebat; confectum bellum licentiam temporum intercludebat. Sic erat dubius animi, utrum nihil timere, an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus, arcessit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant, acceptasque eas iubet referri: quibus parum videbatur inposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. Aeque autem Romanorum dilectum instituit, quos, ex omnibus conventibus coloniisque conscriptos, transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemtionem vocabat. Magnum hoc fuit vectigal, maius tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum lustrat. Legiones, quas in Africam ducturus erat, et auxilia mittit ad traiectum: ipse, classem, quam parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit ibique moratur; propterea quod edictum tota provincia proposuerat, ut, quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adirent. Quae evocatio vehementer omnes turbavit.

57. Interim L. Titius, qui eo tempore Tribunus militum in legione vernacula fuerat, nunciat fama, legionem tricesimam, quam Q. Cassius Legatus simul ducebat, quum ad oppidum Leptim castra ha-

licentiam temporum, quam adferunt et permittunt tempora bellica. *M.*

dubius animi. Alius *animus*; sed istud Scal. e cod. suo.

tulerant, retulerant in tabulas rationum pecuniariarum. Cf. c. 49. *M.*

Aeque — quos. Lectio est incerta. Pro *aeque* legitur *quem*, vel *equitum*, vel vulgo, *aequa ratione*: pro *Romanorum* habent quidam *Romae*, falso; nam cives Romanos in conventibus et coloniis Hispaniae conscripsit. Pro *quos* rursus, *quosque.* Vitium est in verbo *aeque.* *M.* Clarkius servat. *Quem autem Romanorum.* Davis. *Quin item R.* Sed vulg. quod habent boni codd. idem reddit.

conventibus, vid. Ind.

transmarina militia, in Africa, vid. c. 51. *M.*

totum exercitum. Libri boni, *novum exerc.* sed altera lectio melior est. *M.*

nunciat (Cassio) *fama*, sola fama inpulsus, re non explorata. Vidit sensum Davisius: qui non viderunt, ut Cellarius, hi ediderunt; *Titio nunciat fama. M.* Emendat locum egregie Iurin. legendo, *eam* (vernaculam) *a legione tricesima.*

Leptim, Sic codd. Sed *Leptis*, ut nemo nescit, Africae urbs fuit: cf. B. C. 2, 38. Ergo unus dicit, legendum esse *Ilipam*; alter, *Ilurgim*; alius etiam in Hispania fuisse aliquam Leptin putat. Oudendor-

beret, seditione facta, Centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse et ad secundam legionem contendisse, quae ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum quinque cohortibus undevicesimanorum egreditur; mane pervenit. Ibi eum diem, ut, quid ageretur, perspiceret, moratus, Carmonam contendit. Hic, quum legio XXX, et XXXI et cohortes quatuor ex quinta legione totusque convenisset equitatus, audit, quatuor cohortes, a vernaculis obpressas ad Obuculam, cum his ad secundam pervenisse legionem, omnesque ibi se coniunxisse et T. Thorium Italicensem Ducem delegisse. Celeriter habito consilio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate retineret, Q. Cassium Legatum Hispalim mittit. Paucis ei diebus adfertur, conventum Cordubensem ab eo defecisse, Marcellumque aut voluntate, aut necessitate adductum, namque id varie nunciabatur, consentire cum Cordubensibus; duas cohortes legionis quintae, quae fuerant Cordubae in praesidio, idem facere. Cassius, his rebus incensus, movet castra et postero die Segoviam ad flumen Silicense venit. Ibi, ha-

pius, dictis a Wesselingio ad Antonini itiner. p. 411 admonitus, *Laepam* maluit: poterat addere, Suritam ad illum locum voluisse legi *Laepem*. Quid, si fateamur, nos nescire? An plane necesse est, ut, ubi nihil potest effici, tamen quidvis tentetur? *M. Laepam magnam* Ptolem. 2, 4. habet, quae videtur esse *Ilipa* Strabonis L. 3. p. 141.

undevicesimanorum. Legio undevicesima non adfuit; sed II, XXX, XXI et V. ut patet e cap. 53, Scribe itaque cum Lipsio, *unetvicesimanorum*, uti apud Tacit. Ann. 1, 37. *Oud.* Sunt unetvicesimani, milites legionis primae et vicesimae, ut secundani dicuntur, et alia. *M.*

egreditur Cassius. Monuit Oud. *M.*

mane pervenit. Iurinius interserit *Leptin.*

Carmonam. Sic Scalig. ex emendatione Rhellicani. Vulgo *Carbonam*, *Carbonem*, *Narbonem*. Cf. c. 64.

ex quinta legione. Ita Davis. et Clarkius ex codd. Legebatur prius et *V legio.*

Obuculam. Conf. Wessel. ad Anton. itin. p. 413.

consilio. Vulgo *concilio.*

Segoviam. Nulla in hoc tractu Segovia nota est; Sagontia autem, sive Saguntia Plinii, aut Σεγουντία Ptolemaei, infra Hispalim est Gades versus, inter Mundam et Nebrissam. *Cellar.*

flumen Silicense. In his locis

bita concione, militum tentat animos: quos cognoscit, non sua, sed Caesaris absentis caussa, sibi fidissimos esse nullumque periculum deprecaturos, dum per eos Caesari provincia restitueretur.

58. Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones adducit: ac, ne dissensionis initium natum seditiosa militum suaque videretur natura, simul ut contra Q. Cassium, qui Caesaris nomine maioribus viribus uti videbatur, aeque potentem obponeret dignitatem, Cn. Pompeio se provinciam recuperare velle palam dictitabat: et forsitan etiam hoc fecerit odio Caesaris et amore Pompeii, cuius nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat, sed, id qua mente commotus fecerit, coniectura sciri non potest; certe hoc prae se Thorius ferebat, milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeii nomen in scutis inscriptum haberent. Frequens legionibus conventus obviam prodit, neque tantum virorum, sed etiam matrum familias ac praetextatorum, deprecaturque, ne hostili adventu Cordubam diriperent; nam se contra Cassium sentire cum omnibus; contra Caesarem ne facere cogerentur, orare.

59. Tantae multitudinis precibus et lacrimis exercitus commotus quum videret, ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeii nomine et memoria; tamque omnibus Caesarianis, quam Pompeia-

nullum flumen Silicense; sed *Singulis* est Baeticae fluvius. *Davisius*, *uti videbatur*. Iurin. velit *niti*.

sed, id qua — potest. Omnes codd. locum sic exhibent: *sed id qua mente, communis erat coniectura:* quae cum non sint integra, editores vulgatam lectionem efformarant; Oud. suspicatur, legi posse, *sed id qua mente, non una erat coniectura*. *M*. Hoc satis placet. Edd. vett. habent *coniectura sciri potest*, ubi Aldus interponit *non*, quod secutus Scalig. cum aliis.

nomen — inscriptum. De hoc more egisse Lipsium (milit. Rom. in analect. ad 3, 2), monuit Davisius: alia conlegit Fabricius ad Dion. Cass. 42, 15. *M*.

conventus. vid. Ind. *M*.

M. Marcellum, cognomine Aeserninum, Quaestorem provinciae. Dio Cass. l. l.

dis, Longinum esse in odio; neque se conventum, neque M. Marcellum contra Caesaris caussam posse perducere; nomen Pompeii ex scutis detraxerunt, Marcellum, qui se Caesaris caussam defensurum profitebatur, Ducem adsciverunt, Praetoremque adpellarunt et conventum sibi adiunxerunt castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter quatuor milia passuum a Corduba, citra flumen Baetim, in oppidi conspectu, loco excelso facit castra; litteras ad Regem Bogudem in Mauritaniam et ad M. Lepidum Proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi provinciaeque Caesaris caussa quamprimum veniret. Ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, aedificia incendit.

60. Cuius rei deformitate atque indignitate legiones, quae Marcellum sibi Ducem ceperant, ad eum concurrerunt, ut in aciem educerentur, priusque confligendi sibi potestas fieret, quam cum tanta contumelia nobilissimae carissimaeque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro flammaque consumerentur. Marcellus, quum confligere miserrimum putaret, quod et victoris et victi detrimentum ad eumdem Caesarem esset redundaturum; neque suae potestatis esse; Legiones Baetim transducit, atque aciem instruit. Quum Cassium contra pro suis castris aciem instruxisse loco superiore videret, caussa interposita, quod is in aequum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant. Itaque copias reducere coepit. Cassius, quo bono

educerentur. Post hoc verbum vulgo additur *orant*, quod, neque ad usum loquendi opus est, neque in codd. bonis exstat. *M.*

suae pot. esse. Ita Scal. Sed in codd. et edd. vett. *esset*, quod male probat Iurin. sic enim τὸ *suae* non conveniret.

quo bono valebat. Sic libri meliores: est ergo bonum, quo valet, equitatus. Sed codd. alii, *quo bene valebat*, quam lectionem non spreverim. Cellarius vero non debebat

valebat, Marcellumque infirmum esse sciebat, adgressus equitatu legionarios se recipientes, complures novissimos in fluminis ripis interficit. Quum hoc detrimento, quid transitus fluminis vitii difficultatisque haberet, cognitum esset, Marcellus castra Baetim transfert, crebroque uterque legiones in aciem educit; neque tamen confligitur propter locorum difficultates.

61. Erat copiis pedestribus multo firmior Marcellus; habebat enim veteranas multisque proeliis expertas legiones. Cassius fidei magis, quam virtuti legionum confidebat. Itaque, quum castra castris conlata essent et Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset; Longinus, veritus, ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis sibique infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur, celerique itinere Uliam contendit: quod sibi fidele esse oppidum credebat. Ibi adeo coniuncta ponit moenibus castra, ut, et loci natura, namque Ulia in edito monte posita est, et ipsa munitione urbis undique ab obpugnatione tutus esset. Hunc Marcellus insequitur et, quam proxime potest Uliam, castra castris confert, locorumque cognita natura, quo maxime rem deducere volebat, necessitate est adductus, ut neque confligeret, cuius si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat, neque vagari Cassium latius pateretur; ne plures civitates ea paterentur, quae passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis conlocatis, operibusque in circuitu oppidi continuatis, Uliam Cas-

edere, *qui bene valebat*, quasi hic quaereretur, an vulneratus nuper Cassius (cf. c. 52.) convaluisset. *M.* Heic *bonum* fere simili modo sumitur, ut supra c. 12.

conlata. Alii male *conlocata*. Cf. Ind. in *conferre*.

Uliam, oppidum Hispaniae ulterioris seu Baeticae. Codd. habent, *Ullam*, sed Ptolemaeus Οὐλία, quod

siumque munitionibus clausit. Quae priusquam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit, quem magno sibi usui fore credebat, si pabulari frumentarique Marcellum non pateretur; magno autem inpedimento, si clausus obsidione et inutilis necessarium consumeret frumentum.

62. Paucis diebus Cassii litteris acceptis, Rex Bogud cum copiis venit adiungitque ei legionem, quam secum adduxerat, compluresque cohortes auxiliarias Hispanorum. Namque, ut in civilibus dissensionibus accidere consuevit, ita temporibus illis in Hispania nonnullae civitates rebus Cassii studebant, plures Marcellum fovebant. Accedit cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. Pugnatur utrimque acriter; crebroque id accidit, fortuna saepe ad utrumque victoriam transferente; nec tamen umquam ab operibus depellitur Marcellus.

63. Interim Lepidus ex citeriore provincia cum cohortibus legionariis XXXV, magnoque numero equitum et reliquorum auxiliorum, venit ea mente Uliam, ut sine ullo studio contentiones Cassii Marcellique componeret. Huic venienti sine dubitatione Marcellus se credit atque offert: Cassius contra suis se tenet praesidiis; sive eo, quod plus sibi iuris deberi, quam Marcello, existimabat; sive eo, quod, ne praeoccupatus animus Lepidi esset obsequio ad-

e numis confirmat Sphanhemius p. 901. Accedit vetus inscriptio, *Ordo Reip. Uliensium*, apud Gruterum p. 271. n. 1. *Cellarius*. Cf. et Surita ad Anton. itin. p. 412.

adiungitque ei legionem etc. Iurinius malit *adi. ei legioni — complures coh.*

Marcello favebant. Codd. quidam, *Marcellum fovebant*. *M.* Sic melius, quod repono cum Oud.

id accidit. Vulgo *ut*. Emendavit Oud. e codd.

Lepidus. Cf. c. 59. *M.*

sine ullo studio. Quidam addunt *tantum*. forsan leg. *partium*.

Marcellus se credit. Dio Cassius 42, 15. Marcelli mores sic describit: eum voluisse ita se gerere, ut, sive Caesar, sive Pompeius obtinuisset, (quippe nondum fama victoriae Caesaris in Hispaniam perlata) utrique favisse videretur.

versarii, verebatur. Ponit ad Uliam castra Lepidus, neque habet a Marcello quidquam divisi. Ne pugnetur, interdicit: ad exeundum Cassium invitat fidemque suam in re omni interponit. Quum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum quidve Lepido esset credendum; neque ullum exitum consilii sui reperiret, si permaneret in sententia; postulat, uti munitiones disiicerentur sibique liber exitus daretur. Non tantum induciis factis, sed prope iam constituta opera quum complanarent, custodiaeque munitionum essent deductae, auxilia Regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat Regiis castris, neque opinantibus omnibus, si tamen in omnibus fuit Cassius, nam de huius conscientia dubitabatur, inpetum fecerunt compluresque ibi milites obpresserunt. Quod nisi celeriter, indignatione et auxilio Lepidi, proelium esset diremtum, maior calamitas esset accepta.

64. Quum iter Cassio patefactum esset, castra Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem tempore, Marcellusque Cordubam, Cassius cum suis, proficiscitur Carmonam. Sub idem tempus Trebonius Proconsul ad provinciam obtinendam venit. De cuius adventu ut cognovit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitatumque in hiberna distribuit: ipse, omnibus suis rebus celeriter conreptis, Malacam contendit; ibique adverso tempore navigandi

Etsi vero Caesarem habuerit aliquamdiu obfensum, quoniam contra Longinum pugnarit; tamen ab eo tandem placato cultum honoratumque esse. *M.*

sed prope — complanarent. An, *sed prope iam constituta re, op. quum compl.* h. e. cum prope de omni controversia iam consensissent et munitiones complanarent. Quod nisi placeat, opera prope constituta h. l. erunt, prope iam absoluta et perfecta. Erit igitur exemplis opus, quibus haec huius phraseos significatio confirmetur. *M.*

Carmonam. Conf. cap. 57. Male libri veteres *Narbonem* s. *Narbonam* exhibent: nec placet *Norba* Rhellicani, longe hinc ad Tagum remota. Bene Scaliger, *Carmonam*, quem plures secuti sunt. *Cellarius.*

naves conscendit, ut ipse praedicabat, ne se Lepido et Trebonio et Marcello committeret; ut amici eius dictitabant, ne per eam provinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat; ut ceteri existimabant, ne pecunia illa, ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cuiusquam veniret. Progressus secunda, ut hiberna, tempestate, quum in Iberum flumen noctis vitandae caussa se contulisset, inde paullo vehementiore tempestate nihilo periculosius se navigaturum credens, profectus adversis fluctibus occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus, quum neque flectere navim propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersa navi, periit.

65. Quum in Syriam Caesar ex Aegypto venisset atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cognosceret, litterisque urbanis animadverteret, multa Romae male et inutiliter administrari, neque ullam partem Reipublicae satis commode geri; quod, et contentionibus Tribuniciis perniciosae seditiones orirentur, et, ambitione atque indulgentia Tribunorum militum et qui legionibus praeerant, multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quae dissolvendae disciplinae severitatisque essent; eaque omnia flagitare adventum suum videret; tamen prae-

Quum in Syriam —. Redit narratio ad c. 33. *M.*

multa Romae male —. vid. Dio Cass. 42, 27 — 34. Magna fuit Antonii culpa, ut urbs militibus, rapinis, caedibus, nequitiaque omni plena esset. Conf. Plutarch. in Anton. c. 8. 9. *M.*

inutiliter. noxie. Sic et Val. Max. 7, 2, 14.

content. Tribuniciis. Dolabellae et Trebellii. Dio Cass. ibid. c. 29. *M.*

indulgentia. Codd. plerique *indiligentia*. Bene. Exempla vid. in Ind. *M.* Non male tamen *indulgentia* convenit cum *ambitione*. Nec ergo opus est Bentleii *insolentia* vel *negligentia*.

dissolvendae disciplinae. Intrudunt vulgo *caussa*. quo non opus. Sic et Terent. Ad. 2, 4, 6. Liv. 40, 29. dissolvendarum religionum esse, quod Valer. M. 1, 1, 12. reddit ad solvendam religionem pertinere. Conf. et Priscian. 18. et not. ad C. 1, 82.

ferendum existimavit, quas in provincias regionesque venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, iura legesque acciperent, externorum hostium metum deponerent. Haec in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat, quod hae provinciae nullo bello premebantur. In Bithynia ac Ponto plus operis videbat sibi inpendere; non enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat, quum secundo proelio vehementer esset inflatus, quod contra Domitium Calvinum fecerat. Commoratus fere in omnibus civitatibus, quae maiore sunt dignitate, praemia bene meritis et viritim et publice tribuit: de controversiis veteribus cognoscit ac statuit: Reges, tyrannos, Dynastas provinciae, finitumosque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus inpositis provinciae tuendae ac defendendae, dimittit, et sibi et Populo Romano amicissimos.

66. Paucis diebus in ea provincia comsumtis, Sex. Caesarem, amicum et necessarium suum, legionibus Syriaeque praeficit; ipse eadem classe, qua venerat, proficiscitur in Ciliciam. Cuius provinciae civitates omnes evocat Tarsum, quod oppidum fere totius Ciliciae nobilissimum fortissimumque est. Ibi, rebus omnibus provinciae et finitumarum civitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum

Pharnacem. Cf. c. 41. *M.*
putabat. Alii *sperabat.*
finitumosque. Oudend. deleri vult *que.* Recte. *M.*
Syriaeque. Enclitica occurrit in codd.
eadem classe, qua venerat. Atqui venerat Caesar itinere terrestri: cf. c. 33. Ergo scriptor, nunc de classe loquens, sui oblitus est. Haec Davisius monuit. Fortasse potuisset dici, *eadem celeritate*, ut cap. hoc extremo, quia Caesar, cupidus Romam redeundi, toto hoc itinere festinavit. Cf. c. 71. 78. *M.* Monuerat Usserius Ann. ad a. 3957. Iurinius leg. putat *qua Alexandriam venerat.*

non diutius moratur; magnisque itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacae commoratus, venit Comana, vetustissimum et sanctissimum in Cappadocia Bellonae templum, quod tanta religione colitur, ut Sacerdos eius Deae maiestate, imperio et potentia secundus a Rege, consensu gentis illius habeatur. Id homini nobilissimo Lycomedi Bithynio adiudicavit, qui, Regio Cappadocum genere ortus, propter adversam fortunam maiorum suorum mutationemque generis, iure minime dubio, vetustate tamen intermisso, Sacerdotium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariarathen, quum bene meritus uterque eorum de Republica esset, ne aut Regni hereditas Ariarathen sollicitaret, aut heres Regni terreret, Ariobarzani adtribuit, qui sub eius impe-

Comana. Conf. c. 34. Hoc loco Comana Cappadociae intelliguntur. *Cellarius.* De regione et deliciis eius plura apud Strabonem lib. 12. p. 559; de templo pauca p. 536. 557; ubi Sacerdotis Comani Pontici et Cappadocis eamdem religionem, eosdemque ritus sacrorum esse docet. Ergo etiam licebit huc referre, quae p. 575 de Pontico Sacerdote traduntur, prohibitum esse a porcina carne, neque ullum in ea regione porcum ali fas esse. *M.*

Id (Sacerdotium) *hom. nob. M.*

Lycomedi. Sic, Oudendorpio teste, codd. plures iique boni, et Strabo (12. p. 558). Contra Appianus (B. Mithr. c. 121. p. 254. ed. Steph.) Nicomedem adpellavit, ut Ciacconius et Davisius monuerunt. Ad haec nisi aliud argumentum accesserit, manebit lectio incerta. *M.* In nupera editione sua Appiani Schweighaeuserus reposuit *Lycomedi,* secutus Oudendorpium; contra Goduinus et Cellarius in nostro loco dedere *Nicomedi.*

generis. Iurin. mallet *gentis.*

Fratrem Ariob. Ariar. De his Cic. ad D. 15, 2. *M.*

Ariobarzani adtribuit. Ne turbas moveret Ariarathes, Caesar illum auctoritate sua maiori fratri, quem Senatus confirmaverat, subiecit. *Cellarius.* Potest tamen quaeri, in quo fuerit illud, quod unum alteri subiecit, et in quantum subiecerit. Si nihil nisi fratri parere iussit, aut, ut quiesceret, cohortatus est: non est hoc praemium, bene de Republica merito viro dignum, et vereor, ut hic iussus, haec hortatio in omne tempus fuerit efficax quietis adminiculum. Accedit ad hanc ex ipsa re ortam dubitationem, quod teste Oudendorpio codd. omnes, praeter duos, paullo ante hanc lectionem exhibent: *Fratres autem Ariobarzanis Ariarathi*; ut ipse ille vir doctus fateatur, se nolle de hoc loco pronunciare. Licebitne coniecturam proponere? Quid, si legerimus: *Fratri autem Ariobarzanis, Ariarathi, quum — terreret; adtribuit* (quosdam: hic deleo verbum *Ariobarzani*) *qui sub — essent* (pro *esset*). Ergo Caesar Ariarathi quasdam urbes adtribuit,

rio ac ditione esset: ipse iter inceptum simili velocitate conficere coepit.

67. Quum propius Pontum finesque Gallograeciae accessisset, Deiotarus Tetrarches Gallograeciae tunc quidem paene totius, quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse ceteri Tetrarchae contendebant, sine dubio autem Rex Armeniae minoris ab Senatu adpellatus, depositis Regiis insignibus, neque tantum privato vestitu, sed etiam reorum habitu, subplex ad Caesarem venit, oratum, *ut sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarum, quae nulla praesidia Caesaris habuisset, exercitibus imperiisque in Cn. Pompei castris fuisset, neque enim se iudicem debuisse esse controversiarum Populi Romani, sed parere praesentibus imperiis.*

68. Contra quem Caesar quum *plurima sua commemorasset officia, quae Consul ei decretis publicis tribuisset; quumque defectionem eius nullam posse*

ut et ipse aliquid haberet, neve, etsi haberet ius successionis, ante tempus captaret Regnum; neu, si Ariobarzani heres filius natus esset, huic insidias strueret Ariarathes. Sic et bene meritus vir praemium tulit, et, quia tulit, quiescere potuit. *M.* Meretur hic audiri Iurinius. Collatis quippe Cic. ep. ad Div. 15, 2. et Phil. 2, 37. legi suadet: *Fratri a. Ariob. Ariarathi, quum — esset, ne aut — sollicitaret, aut h. R. terreret Ariobarzanem, Armeniam minorem adtribuit, quae* etc. Cellarius ad vulgatum adfert locum ex G. 7, 90. *Labieno M. Sempronium adtribuisse* dicitur. parum commode.

inceptum. Alii *coeptum.*

Deiotarus. Cf. c. 34. *M.*

ceteri Tetrarchae. Pompeius, victo Mithridate, Gallograeciam quatuor Tetrarchis distribuit (Appian. Mithridat. c. 114. p. 251), in his Deiotaro, cui plura, quam ceteris, adsignavit, enumerata per partes a Strabone (12. p. 547), ut adeo ceteri querendi caussam se habere existimarent. Cf. c. 78. *M.*

exercitibus imperiisque. Monet Oud. Marclandum in epist. crit. p. 129 legendum censuisse, *excitusque imperiis*, h. e. evocatus Pompeii iussu; et hanc coniecturam probat. Probo et ipse: et fortasse adiuvant eam, quae in Cic. oratione pro Deiot. c. 4 et 5 leguntur. Certe vulgata lectio stare non potest. *M.* Iurin. hariolatur: *arcessitus equitibusque imperatis.*

quumque defensionem — coarguisset. Ostendit Caesar Deiotaro, defensionem, qua nunc utatur Deiotarus, non recipere (admittere) posse excusationem inprudentiae, non posse admittere hoc, ut, quia per inprudentiam peccarit, excusandus videatur. Sic utcumque poterit hoc explicari; sed contorte tamen. Cum ergo pro *defensionem*

excusationem inprudentiae recipere coarguisset, quod homo tantae prudentiae ac diligentiae scire potuisset, quis urbem Italiamque teneret; ubi Senatus Populusque Romanus, ubi Resp. esset; quis deinde post L. Lentulum, C. Marcellum Consul esset; tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis, veteri hospitio atque amicitiae, dignitati aetatique hominis, precibus eorum, qui frequenter concurrissent hospites atque amici Deiotari ad deprecandum; de controversiis Tetrarcharum postea se cogniturum esse dixit: Regium vestitum ei restituit. Legionem autem, quam ex genere civium suorum Deiotarus armatura disciplinaque nostra constitutam habebat, equitatumque omnem ad bellum gerendum adducere iussit.

69. Quum in Pontum venisset copiasque omnes in unum locum coëgisset, quae numero atque exercitatione bellorum mediocres erant; excepta enim legione sexta, quam secum adduxerat Alexandria veteranam, multis laboribus periculisque functam, multisque militibus partim difficultate itinerum ac navigationum, partim crebritate bellorum adeo deminutam, ut minus mile hominum in ea esset, re-

quidam codd. habeant *defectionem*; Deiotarus autem, ornatus quondam a Caesare beneficiis, eique tamen posthaec inimicus et Pompeii adiutor, commode dici possit a Caesare defecisse: libenter cum Clarkio hanc lectionem amplector. Sed ita quoque *eius* post verbum *excusationem* delendum erit. *M.* Sequor Clarkium. Idem placuerat Oudendorpio, qui tamen in ed. secunda vulgatum retinuit. *Eius* altero loco recte tollitur. Male alii *suae*.

quis urbem It. ten. Is erat Caesar. *M.*

ubi Senatus — h. e. Senatum non fuisse in castris Pompeii, sed Romae. Fuerat enim nuper duplex Senatus; unus apud Pompeium, alter Romae, Caesari favens. *M.*

Consul. Et hic erat Caesar. *M.*

tamen se. Male hic praeponitur *sed*, ortum e praecedente *esset*. Boni codd. omittunt.

suis beneficiis. An *suis* delendum? Si ad Deiotarum referatur, ad quem referendum est, debebat esse *eius*. *M.*

Legionem autem. Add. *eam* e codd. *M.*

constitutam habebat. Cf. c. 34. *M.*

quam sec. addux. Conf. c. 33. *Cellarius.*

hominum. Alii *hominibus*.

liquae erant tres legiones, una Deiotari, duae, quae in eo proelio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant, legati a Pharnace missi, Caesarem adeunt atque inprimis deprecantur, *ne eius adventus hostilis esset; facturum enim omnia Pharnacem, quae imperata essent;* maximeque commemorabant, *nulla Pharnacem auxilia contra Caesarem Pompeio dare voluisse, quum Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset.*

70. Caesar respondit, *se fore aequissimum Pharnaci, si, quae polliceretur, repraesentaturus esset.* Monuit autem, ut solebat, mitibus verbis legatos, *ne aut Deiotarum sibi obiicerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent; nam se neque libentius facere quidquam, quam supplicibus ignoscere, neque provinciarum publicas iniurias condonare iis posse, qui fuissent in se officiosi: id ipsum, quod commemorassent, officium utilius Pharnaci fuisse, qui providisset ne vinceretur, quam sibi, cui Dii inmortales victoriam tribuissent. Itaque se magnas et graves iniurias civium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci; nam neque interfectis amissam vitam, neque exsectis virilitatem restituere*

scripsimus. cap. 40. *M.*

repraesent. vid. Ind. *M.* Cf. et Curt. 6, 11, 33. Phaedri fab. 3, 2, 32.

non fuissent in se off. Particulam *non*, etsi codd. servant, superfluam esse, agnoverunt interpretes omnes. Qui in Caesarem officiosus fuit, h. e. nullas copias contra eum Pompeio misit, ei tamen Caesar condonare nequit iniurias, provinciis Populi Romani inlatas, quales Pharnaces intulerat Asiae, Armeniae, Cappadociae, Gallograeciae. *M.* Bene Clarkius negationem sustulit, inscitia librariorum intrusam. Testatur Ciacconius a libris quibusdam abesse. Delendam censeo.

nam neque — posse. vid. dicta ad c. 41. *M.*

amissam vitam. Dubitat temere Ruben. Elect. 1, 32. idne sit Latinum? et, quia Appianus Civ. 2, 91. et Dio 42, 46. in ea re *Amisi* (urbis) meminere, ita hic quoque legi suadet. Sed obstant codd. et alibi quoque *vita amissa* occurrit. Phaedrus etiam fab. 3, 11. simili modo *damnum amissi corporis* obiectum eunucho refert.

posse: quod quidem subplicium gravius morte cives Romani subissent. Ponto vero decederet confestim, familiasque publicanorum remitteret, ceteraque restitueret sociis civibusque Romanis, quae penes eum essent. Si fecisset, iam tunc sibi mitteret munera ac dona, quae, bene rebus gestis, Imperatores ab amicis accipere consuessent; miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis, legatos remisit.

71. At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus, quum festinantem ac properantem Caesarem speraret libentius etiam crediturum suis promissis, quam res pateretur, quo celerius honestiusque ad res magis necessarias proficisceretur, nemini enim erat ignotum, plurimis de caussis ad urbem Caesarem revocari, lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summa, frustrari coepit. Caesar, cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus natura facere consueverat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum consereret.

72. Zela est oppidum in Ponto, positu ipso, ut in plano loco, satis munitum; tumulus enim naturalis, veluti manu factus, excelsiore undique fastigio, sustinet murum. Circumpositi sunt huic oppido ma-

properantem. In codd. omnibus est *praecurrentem*, sine sensu. *M.* De codd. Scaligeri et Cuiacii res dubia. In quodam legitur *procurrentem.* Priorem lectionem tuetur Goduinus, quia nil intersit inter *properare* et *festinare.* Contrarium docet Gellius e Catone 16, 14. Cicero etiam Phil. 9, 3. habet *properans festinansque.* dein sufficit saltem, Caesarem saepe synonyma iungere. V. not. ad G. 2, 20. 7, 30.

Zela. Sic veteres libri, etiam Strabo (12. p. 560. Ζῆλα) et Ptolemaeus 5, 6. et Plutarchus in Caes. cap. 50. Stephanus Ζῆλα Armeniae, Ζίηλα Cappadociae adtribuit. Quidam neutro genere, Plutarchus feminino dixit. Plinius H. N. 6, 3. *Ziela* scripsit. *Cellarius.* Davisius addidit, apud Dionem Cass. 42, 47 Ζίλιαν scribi. Oud. ad Wesselingii notas in Hieroclis synecdemum (p. 701 in Anton. itinerar.) lectores amandavit, ubi Zela in nostro loco defenditur, excluso altero Ziela. In Pliniano loco editio Harduini *Zela habet. M.*

gni multique, intercisi vallibus, colles: quorum editissimus unus, qui propter victoriam Mithridatis et infelicitatem Triarii detrimentumque exercitus nostri, superioribus locis atque itineribus paene coniunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem: nec multo longius milibus passuum tribus abest ab Zela. Hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium castrorum refectis operibus, copiis suis omnibus occupavit.

73. Caesar, quum ab hoste milia passuum quinque castra posuisset videretque eas valles, quibus Regia castra munirentur, eodem intervallo sua castra munituras, si modo ea loca hostes priores non cepissent, quae multo erant propiora Regis castris; aggerem comportari iubet intra munitiones. Quo celeriter conlato, proxima nocte, vigilia quarta, legionibus omnibus expeditis inpedimentisque in castris relictis, prima luce, neque opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum proelium adversus Triarium fecerat. Huc omnem comportatum aggerem e castris servitia agerent iussit, ne quis ab opere miles discederet, quum spatio

unus Scotium vocat Appianus Mithr. c. 120.

Triarius, a Lucullo, Tigranem Armenium persequente, in Ponto relictus, ingenti clade a Mithridate adflictus est. Appian. B. Mithrid. cap. 89. p. 231. et c. 120. p. 254. Plutarch. Lucull. c. 35. *Cellarius.*

superioribus locis — oppido. Haec verba non suo loco posita. sed post verbum *nobilitatem* conlocanda puto. Porro *superioribus locis atque itineribus* suspicor dictum esse pro, *itineribus per superiora loca* s. iuga, ut adeo editissimus ille collis paene coniunctus fuerit oppido, quia iter ab eo inde ad oppidum usque fuit per superiora loca s. iuga. Sic et Wagnerus in versione Germanica expressit. *M.*

nec multo. Leg. *non m.* Procurrit ergo oratio in hunc modum: *quorum editissimus unus, (qui, propter victoriam Mithridatis, inf. Tr. detrimentumque exercitus nostri, magnam in illis partibus habet nobilitatem) superioribus locis atque itineribus paene coniunctus oppido, non multo — Zela. M.*

Huc omnem — iussit. In his non habemus, opinor, genuinam manum scriptoris. Habent codd. alii *comportari*; alii *agerentur*; alii *agi*; alii *servitiaque agi.* Quia tamen Oudendorpius sic, ut edidit, consensu MSS. legendum dicit: sequar

non amplius mile passuum intercisa vallis castra hostium divideret ab opere incepto Caesaris castrorum.

74. Pharnaces, quum id repente prima luce animadvertisset, copias suas omnes pro castris instruxit, quas, interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis pervulgata militari credebat instrui Caesar; vel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur; vel ad ostentationem Regiae fiduciae, ne munitione magis, quam manu, defendere locum Pharnaces videretur. Itaque deterritus non est, quo minus, prima acie pro vallo instructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces, inpulsus sive loci felicitate; sive auspiciis et religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus; sive paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta; quum more operis quotidiani magnam illam servorum multitudinem, quae aggerem portabat, militum esse credidisset; sive etiam fiducia veterani exercitus sui, quem XXII in acie conflixisse

hanc lectionem ita, ut *agerent* in *agere* mutem. *Agere aggerem*, rarior loquendi modus, significat, adferre, advehere, quocumque modo fieri potest adportare materiam aggeris faciundi. *M.* Petavii codex, *agerent iussit.* Sic H. 27. *incenderent iussit.* Dein *agere aggerem* hic et H. 7. ut *agere vineas* G. 2, 12. Inepte Iurinius dabat *comportari aggerem per servitia iussit.* Cellarius: *comportari aggerem e castris servitiaque agi* (inpelli) *iussit.* Cf. Oud. ad Svet. Ner. c. 22.

intercisa vallis, h. e. interiecta. Sed *intercisum* non est interiectum; potius id dicitur *intercisum*, quod intervallo seiunctum et divisum est ab altero. v. Ind. Aut ergo h. l. verbo abusus est scriptor; aut agnoscenda erit hypallage; aut, traiectis verbis, legetur, *intercisa* (disiuncta) *castra hostium vallis div. M.* Cf. et c. 72.

magis perv. mil. conf. Subaudi, quam quod revera proelio decertare statuisset. Clarkius temere τῷ *magis* substitui iubet *satis.* Similis locus. Af. 48.

fiducia veterani exercitus. Codd. et edd. vett. inepte *fiducia veterana.*

quem XXII in acie confl. Inseritur vulgo *cum legione XXII.* Sed ista duo verba absunt a tribus codicibus, quorum unus ex optimis. Iam Scaliger tollenda censuerat verba. Tum est falsum, Pharnacem cum legione secunda et vicesima conflixisse (conf. cap. 34. 40). Et, quae tandem esset gloriatio, unam legionem vicisse? Monuerunt ergo viri docti, sensum esse hunc: quem vicies et bis in acie conflixisse gloriabantur. *M.* Vitium adeo manifestum Caesari male tribuitur, delevi auctoritate codicum.

et vicisse legati eius gloriabantur; simul contemtu exercitus nostri, quem pulsum a se, Domitio Duce, sciebat, inito consilio dimicandi, descendere praerupta valle coepit. Cuius aliquamdiu Caesar inridebat inanem ostentationem et eo loco militum coartationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset: quum interim Pharnaces eodem gradu, quo praerupta in proelium descenderat valle, adscendere adversus arduum collem instructis copiis coepit.

75. Caesar, incredibili eius vel temeritate, vel fiducia commotus, neque opinans inparatusque obpressus, eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere iubet, legiones obponit aciemque instruit: cuius rei subita trepidatio magnum terrorem adtulit nostris. Nondum ordinibus instructis, falcatae Regiae quadrigae permixtos milites perturbant; quae tamen celeriter multitudine telorum obprimuntur. Insequitur has acies hostium et clamore sublato confligitur, multum adiuvante natura loci, plurimum Deorum inmortalium benignitate: qui quum omnibus casibus belli intersunt, tum praecipue eis, quibus nihil ratione potuit administrari.

76. Magno atque acri proelio comminus facto, dextro cornu, quo veterana legio sexta erat conlocata, initium victoriae natum est. Ab ea parte quum in proclive detruderentur hostes; multo tardius, sed

sanus hostis. Τὸ *hostis* deleri vult Bentl.

quo praerupta — valle. Sic e coniectura quidem Oud. edidit; probabili tamen et felici, (ut in magna varietate lectionis) nec nimis recedente a codd. scriptura. In vulgg. edd. est, *quo in praeruptam descenderat vallem,* omissis verbis *in proelium. M.* Sed plurimi codd. et edd. vett. haec verba habent.

ab operibus vocat. Iurinius *ab opere revocat.* Non opus.

falcatae quadrigae. Liv. 37, 41. Curt. 4, 9. et 15. *Cellarius.* Adde Diod. Sic. 17, 53. p. 530.

casibus belli. Leg. *bellicis*, quia omnes codd. habent *bellis. M.* Bentlei. *subitis belli.* frustra. Sic enim periret antithesis. Plantinus iam dedit *belli.*

Ab ea parte. Hic primus distinctionem maiorem posuit Davisius.

tamen, iisdem Diis adiuvantibus, sinistro cornu mediaque acie totae profligantur copiae Regis: quae quam facile subierant iniquum locum, tam celeriter, gradu pulsae, premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim suorum ruina obpressis, qui velocitate effugere poterant, armis tamen proiectis, vallem transgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. At nostri, victoria elati, subire iniquum locum munitionesque adgredi non dubitarunt. Defendentibus autem iis cohortibus castra, quas Pharnaces praesidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. Interfecta multitudine suorum, aut capta, Pharnaces cum paucis equitibus profugit: cui nisi castrorum obpugnatio facultatem adtulisset liberius profugiendi, vivus in Caesaris potestatem adductus esset.

77. Tali victoria toties victor Caesar incredibili est laetitia adfectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat; quodque subiti periculi recordatio est laetior, quod victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, praeda omni Regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur; legionem sextam decedere ad praemia atque honores accipiendos in Italiam iubet: auxilia Deiotari domum remittit: duas legiones cum Caelio Viniciano in Ponto relinquit.

inermes. Alii *inermi*, ut G. 1, 40. C. 1, 68.

toties victor. Glossam hoc sapit. Manutius malit legere *potitus*.

est laetitia adfectus. Illo quidem tempore usus est nobilissima illa voce: *Veni, vidi, vici.* Plutarch. Caes. cap. 50. Dio Cass. 42, 48. Appian. B. C. 2, 91. p. 485. De celeritate confecti huius belli vid. Sveton. Iul. 35. *M.*

quodque — laetior. Vulgo: *eratque sub. peric. recordatione laetior*, ex emendatione. *M.* praepostera scil. Receptam lectionem iam invenias in cod. Regio, et edd. vett.

Viniciano. Ita nomen in titulis et nummis legitur. *Viniciae* gentis numos in Consularibus videsis apud Vaillant aliosque. Alii h. l. *Vinciano*, alii *Minutio* habent. Mox vulgo *reliquit*.

78. Ita per Gallograeciam Bithyniamque in Asiam iter facit, omniumque earum provinciarum de controversiis cognoscit et statuit, iura in Tetrarchas, Reges, civitates distribuit. Mithridatem Pergamenum, a quo rem feliciter celeriterque gestam in Aegypto supra scripsimus, Regio genere ortum, disciplinis etiam Regiis educatum; nam Mithridates, Rex Asiae totius, propter nobilitatem Pergamo parvulum secum absportaverat in castra multosque tenuerat annos, Regem Bospori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat; provinciasque Populi Romani a barbaris atque inimicis Regibus, interposito amicissimo Rege, munivit. Eidem Tetrarchiam legibus Gallograecorum iure gentis et cognationis adiudicavit, occupatam et possessam paucis ante annis a Deiotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quam necessitas urbanarum seditionum pati videbatur. Re-

in Asiam, provinciam Romanam, quae Proconsularis Asia dicta est. *Cellarius.*

distribuit. Alii *disposuit.*

a quo — scripsimus. Alii *quo.* quod potest admitti. V. Cortius ad Sall. Iug. 21.

scripsimus. c. 26. *M.*

Bospori, tractus, qui supra Pontum Euxinum a Bosporo Cimmerio ad Colchos excurrit, et Regnum Bosporanum vocatur, quem Pharnaces beneficio Pompeii, victo Mithridate patre, acceperat. *Cellarius.* Appian. B. Mithr. c. 114. p. 251. *M.*

quod (Regnum) *sub imper. M.*

(*legibus*). Hoc verbum interpretes delendum censent, inclusitque uncis iam Casaubonus ad Strabon. 13, p. 625. Sed si Deiotaro neque legibus, neque moribus concessa fuit (c. 67): poterit dici legibus adiudicata alii. *M.*

iure gentis et cognationis. Si Casaubonus l. d. verum vidit, mater Mithridatis huius fuit filia unius e Tetrarchis Galliae. Conf. Victorium var. lect. 3. 23. *M.* Oudend. forsan *iure gentis et legibus cognationis.*

occupatam et possessam. Haud dubie fuit ea pars, quam cap. 67. ceteri Tetrarchae questi sunt Deiotaro, neque legibus, neque moribus, concessam esse. Unam quidem partem Gallograeciae paterno iure tenebat Deiotarus. vid. Strabo p. 547. Locum Cic. de Divin. 2, 37. Casaubonus iam contulit. *M.*

urban. seditionum. Conf. c. 65. *M.*

bus felicissime celerrimeque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

in Italiam — venit. His circiter temporibus, Pompeio devicto, Aegypto subacta Asiaque pacata, et metus et adulatio Romae decrevit Caesari non modo statuas, coronas, aliaque id genus plura; sed etiam summam potestatem de bello et pace statuendi, Consulatum in quinquennium, Dictaturam in annum et plura, quae infinitam dominationem magis magisque firmarunt. Dio Cass. 42, 19. 20. Quae vero Caesar tum maxime, victo Pharnace redux, egerit, quomodo pecunias conraserit, militum turbas sedaverit, plebem sibi conciliaverit, honores distribuerit, ea idem narrat ibid. c. 50. seq. *M.*

A. HIRTII

DE BELLO AFRICANO

LIBER.

Incertum auctorem esse, didicimus a Svetonio in Iul. Caes. c. 56. Ergo nomina *Oppii*, *Hirtii*, *Caesaris*, in codicibus praefixa, vel incerta, vel falsa sunt. Cf. ad init. libri octavi de B. G. et libri de B. Alex. Iusto Lipsio (Elect. 2, 22) hic liber, ut Brantius monuit, inter pleraque Romana scripta simplicitate, puritate et omnis generis virtutibus eminere visus est, et dignior Caesare, quam ipsi illi commentarii de bello Gallico et civili. Cui sententiae equidem subscribere non sustineo, qui plura verba, a Caesaris oratione abhorrentia, anacolutha duriora, negligentiamque non gratam ei inesse sciam. vid. c. 25. Vel illud *interim* nonne ad taedium usque occurrit? Ac profecto, si quis recens a Caesaris commentariis ad hunc librum accesserit, is, opinor, diversitatem non exiguam dictionis sentiet. Guischardus, qui non orationem, sed rem examinavit, et cuius sententiam suis locis indicavi, etsi scriptoris peritiam agnoscit; tamen saepius de obscura brevitate conquestus est, multa examinaturis rem relicta esse censuit, et quaedam adeo alienae manus additamenta sibi reperisse visus est. *M.*

Et huic libro Hirtii nomen praefixit Oudendorpius more recepto; quumque vulgo ita citari soleat, idem mihi faciundum putavi. Guischardus censet, *Hirtii* hoc opus a *Iulio Celso* suppletum et sub incudem revocatum, qui hinc inde barbara miscuerit.

A. HIRTII

DE BELLO AFRICANO

LIBER.

ARGVMENTVM.

Cap. 1. *Caesar in Africam profectus* 2—6. *Adrumetum frustra tentat. ad Ruspinam castra locat.* 7. *Illi Leptis se dedit, quo* 8. *auxilia convocat.* 9—11. *de frumento sibi prospicit.* 12—19. *cum Labieno aliquoties confligit.* 20. 21. *in castris ad Ruspinam copias auget, arma, victum parat.* 22. 23. *Catonis, Uticae Praesidis, hortatu Pompeius filius Mauritaniam, Bogudis Regnum, invadit. Ascurum frustra obsidet.*

Cap. 24. *Scipio, Labienus et Petreius copias iungunt. Caesar gravi annona laborat.* 25. *Iubam Regem, suis auxilio egressum, Sitius et Rex Bochus reverti cogunt.* 26. *Caesar de adventu suo Afros certiores reddit, auxilia parat.* 27. *Scipio elephantos condocefacit.* 28. *Titios fratres, a Virgilio captos, Scipio trucidat.* 29. *Leptim frustra obpugnat Labienus.* 30—32. *Pugnam cum Scipione vitat Caesar. Gaetulos in partes suas trahit Numidasque.* 33. *Achilla civitate in deditionem recepta a Messio et* 34. *Cercina insula a Sallustio, frumento auxiliisque Caesar augetur.* 35. *Gaetuli, Scipionis speculatores, apud Caesarem remanent. Multi eius gentis ad eum transeunt.* 36. *Tisdra legatos de deditione ad eum mittit. Sitius castellum in Numidia vi expugnat.*

Cap. 37—42. *Ad Ruspinam Caesar et Scipio dimicare tentant, nec audent.* 43. *Considius Achillae obsidionem deserit; Adrumetum se recipit.* 44—46. *Naves Caesaris ab hostibus interceptae. Veteranos captos, incassum sollicitatos, caedi iubet Scipio.* 47. *Saxea grandine subitoque imbre Caesariani vexantur. Pilorum cacumina ardent.*

Cap. 48. *Iuba ad Scipionem auxilia adducit.* 49—52. *Caesar prope Uzitam cum hoste prospere pugnat.* 53. *Legiones nona et decima ex Sicilia adveniunt.* 54. *Militares Praefectos*

De bello Africano. Alias *Africo*, ut C. 2, 32.

cum dedecore ab exercitu removet Caesar. 55. *Contra Gaetulos desciscentes Iuba partem exercitus in Regnum remittit.* 56. 57. *Caesariani cum Scipionis militibus conloquuntur. Aquinio, cum Saserna confabulanti, silentium inponit Iuba.* 58—64. *Inter Uzitam et Adrumetum varia statim fortuna pugnatur; tandem victor evadit Caesar.* 65—73. *Frumentandi studio dimicatur. Zetam Caesar capit. suos, quo modo contra elephantos pugnandum, docet.* 74. *Vaccam oppidum, Caesari favens, Iuba diripit deletque.* 75—77. *Ad Sarsuram accedit Caesar eamque capit. Mox et Thabenam.* 78. *Proelium ad Tegeam.*
Cap. 79—88. *Caesar, ad Thapsum victor, accedit ad Uticam, qua, Catone vi sibi inlata mortuo, potitur per L. Caesarem.* 89—90. *Ipse Q. Ligario vitam concedit. Uticam venit, incolarum partem mulcta adficit.* 91. 92. *Iubam Zamenses oppido excludunt.* 93. *Considius Tisdra fugit. Virgilius se dedit victori.* 94. *Iuba et Petreius voluntaria morte pereunt.* 95. *P. Sitius Saburam interficit, Iubae praefectum. Faustus et Afranius pereunt.* 96. *item Scipio ad Hipponem Regium.* 97. *Caesar Zamae et Uticae bona hostium vendit. Numidiam provinciam facit. Thapsitanis, Adrumetinis, Leptitanis, Tisdritanis mulctam inponit, civitates a rapina defendit.* 98. *Carales in Sardiniam, mox et Romam, transit.*

Caesar itineribus iustis confectis, nullo die intermisso, a. d. XIIII. Kal. Ian. Lilybaeum pervenit, statim-

itineribus iustis. vid. ad B. C. 3, 76. *M.*

ad d. XIIII. Kal. Ian. Annus fuit 707 P. V. C. Temporis vero ratione tum vehementer perturbata, efficitur, hunc diem, qui nunc a. d. XIIII. Kal. Ian. dicitur, fuisse e vera ratione tricesimum Septembris, ut Usserius in Annal. ad a. m. 3958. et Guischardus (Mémoires militaires sur les Grecs et les Romains T. 2 p. 244), aliique plures monuerunt. Tractat autem Guischardus illo loco universum hoc bellum Africanum permultis; repetenda partim narratione scriptoris nostri, partim ita omnibus examinandis ac diiudicandis, ut prudentia Caesaris et dexteritas adpareat, atque pluribus etiam locis huius libri lux adfundatur. *M.*

Guischardi duae editiones exstant, altera formae in 4to. à la Haye 2 Vol. 1758. altera in 8vo. Berlin 4 tom. 1774. Locus hic ex edit. 2da citatus in edit. priore exstat t. 2 p. 179. Secutus tunc plane fuit Guischardus Usserium, sed, re adcuratius perpensa, in opere a. 1773 sub titulo Mémoires critiques et historiques sur plusieurs points d'antiquités militaires, Berolini emisso, p. 387. temporum horum rationem ex professo tractavit, ubi istum diem *a. d. XIIII. Kal. Ian.* ad vigesimum secundum Octobris refert. Respice ad Chronologiam praefationi nostrae subiunctam.

Lilybaeum. Vulgo *in L.*

que ostendit, sese naves velle conscendere, quum non amplius legionem tironum haberet unam, equites vix sexcentos. Tabernaculum secundum litus ipsum constituit, ut prope fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis sibi morae quidquam fore speraret, et ut omnes in dies horasque parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad navigandum idoneas non haberet; nihilo tamen minus in navibus remiges militesque continere et nullam praetermittere occasionem profectionis; quum praesertim ab incolis eius provinciae nunciarentur adversariorum copiae, equitatus infinitus, legiones Regiae quatuor, levis armaturae magna vis, Scipionis legiones decem, elephanti CXX, classesque esse complures; tamen non deterrebatur, animoque et spe confidebat. Interim in dies et naves longae adaugeri et onerariae complures eodem concurrere et legiones tironum convenire, in his veterana legio quinta, equitum ad duo milia.

2. Legionibus conlectis sex et equitum duobus milibus, ut quaeque prima legio venerat, in naves longas inponebatur, equites autem in onerarias. Ita maiorem partem navium antecedere iussit et insulam petere Aponianam, quae non abest a Lilybaeo: ipse

equites. Vulgo *equitesque.*

vet. legio quinta. Haec legio, iudice Guischardo in Mém. crit. p. 317. ex iis fuit, quas suo sumtu Caesar conscripserat in Gallia teste Svetonio c. 24. qui eam Gallico vocabulo *Alaudam* dictam refert. Guischardus per iocum vel invidiae faciendae caussa sic nominatam perhibet. Apud Ciceronem id nominis iam occurrit Phil. 1, 8. 5, 5. ad Att. ep. 16, 8. Cf. et Gruter. p. 559.

insulam Aponianam. Cluverio (Sicil. 2, 15) videtur *Aegusa* esse, una e tribus, quae obiacent Lilybaeo. Alii *Paconiam* Ptolemaei putant esse, quae vero longius a Lilybaeo, et extra viam Africanam sita est. *Cellar.* In cod. Leid. primo *Apononiam* legitur, teste Oudend. Guischardus (Mémoires militaires T. 2. p. 247) esse putat eam, quae nunc Flavagnana dicitur. *M.*

quae non abest a Lilybaeo. Lectio corrupta et sine sensu. In quibusdam codd. ne additur quidem *non;* in aliis vero etiam *est* pro *abest* legitur. Sed nihil horum ferri potest. Ergo vel cum Cluverio et Cellario legetur: *quae non longe abest a Lilybaeo:* vel cum Ciacconio et Davisio dicemus, in illo *non* latere numeri notam, quae distantiam

parum commoratus, bona paucorum vendit publice: deinde Allieno Praetori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus praecipit et de reliquo exercitu celeriter inponendo. Datis mandatis, ipse navem conscendit a. d. VI Kal. Ian. et reliquas naves statim est consecutus. Ita vento certo celerique navigio vectus, post diem quartam cum longis paucis navibus in conspectum Africae venit; namque onerariae reliquae praeter paucas, vento dispersae atque errabundae, diversa loca petierunt. Clupeam classe praetervehitur, deinde Neapolim: complura praeterea castella et oppida non longe a mari relinquit.

3. Postquam Adrumetum accessit, ubi praesidium erat adversariorum, cui praeerat C. Considius, et, a Clupeis secundum oram maritumam cum equitatu Adrumeti, Cn. Piso cum Maurorum circiter tribus milibus adparuit: ibi paullisper Caesar ante portum commoratus, dum reliquae naves convenirent, exponit exercitum; cuius numerus in praesentia fuit peditum III milia, equitum CL; castrisque ante oppidum positis, sine iniuria cuiusquam consedit; cohi-

insulae a Lilybaeo indicaverit. *M.* Sub particula *non* heic et apud Celsum p. 214. latere *II M.* i. e. *duo milia* vel *duobus milibus* suspicatur Davis. Heinsius *I M.* i. e. *uno miliario.*

ipse parum comm. Sic codex Davisii, idque videtur verum: vulgo, *ibique commoratus:* sed rursus unus codex omittit haec *ibique commoratus;* quidam *ibique* omittunt. *M.* Bentl. velit *parumper.*

inponendo. Datis. Tollit punctum Clarkius, ut sequentia iungat. non male, puto. Ast Oud. *datis mandatis* glossema esse putat.

a. d. VI. Kal. Ian. die XXXI. Octobris. V. Chronol.

ubi praesid. Sic e codd. Goduinus et Oud. Vulgo *ibi.*

et, a Clupeis. Male coniunctionem damnat Davisius.

Adrumeti, Cn. Piso. In mira codd. varietate legerim: *Adrumetum profectus Cn. Piso cum Mauris circ.* — — Addidi verbum *profectus*; cetera omnia in codd. exstant. *M.* Contra Oud. arbitratur, *cum equitatu Adrumeti* (pro quo malit *Adrumetino*) spectare ad Considium; proinde post *Adrumeti* comma ponit. sequor. Iurinius legi suadet: *a. Cl. sec. or. m. Cn. Piso cum equitum Maur. c. tr. m. adp.* omissis quae intersunt.

ibi paullisper. Male ante *ibi* distinctio maior erat posita, quam Oud. sustulit.

equitum. CL. Alii *D.*

betque omnes a praeda. Oppidani interim muros armatis complent: ante portam frequentes considunt ad se defendendum: quorum numerus duarum legionum intus erat. Caesar, circum oppidum vectus, natura loci perspecta, redit in castra. Non nemo culpae eius inprudentiaeque adsignabat, quod neque certum locum gubernatoribus praefectisque, quem peterent, praeceperat; neque, ut mos ipsius consuetudoque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore, iis perlectis, locum certum peterent universi. Quod minime Caesarem fefellerat; namque nullum portum terrae Africae, quo classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium praesidio fore suspicabatur; sed fortuitu oblatam occasionem egressus aucupabatur.

4. L. Plancus interim Legatus petit a Caesare, uti sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. Itaque, data facultate, litteras conscribit et eas captivo dat perferendas in oppidum ad Considium. Quo simul atque captivus pervenisset litterasque, ut erat mandatum, Considio porrigere coepisset, priusquam acciperet ille, *Unde*, inquit, *istas?* Tum captivus: *Imperatore*

ante portam. Codd. male *portum*. Mox Iurinius *consistunt*.

neque certum locum — peterent. Hunc sensum res ipsa facit necessarium: codices tamen *circum loca* pro *certum locum*, et *quid* pro *quem* exhibent. *M.*

ut mos ipsius consuetudoque. Alii *more ipsius consuetudo*.

fortuitu. Ita Cic. de Offic. 1, 29. Plaut. Aulul. 2, 1, 41. Non ergo opus cum Oudend. ex Leid. 1. reponere *fortuito casu*. Id non tolerabile videtur Iurnio ob sequens *occasionem*.

Imperatore, a Caesare. Sic Davisius quidem voluit legi, et ante eum, ut monuit Oud. iam Casp. Barthius (Advers. 16, 5): sed non possum probare. Nam primo Latina consuetudo non fert hunc ordinem verborum. Quis, quaeso, interrogatus, a quo Catilina eiectus sit, responderit: Consule a Cicerone? Miror, talia scriptoribus obtrudi. Deinde nullus codex habet *Imperatore*; sed in iis est vel *immo*, vel *ymo*. Rursus vulgata lectio, *Venio a Caesare*, nullo codice nititur; sed est ex emendatione. Equidem non video, quid illi *immo* faciam: suspicor tamen, post verba *Unde istas?* aliquid excidisse. Scilicet, cum ille quaesisset: *Unde istas?*

a Caesare. Tunc Considius, *Unus est*, inquit, *Scipio Imperator hoc tempore Populi Romani.* Deinde in conspectu suo captivum statim interfici iubet litterasque nondum perlectas, sicut erant signatae, dat homini certo ad Scipionem perferendas.

5. Postquam, una nocte et die ad oppidum consumta, neque responsum ullum a Considio dabatur; neque ei reliquae copiae succurrebant; neque equitatu abundabat, et ad oppidum obpugnandum non satis copiarum habebat et eas tironum; neque primo adventu convulnerari exercitum volebat; et oppidi egregia munitio et difficilis ad obpugnandum erat accessus; et nunciabantur auxilia magna equitatus oppidanis subpetias venire; non est visa ratio ad obpugnandum oppidum commorandi, ne, dum in ea re Caesar esset occupatus, circumventus a tergo ab equitatu hostium laboraret.

6. Itaque, castra quum movere vellet, subito ex oppido erupit multitudo atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Iuba ad stipendium accipiendum, castraque, unde Caesar egressus iter facere coeperat, occupant et eius agmen extremum insequi coeperunt. Quae res quum animadversa esset, subito legionarii consistunt, et equites, quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt. Accidit res

et addidisset: *A Scipione?* (et poterat hoc quaerere, quia aliquem e suis militibus videbat) captivus respondit: *Imo a Caesare.* Sic et responsio Considii apta erit, unum Scipionem esse Imperatorem; et, quia nunc comperit, eum captum ab hostibus esse, quia e Caesaris castris venerit, iubet illico interfici. *M.* Istud *imo* ortum videtur e voce *Imp.* quod visum Davisio et Oudend. Sed Celsus simpliciter *a Caesare.* Hoc placet Cellario, qui occisum credit captivum, quod Considius suspicaretur de urbis traditione agere litteras.

Unus — Romani. Ergo nulla Caesaris mandata agnosco. *M.*

signatae. Sic et Valer. Max. 6, 5, 6. Nepos Pelop. 3, 2.

tironum. Cf. c. 1. *M.*

accessus. Alii *adscensus.*

ad stipend. accip. a Scipione. cf. c. 8. *M.*

incredibilis, ut equites minus triginta Galli Maurorum equitum duo milia loco pellerent urguerentque in oppidum. Postquam repulsi et coniecti erant intra munitiones, Caesar iter constitutum ire contendit. Quod quum saepius facerent, et modo insequerentur, modo rursus ab equitibus in oppidum repellerentur: cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine conlocatis, et parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere coepit. Ita, quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidae. Interim in itinere ex oppidis et castellis legationes venire, polliceri frumentum paratosque esse, quae imperasset, facere. Itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam Kalendis Ianuariis.

7. Inde movit et pervenit ad oppidum Leptin, liberam civitatem et inmunem. Legati ex oppido veniunt obviam; libenter se omnia facturos, quae vellet, pollicentur. Itaque, Centurionibus ad portas oppidi et custodiis inpositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut iniuriam faceret cuipiam incolae, non longe ab oppido secundum litus facit castra. Eodem naves onerariae et longae nonnullae casu advenerunt; reliquae, ut est ei nunciatum, incertae locorum Uticam versus petere visae sunt. Interim Caesar a mari non digredi, neque mediterranea petere propter na-

urguerentque. Quidam codd. *fugarentque*, quod Oud. recte videtur glossema. *M.*

Kal. Ianuariis; h. e. die 13 Octobris anni P. V. C. 707, ut ad cap. 1. ex Usserii annalibus monui. *M.* Potius V Novembris. V. Chronol. Ceterum haec *Kal. Ian.* male ab aliis trahuntur ad sequentia. *Kalendae Ianuariae* intelliguntur anni 708. qui confusionis dicitur.

Leptin parvam esse, quia haec a Ptolemaeo vicina Ruspinae et Adrumeto dicitur, monuit Cellarius. Cf. ad B. C. 2, 38. *M.*

incertae locorum, nescientes, quae loca peterent; Caesar enim non constituerat certum locum, quem peterent, ut est c. 3. *M.*

vium errorem, equitatumque in navibus omnem continere, ut arbitror, ne agri vastarentur; aquam in naves iubet comportari. Remiges interim, qui aquatum e navibus exierant, subito equites Mauri, neque opinantibus Caesarianis, adorti, multos iaculis convulneraverunt, nonnullos interfecerunt; latent enim in insidiis cum equis inter convalles et subito exsistunt, non ut in campo comminus depugnent.

8. Caesar interim in Sardiniam nuncios cum litteris et in reliquas provincias finitumas dimisit, ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simul atque litteras legissent, mittenda curarent; exoneratisque partim navibus longis, Rabirium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum arcessendum mittit. Interim cum decem navibus longis ad reliquas naves onerarias conquirendas, quae deerrassent, et simul mare tuendum ab hostibus iubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum Praetorem ad Cercinam insulam versus, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire iubet, quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Haec ita imperabat, ita unicuique praecipiebat, *uti, fieri posset nec ne, locum excusatio nullum haberet; nec moram tergiversatio.* Ipse interea, ex per-

continere. scil. coepit. Alii *contineri.* Sed v. et c. 25.

exsistunt. Reliquae lectiones, *exsiliunt*, *exeunt*, sunt interpretamenta. *M.* Optimi codd. *exsistunt.* i. e. *comparent.* V. Ind. Iurinius velit *exsistunt novi et.*

non ut — depugnent. Legerim: *non, ut in campo* (ut fieri solet in planicie), *comminus depugnant. M.* Bene, credo. Nam sermo est de more equitum Maurorum consueto.

secund. commeatum. v. Ind. *M.*

Interim cum decem nav. In verbo *interim* Davisius et Clarkius latere putant nomen hominis, quem Caesar iussit proficisci. *M.* Hominis nomen, quod praecedenti *Rabirio* et seq. *Sallustio* respondeat. forsan aderat *Vatinium*, de quo A. 44.

ita unicuiq. Alii *itaque.*

uti, fieri — haberet. Leg. cum Davisio et Clarkio e cod. Regio: *ut, si fieri posset, ne* (immo *nec*) *locum excusatio ullum haberet —. M.* Consentiunt et alii codd. et edd. vett., ut omnino credam ita legendum. Quaerit tamen Oud. quid tum singulare hic in Caesare notetur? Cf. c. 26.

fugis et incolis cognitis conditionibus Scipionis, et qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari; Regium enim equitatum Scipio ex provincià Africa alebat, tanta homines esse dementia, ut malint Regis esse vectigales, quam cum civibus in patria in suis fortunis esse incolumes.

9. Caesar a. d. III. Non. Ian. castra movet: Leptique sex cohortium praesidio cum Saserna relicto, ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis copiis convertit ibique, sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum villas frumentatum, oppidanisque imperat, ut plaustra iumentaque omnia sequantur. Itaque magno frumenti invento numero, Ruspinam redit. Hoc eum idcirco existimo fecisse, ut marituma oppida post se ne vacua relinqueret, praesidioque firmata ad classim receptacula muniret.

10. Itaque, ibi relicto P. Saserna, fratre eius, quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione, iubet comportari ligna in oppidum quam plurima: ipse cum cohortibus septem, quae ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio et Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido milia passuum duo, ibique classem sub vesperum cum ea copia conscendit. Omnibus in-

loc. exeus. nullum. Conf. cap. 26.

ex provincia. Sic codd. Alii *in pr.* male.

ut malint. Ita codd. Vulgo *mallent.*

vectigales. Scipio Iubae stipendium ad equites alendos solvebat. Cf. c. 6. *M.*

a. d. III. Nonas Ian. i. e. VII. Nov.

Hoc eum — fecisse. Codd. *recepisse.* Ergo legetur cum Davisio: *Huc eum — recepisse se. M.* Non spernit hoc Oud. Ipse tamen suspicatur leg. *repetisse hoc* (oppidum).

ad classim recept. Leg. *ad classis* (vel *classium*) *receptacula. M.* Hoc probat Oudend. sed vulgatum retinet. Intellige: *quo se recipere posset.*

conscendit, omnibus — consilium, qui magno — sollicit. Sic locus distinguendus et legendus e cod. Davisii. *tristimonia* e codd. revocavit Oud. pro vulg. *tristitia. M.* Contra sentio cum Oud. distinguen-

exercitu insciis et requirentibus Imperatoris consilium, magno metu ac tristimonia sollicitabantur. Parva enim cum copia, et ea tironum, neque omni exposita, in Africa contra magnas copias, et insidiosae nationis, equitatumque innumerabilem, se expositos videbant; neque quidquam solatii in praesentia, neque auxilium in suorum consilio animum advertebant, nisi in ipsius Imperatoris vultu, vigore, mirabilique hilaritate; animum enim altum et erectum prae se gerebat. Huic adquiescebant homines, et in eius scientia et consilio omnia sibi proclivia omnes fore sperabant.

11. Caesar, una nocte in navibus consumta, iam coelo albente, quum proficisci conaretur, subito navium pars, de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. Hac re cognita, Caesar celeriter de navibus imperat omnes egredi atque armatos in litore reliquos advenientes milites exspectare. Itaque, sine mora navibus eis in portum receptis, et advectis militum equitumque copiis, rursus ad oppidum Ruspinam redit

dum post *conscendit.* neque opus isto *qui.* Sic et alibi struuntur ablativi absolute. Cf. not. ad G. 7, 4. et A. 17. ubi *his pulsis — — adplicaverunt.* Dein apud Petron. c. 63. etiam legitur *in tristimonia* (vel *tristimonio*) *esse.* Citatur et ex Naevio apud Festum: *tristimonium* (*tristimoniam*) *deturbat ex animo.*

et insidiosae nat. scil. *et eas quidem ins. n.*

vigore. Liv. 7, 4. *naturalis vigoris.*

proclivia. Alii *procliva.*

uti nihil. Sic codices: vulgo, *ne illi. M.* Terent. Andr. 1, 2, 30. *nihil me fallis.* ubi vid. Donat.

antecessores. Sveton. Vit. 17. *antecessores agminis.* Cf. Ind.

Hac re cognita, Caesar —. Sequitur narratio, de qua Guischardi iudicium (Mém. milit. T. 2. p. 196. vel T. 2. p. 273) adscripsi: *Tout le récit que fait Hirtius de cette action, est extrêmement embrouillé, et l'on ne peut le comprendre qu'après une longue méditation.* Paullo post (p. 288) scriptorem rursus dicit summam rei ita strinxisse, ut lectoribus multa cogitanda et explicanda relinqueret. Ac dedit ille vir doctus operam, ut, quoad fieri posset, peritis rei militaris omnem modum atque rationem rei gerendae demonstraret; sed cum suo cuidam adversario non omnia probasset, uberius ea defendit in altero opere (Mémoires critiques et historiques V. 4. p. 180), ubi narrationem hanc a c. 12 usque ad 17 vertit et interpretatus est. M.

atque, ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis triginta frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Caesaris consilium, illum cum classe navibus onerariis, quae deerrassent, subsidio ire clam hostibus voluisse, ne casu inprudentes suae naves in classem adversariorum inciderent; neque eam rem eos voluisse scire, qui in praesidiis relicti sui milites fuissent, uti nihil propter suorum paucitatem et hostium multitudinem metu deficerent.

12. Interim, quum iam Caesar progressus esset a castris circiter milia passuum tria, per speculatores et antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longe ab sese visas. Et hercule cum eo nuncio pulvis ingens conspici coeptus est. Hac re cognita, Caesar celeriter iubet equitatum universum, cuius copiam habuit in praesentia non magnam, et sagittarios, quorum parvus numerus, ex castris arcessi atque ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. Iamque, quum procul hostis conspici posset, milites in campo iubet galeari et ad pugnam parari. Quorum omnino numerus fuit triginta cohortium, cum equitibus quadringentis et sagittariis CL.

sagittarios — arcessi. Sic codd. boni. Addiderim *erat* post *numerus*. Vulgo: *sag. quorum parvus e castris exierat numerus, arc. M.* Alii *arcessiri.* v. Ind.

ordinatim, ordinibus instructis, *rangés en bataille.* Guiscardus (T. 4. p. 185 sqq.) *M.* Adde Mém. crit. p. 511. Inde *densi ordines*, *une bataille rangée sur beaucoup de profondeur*, cuius contrarium *rari ordines.*

galeari. In itinere galeas adpendebant ad humerum dextrum ante pectus. Sic in columna Traiana sistuntur.

cum equitibus CCCC. Guischard in Mém. mil. Vol. 2. p. 197. cl. 8. legi iubebat *MCCCC.* quia mox de universo equitatu dixerat; habuerat autem in Sicilia MM equites et maxima pars advenerat. Verum in Mémoires critiques p. 511. firmat vulgatum, non intelligendum scil. nisi de iis equitibus, quos secum habuit prius, quam reliquos e castris arcessiverat ob Labieni accessum.

sagitariis CL. Numerum CL. felici coniectura addidit Oudendorpius, quia in codd. inter verba *sagittariis* et *Hostes* legitur *et* seu *ei*, *M.*

13. Hostes interim, quorum Dux erat Labienus et duo Pacidii, aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum, confertam; et inter eos levis armaturae Numidas et sagittarios pedites interposuerant et ita condensaverant, ut procul Caesariani pedestres copias arbitrarentur; et dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copiis firmaverant. Interim Caesar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem: sagittarios ante aciem constituit: equites dextro sinistroque cornu obponit, et ita praecipit, ut providerent, ne multitudine equitatus hostium circumvenirentur; existimabat enim, se cum pedestribus copiis acie instructa dimicaturum.

14. Quum utrimque exspectatio fieret, neque Caesar se removeret, et cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis, quam viribus, decernendum videret; subito adversariorum equitatus sese extendere et in latitudinem promovere collesque complecti et Caesaris equitatum extenuare simulque ad circumeundum comparare se coeperunt. Caesariani equites eorum multitudinem aegre sustinebant. Acies interim mediae quum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis pedites Numidae levis armaturae cum equitibus procurrunt et inter legionarios milites iacula coniiciunt. Hic, quum Caesariani

Pacidii. Alii *Pacidei.*

Caesar ac. dir. simpl. Il rangea ses troupes sur une seule ligne. Guischard. T. 4. p. 191. vel Vol. 2. p. 198. Cf. Al. B. c. 37. *M.*

se removeret. Sic e codd. et edd. vett. emendavit Scaliger. Vulgo *moveret.*

colles complecti, ita circuire, ut essent simul colles in eo spatio, quod ille extensus equitatus occupabat. *M.*

equitatum extenuant, cogunt eum se extendere in latitudinem, ne stet amplius densus. *M.*

ex condensis turmis. Guischard h. l. intelligit totam aciem peditum equitumque. Mémoir. mil. T. 2. p. 200.

pedites Numidae. forsan *pedites* e glossa; nam in codd. quibusdam deest.

legion. milites. Sic. cod. Davisii: reliqui codices et edd. vett. *pedites.* Sed et *milites* et *pedites* est recentius assumendum. *M.*

in eos impetum facerent. [illegible] equites [illegible]; pedites interim resisterent, cum equites [illegible] [illegible] renovato, peditibus suis succurrerent.

15. Caesar, novo genere pugnae oblato, quum animum adverteret, ordines suorum in procurrendo turbari; pedites enim, dum equites longius ab signis persequuntur, latere nudato, a proximis Numidis iaculis vulnerabantur, equites autem hostium pilum militis cursu facile vitabant; edicit per ordines, ne quis miles ab signis quatuor pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni, suorum multitudine confisus, Caesaris paucitatem circumire conatur: equites Iuliani pauci, multitudine hostium defessi, equis convulneratis, paullatim cedere: hostis magis magisque instare. Ita puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis, Caesarisque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur.

16. Labienus in equo, capite nudo, versari in prima acie; simul suos cohortari, nonnunquam legionarios Caesaris ita adpellare: *Quid tu*, inquit, *miles tiro, tam feroculus es? Vos quoque iste verbis infatuavit. In magnum mehercule vos periculum inpulit. Misereor vestri.* Tum miles: *Non sum*, inquit, *tiro, Labiene; sed de legione X veteranus.* Tum Labienus: *Non agnosco*, inquit, *signa decumanorum.* Tum miles: *Iam me, qui sim, intelliges:* simul cassidem de capite deiecit, ut cognosci ab eo posset, atque ita

in orbem compulsis — pugnare. ex omni parte pugnare. *se battre de front, sur ses flancs et sur ses derrières.* Guischard Mém. mil. Vol. 2. p. 202. Male reddiderant D'Ablancourt, Wailly etc.

intra cancellos coniecti, cincti, inclusi. — Atque hoc tempus Caesari per omnem vitam unum omnium periculosissimum fuit. *M.* Simili metaphora utitur Cic. pro Quinctio c. 10. et de Orat. 1, 14.

Tum miles etc. Haec narratiuncula iure suspecta est Guischardo l. c. p. 203.

cognosci. Alii *agnosci.* Servius ad Aen. 8, 155. *agnoscimus nuper; cognoscimus antiquos.*

pilum, viribus contortum, dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverso pectori adfixit, et ait: *Labiene, decumanum militem, qui te petit, scito esse.* Omnium tamen animi in terrorem coniecti, et maxime tironum; circumspicere enim Caesarem, neque amplius facere, nisi hostium iacula vitare.

17. Caesar interim consilio hostium cognito, iubet aciem in longitudinem quam maximam porrigi, et alternis conversis cohortibus; ut una post alteram ante signa tenderet. Ita coronam hostium dextro sinistroque cornu mediam dividit; et unam partem ab altera exclusam equitibus intrinsecus adortus cum peditatu, telis coniectis in fugam vertit; neque longius progressus, veritus insidias, se ad suos recipit. Idem altera pars equitum peditumque Caesaris facit. His rebus gestis ac procul hostibus repulsis convulneratisque, ad sua praesidia sese, sicut erat instructus, recipere coepit.

18. Interim M. Petreius et Cn. Piso cum equitibus Numidis MC electis, peditatuque eiusdem generis satis grandi, ex itinere recta subsidio suis occurrunt. Atque hostes, suis ex terrore firmatis rursusque renovatis animis, legionarios, conversis equitibus se recipientes, novissimos adoriri et inpedire coeperunt, quo minus in castra se reciperent. Hac re animadver-

alternis — tenderet. Haec ego non intelligo propter ignorationem rei militaris. Diligenter rem exsecutus est Guischardus (Mém. mil. Vol. 2. p. 198 — 207. vel T. 2. p. 279 — 288), e cuius disputatione intellexi, nimiam brevitatem scriptoris necessario ei obscuram esse, qui rem ignorat. *M.* Praemissa praepositio *et* notat *et quidem*, ut c. 10.

adortus cum ped. Haec verba vulgo male seiunguntur.

ad sua praesidia. cap. 18 dicit, *ad castra. M.*

sicut erat instructus. Sicut habebat aciem instructam.

Cn. Piso. De hoc vid. Tacit. Ann. 2, 48.

MC. In omnibus codd. CCC scriptum est. *M.* Ita et edd. vett. Med. 1478 et Ven. 1482 aliaeque. Contra Ven. 1517 habet *MC.* quod magis convenit cum iis, quae cap. seq. narrantur.

Atque hostes. Alii *At.*

sa, Caesar iubet signa converti et medio campo redintegrari proelium. Quum ab hostibus eodem modo pugnaretur, nec comminus ad manus rediretur, Caesarisque equites iumenta, ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata, ad insequendum hostem perseverandumque cursum tardiora haberent, dieique pars exigua iam reliqua esset: cohortibus equitibus (que) circumdatis, cohortatus imperat, ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent atque eorum essent potiti. Itaque signo dato, quum iam hostes languide tela negligenterque mitterent, subito inmittit cohortes turmasque suorum: atque, puncto temporis hostibus nullo negotio campo pulsis post collemque deiectis, nacti locum atque ibi paullisper commorati, ita uti erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones: itemque adversarii, male accepti, tum demum se ad sua praesidia contulerunt.

19. Interim, ea re gesta et proelio diremto, ex adversariis perfugae plures ex omni genere hominum, et praeterea intercepti hostium complures equites peditesque; ex quibus cognitum est hostium consilium,

persever. q. cursum tardiora. Alii *tardiorem.* Sed *tardiora* bene Scal. e cod. Ursini. Consentiunt et alii. *Perseverare* etiam active accipitur. Iustin. 2, 6: *perseverata inedia.* Cic. pro Quinctio 1, 24. *te ipsum id perseverare.*

cohortibus equitibusque circumdatis. An, circumstantibus, cingentibus Caesarem? *M.* Oud. mallet *circumitis*, si liceret per codd. ut C. 3, 94. *acies circumita.* Istud *que* additum *equitibus* esse a manu librarii, clare patet, iudice Guischardo p. 207. qui locum sic reddit: *chaque cohorte étoit flanquée de la cavalerie.* Verum in Mém. crit. p. 525. istud *que* sensui non obstare censet, qua de re dubitare licet.

cohortatus. Addidit hoc e codd. Oud. Posset abesse. Idem mallet omitti *imperat*, *ut* et legi *cohortatur.*

uno ictu, omnes uno eodemque ictu telorum, una omnes, uno impetu. *M.* V. Ind.

perfugae plures. Deest verbum, quo illud *perfugae* referatur. *Oud.* Gudius censet leg. *perfugere*, quod placet Oud. ni deleas *et* ante *praeterea.*

eos hac mente et conatu venisse, uti novo atque insitato genere proelii tirones legionariique pauci perturbati, Curionis exemplo, ab equitatu circumventi obprimerentur: et ita Labienum dixisse pro concione, *tantam sese multitudinem auxiliorum adversariis subministraturum, ut etiam caedendo in ipsa victoria defatigati vincerentur, atque a suis superarentur:* quippe qui sine illorum fide sibi confideret; primum, quod audierat, Romae legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire; deinde, quod triennio in Africa suos milites consuetudine retentos fideles sibi iam effecisset, maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum levisque armaturae. Praeterea ex fuga proelioque Pompeiano Labienus, quos secum a Brundisio transportaverat, equites Germanos Gallosque, ibique postea ex hibridis libertinis servisque

tirones leg. Oud. leg. putat: *tirones legionarii paucique sagittarii*, vel *veterani.*

Curionis exemplo. B. Civ. 2, 40. *Davisius.*

Labienum dix. Omnes codices habent *Iubam.* Sed Iuba aliquamdiu post venit. Cf. cap. 25. *M.* Edd. vett. etiam *Iubam.* Sed Ven. 1517 *Labienum.* Celsus p. 218. *Iubam*, additque *novum genus victoriae et stulta Regis cogitatio.* Dignior sane fuerit barbaro Rege quam Labieno, iudice Bentleio. Mihi videtur temporum ratio turbata et ea vox Iubae alia occasione audita.

quippe qui —— multitudine. Vix duo codices in lectione huius loci conspirant, ac singuli propemodum singulas varietates exhibent. Vulgatam, *in multitudine sibi confidere*, Oudendorpius dubitat latinitati consentaneam; et caret hic loquendi modus exemplis. Etsi ergo nihil certi a me quidem dici potest, tamen verbum *multitudine* sine dubio spurium est, et in prioribus verbis codices constanter habent, vel *qui non illorum*, vel *qui multo illorum. M.* Vox *multitudine* a multis codd. abest. Optimus Leid. 1. habet *quippe quis in illorum fide sibi conf.* Unde Oud. conficit, *q. qui sine ill. fide sibi conf.* Cur autem sibi (viribus suis) confideret, ex seq. patet. Sequor. Vulgo legitur *q. qui in illorum sibi confideret multitudine.*

leg. vet. dissentire. promissa illis praemia Caesar, nondum finito bello, dare noluerat. Inde Romae seditionem moverunt. Appian. 2, 92. p. 485. *M.*

Labienus. Nomen hoc e codd. addidit Oud. Habent et edd. Rom. Med. Vascos. etc. Contra deest in edd. Ven. 1482. et 1517. et in Aldinis, unde sequentes neglexere.

hibridis, ex patre Romano et matre peregrina natis. *Glandorpius.* Vox ista diversimode scribitur. rectius forsan *hybridis* a Gr. ὕβρις, quod contumeliosa ista origo haberetur. Colerus nostro loco vocem *hibridis* tanquam glossema delendam censet, quo nomine repre-

conscripserat, armaverat equoque uti frenato condocuerat. Praeterea Regia auxilia, elephantes centum et viginti, equitatusque innumerabilis: deinde, legiones conscriptae ex cuiusquemodi genere amplius duodecim. Hac spe atque ea audacia inflammatus Labienus, cum equitibus Gallis Germanisque MDC, Numidarum sine frenis octo milibus, praeterea, Petreiano auxilio adhibito, equitibus MC, peditum ac levis armaturae quater tanto, sagittariis ac funditoribus hippotoxotisque compluribus. His copiis pridie Non. Ian. post diem tertium, quam Africam adtigit, in campis planissimis purissimisque ab hora diei quincta usque ad solis occasum est decertatum. In eo proelio Petreius graviter ictus ex acie recessit.

20. Caesar interim castra munire diligentius, praesidia firmare maioribus copiis, vallumque ab oppido Ruspina usque ad mare deducere et a castris alterum eodem, quo tutius ultro citroque commeare auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent: tela tormentaque ex navibus in castra comportare: remigum

henditur ab Oud. ad Svet. Aug. cap. 19.

duodecim milibus. Verbum *milibus* stare non posse, post Lipsium (Elect. 2, 22) monuit Cellarius: nam Labienus habuit legiones amplius duodecim. Sic pro *generis* cum quibusdam codd. legetur *genere*, et intelligetur *hominum*. *M.* Scilicet legitur vulgo *ex cuiusque generis ampl. duod. milibus.* Sed *milibus* deest a codd. tribus citatis a Godnino et pro *generis* codd. Petav. et Norvic. habent *genere*. Sic Cellarii lectio habet quo se tueatur, eamque recipio. Nec improbat Oud.

atque ea audacia. Tollatur *ea*, quod a tribus Oudendorpii codd. abest. *M.*

Numidarum sine frenis. Sic soliti. Cf. Sil. 1, 125.

quater tanto. Hoc dedit Clarkius e codd. firmavit Oud. ex aliis. Vulgo legebatur *tantis*.

pridie Non. Ian. Est dies 16 Octobris, ut Usserius in Annal. p. 478 monuit. De caussa vid. supra ad c. 1. *M.* Potius VIII Novembris. Cf. Chronol.

Africam adtigit scil. Caesar: quod nomen h. l. male omissum est, ut omnino periodus tota perturbatior: *His copiis Labienus — est decertatum.* *M.* *Labienus — est decertatum* Ἀνακόλουθον, quale et c. 125. item C. 3, 19. Cui volupe fuerit, videat, quo modo totum hunc locum refingat Iurinius.

commeare. Quidni potius e codd. *commeatus auxiliaque?* sublatis verbis, *sine periculo.* *M.*

comportare. scil. coepit.

partem ex classe, Gallorum, Rhodiorum epibatarumque armare et in castra evocare, uti, si posset, eadem ratione, qua adversarii, levis armatura interiecta inter equites suos interponeretur: sagittariisque ex omnibus navibus, Ityreis, Syriis et cuiusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias; audiebat enim, Scipionem post diem tertium eius diei, quo proelium factum erat, adpropinquare, copias suas cum Labieno et Petreio coniungere, cuius copiae legionum octo, et equitum trium milium esse nunciabantur, officinas ferrarias instruere, sagittas telaque, uti fierent complura, curare, glandes fundere, sudes comparare, litteras in Siciliam nunciosque mittere, ut sibi crates materiemque congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset: praeterea ferrum plumbumque mitteretur. Et animum etiam advertebat, frumento se in Africa, nisi inportatitio, uti non posse; priore enim anno, propter adversariorum dilectus, quod stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam; praeterea ex omni Africa frumentum adversarios in pauca oppida et bene munita comportasse omnemque regionem Africae exinanisse frumento; oppida, praeter ea pauca, quae ipsi suis praesidiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri, et eorum incolas intra sua praesidia coëgisse commigrare; agros desertos ac vastatos esse.

Syriis. Alii *Syris*, ut vulgo.

frequentabat, augebat, frequentes reddebat, sic Svet. Aug. 46. *Italiam XXVIII coloniarum numero frequentavit.* Colum. R. R. 10, 213. *frequentet prole nova mundum.*

sagittas etc. Ita Terent. Andr. prol. *populo ut placerent, quas fecisset, fabulas.* Syllepsis. Id quum non intelligerent, dederunt *sagittae*.

inportatitio. bene sic codd. Alii *inportato*.

stipendiarii aratores, qui colunt agros ea lege, ut tributum annuum solvant. v. Ernesti Clav. Cic. in *Stipendiarius* et *Arator*. *M.*

ea pauca. Τὸ *ea* addidit Oud. e codd.

21. Hac necessitate Caesar coactus, privatos ambiendo et blande adpellando aliquantulum frumenti numerum in sua praesidia congesserat et eo parce utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire et ad ternas cohortes in statione habere, propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum maximus numerus fuit, iubet in plostris deligatos Adrumetum deportari. Naves interim Caesaris onerariae errabundae male vagabantur, incertae locorum atque castrorum suorum: quas singulas scaphae adversariorum complures adortae incendebant atque expugnabant. Hac re nunciata, Caesar classes circum insulas portusque disposuit, quo tutius commeatus subportari posset.

22. M. Cato interim, qui Uticae praeerat, Cn. Pompeium filium multis verbis adsidueque obiurgare non desistebat. *Tuus*, inquit, *pater istuc aetatis quum*

aliqu. frum. num. Verbum *numerum* tolli vult Clarkius, quia verbo *aliquantulum* boni auctores vix ut adiectivo utantur: et abest a cod. Leid. primo; adscriptum tamen ab alia manu est. In plerisque vero codd. legitur *aliquantum num. frum.* quod verum puto, et, ut rarius, mutatum. Exempla conlegit Oud. ad B. C. 1, 67. *M.* Ubi codd. *aliquanto detrimento.*

ad ternas. Sic pro vulg. *alternas*, quod et cod. Leid. pr. exhibet, scribi voluit Lipsius (Mil. Rom. 5, 8. p. 262), quem secutus est Oud. Ceteri codd. vel *ad trans*, vel *ad tras*, vel *ad terras*, vel *alteras* habent. *M.* Praep. *ad* sic usurpatur et alibi. V. ad G. 8, 4.

deligatos, quorum vulnera fasciis deligata erant; nam *vulnus* et *membrum deligare* et e Celso notum est, et dixit Quinctilianus 2, 17, 9 et alibi. Quidni ergo saucius dicatur *deligatus*? Miror, interpretes cogitasse de sauciis vel constrictis hostiliter, vel adligatis, ne excuterentur. Ceterum a paucis codd. abest hoc verbum. *M.*

incendebant atque expugnabant. Alii *incenderant atque expugnaverant*. Lips. malebat *inscenderunt*.

Caesar. sic Clarkius et Oud. e codd. et edd. vett. Vulgo *Caesari.*

M. Cato. Etiam hic post Pharsalicam pugnam in Africam effugit, interque Pompeianos semper fuit magnae auctoritatis. Sed cum oblatum sibi imperium non suscepisset, ne Scipioni Proconsuli eripuisse videretur: effecit, ut Pompeiani, non optimo duce Scipione usi, eo facilius vincerentur. Uticam quidem, cui praeerat, egregie munivit, omni bellico adparatu instruxit, ducendoque bello Caesarem debilitari voluit; sed Scipio non obtemperavit. Plutarch. in Caton. c. 56. sqq. *M.*

esset et animadvertisset, Rempublicam ab audacibus sceleratisque civibus obpressam, bonosque aut interfectos, aut exsilio multatos, patria civitateque carere, gloria et animi magnitudine elatus, privatus atque adolescentulus, paterni exercitus reliquiis conlectis, paene obpressam funditus et deletam Italiam urbemque Romanam in libertatem vindicavit: idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quae est per gentes clarissima notissimaque, conciliavit; adolescentulusque atque Eques Romanus triumphavit. Atque ille non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti maiorum dignitate parta, neque tantis clientelis nominisque claritate praeditus, in Rempublicam est ingressus: tu contra, et patris nobilitate et dignitate et per te ipse satis animi magnitudine diligentiaque praeditus, nonne eniteris et proficisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi Reique publicae atque optimo cuique efflagitatum?

23. His verbis hominis gravissimi incitatus adolescentulus, cum naviculis cuiusquemodi generis triginta, inibi paucis rostratis, profectus ab Utica est in Mauritaniam, Regnumque Bogudis est ingressus; expeditoque exercitu, numero servorum, liberorum, duorum milium, cuius partem inermem, partem armatam habuerat, ad oppidum Ascurum accedere coepit: in quo oppido praesidium fuit Regium. Pompeio

ab audac. scel. civ. Mario, Cinna, Carbone. *Cellar.* Pro *audacibus* in codd. legitur vel *arduis*, vel *aardiis*, vel *varduis*. Ergo nescimus, quid scriptor ipse h. l. dederit. *M.*

clariss. notiss. Edd. vett. *rarissima clarissimaque.*

triumphavit. Cic. Leg. Man. 12. 21. *Cellarius.*

parta. Deleri vult Scal. sed codd. servant.

inibi paucis rostr. in quibus erant paucae rostratae. *M.* Iurin. velit *in his* vel *in iis*.

numero servorum. Cod. Petav. *ad numerum*, ut G. 1, 15.

adveniente, oppidani, usque eo passi propius accedere, donec ad ipsas portas ac murum adpropinquaret, subito eruptione facta, prostratos perterritosque Pompeianos in mare passim navesque compulerunt. Ita re male gesta, Cn. Pompeius filius naves inde avertit, neque postea litus adtigit classemque ad insulas Baleares versus convertit.

24. Scipio interim cum iis copiis, quas paullo ante demonstravimus, Uticae grandi praesidio relicto, profectus, primum Adrumeti castra ponit: deinde paucos dies ibi commoratus, noctu itinere facto, cum Petreii et Labieni copiis se coniungit: atque, unis castris factis, tria milia passuum longe considunt. Equitatus interim eorum circum Caesaris munitiones vagari atque eos, qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere: ita omnes adversarios intra munitiones continere. Quare Caesariani gravi annona sunt conflictati, ideo, quod nondum neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus subportatus erat; neque per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant, neque amplius milia passuum sex terrae Africae quoquo versus tenebant pabulique inopia premebantur. Qua necessitate coacti veterani milites equitesque, qui multa terra marique bella confecissent et periculis inopiaque tali saepe essent conflictati, alga e litore conlecta et aqua dulci eluta et ita iumentis esurientibus data, vitam eorum producebant.

25. Dum haec ita fierent, Rex Iuba, cognitis Cae-

propius accedere. Vulgo inserunt *eum*, quod in variis codd. deest.

unis castris. Codd. Lovan. *aeriis.* unde Heins. *alteris.* Cod. Leid. *binis.*

tria milia passuum longe, trium milium passuum intervallo a Caesare. *Clarkius.*

et ita. Hae voculae in aliis desunt.

Rex Iuba — non est visum. Per-

saris difficultatibus copiarumque paucitate, non est visum, dari spatium convalescendi augendarumque eius opum. Itaque, comparatis equitum magnis peditumque copiis, subsidio suis, egressus e Regno, ire contendit. P. Sitius interim et Rex Bochus, coniunctis suis copiis, cognito Regis Iubae egressu, propius eius Regnum copias suas admovere, Cirtamque, oppidum eius Regni opulentissimum, adorti paucis diebus pugnando capiunt et praeterea duo oppida Gaetulorum: quibus quum conditionem ferrent, ut oppido excederent idque sibi vacuum transderent, conditionemque repudiassent, postea ab eis capti interfectique sunt omnes. Inde progressi, agros oppidaque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Iuba, quum iam non longe ab Scipione atque eius Ducibus abesset, capit consilium, satius esse, sibi suoque Regno subsidio ire, quam, dum alios adiuturus proficisceretur, ipse suo Regno expulsus, forsitan utraque re expelleretur. Itaque rursus se recipere atque auxilia etiam ab Scipione abduxit, sibi suisque rebus

quam durum ἀνακόλουθον. *M.* Cf. not. ad c. 19. Ita et apud Plautum Poen. 3, 3, 46. *Tu, si te Dii amant, agere tuam rem occasio est.* In loco hoc nostro Cellarius legi iubet *Regi Iubae*. Recte, puto. sic planus erit periodi nexus.

P. Sitius, Italia pulsus, exsilium in Mauritania telleravit et conlectis aliis exsulibus ac manu quadam a Bocho impetrata, Caesari auxilio venit, nullo ab eo beneficio adfectus. Dio Cassius 43, 3. *Cellarius.*

Bochus. Hoc nomen, propter locos Dionis 43, 3. et Appiani Civ. 2, 96. p. 488, recepit Oud. e codicibus, etsi in edd. quibusdam *Bogud* legebatur. *M.* Huius mentio fit c. 23 et de B. Al. c. 59. Sed heic sequendi meliores codd. cum auctoribus Graecis.

conditionemque repudiassent. Videt quidem unusquisque, haec verba de oppidanis intelligenda esse; scriptor tamen non est diligens, qui in una eademque periodo de diversis subiectis, ut scholae loquuntur, tamquam de uno eodemque scribit, nec diserte significat, quid de quoque dicat. *M.*

satius esse etc. Malit Oud. *satius esse sibi, suo Regno* —.

utraque re; et Regno suo, et obportunitate auxilii aliis ferendi. *M.*

recipere. Sic boni codd. et ex more Hirtii. Cf. c. 71. Vulgo *recepit.*

timens, elephantisque triginta relictis, suis finibus oppidisque subpetias profectus est.

26. Caesar interim, quum de suo adventu dubitatio in provincia esset, neque quisquam crederet, ipsum, sed aliquem Legatum cum copiis in Africam venisse, conscriptis litteris circum provinciam, omnes civitates facit de suo adventu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere et in castra Caesaris devenire et de adversariorum eius crudelitate acerbitateque commemorare coeperunt. Quorum lacrimis querelisque Caesar commotus, quum antea constitisset in stativis castris, aestate inita, cunctis copiis auxiliisque actis, bellum cum adversariis suis gerere instituit, litterisque celeriter in Siciliam ad Allienum et Rabirium Postumum conscriptis et per catascopum missis, *ut sine mora aut ulla excusatione hiemis ventorumque quam celerrime exercitus sibi transportaretur: Africam provinciam perire funditusque everti ab suis inimicis: quod nisi celeriter sociis foret subventum, praeter ipsam Africam terram nihil, ne tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere*

constitisset. Alii *stare constituisset.* Lipsius coniectabat *aestivare constituisset.*

copiis — actis. Hoc e tribus codd. recepit Oud. et defendit exemplo e libris de B. G. 8, 7. Ceteri codd. habent *agitis*, *auctis*, *cogitatis*, *aggregatis;* quaedam edd. *accitis.* Mihi placet cum Davisio, *coactis. M.* Gronov. ad Liv. 6, 28. ex optimis membranis malit loco cit. e G. 8, 7. *ageret* loco τοῦ *adduceret.*

litterisque cel. Delendum est *que.* De Allieno cf. c. 2. De Rabirio, c. 8. *M.* Encliticam delet Clarkius.

catascopum h. l. non puto esse hominem speculatorem et exploratorem; sed navigium speculatorium, ut de B. G. 4, 26 dicitur. Non modo enim Gellius (N. A. 10, 26) inter navigiorum genera nominat *catascopium*, quod aut nihil differt a *catascopo*, aut adeo, si Graeca origo (κατάσκοπος) spectetur, in *catascopum* mutandum est; sed et Isidorus (Orig. 19, 1), *Scafa*, inquit, *quae κατάσκοπος, navigium est, quod Latine speculatorium dicitur.* Hunc Isidori locum debeo Ciacconio ad hunc locum. Quod autem Ciceronis quoque locum (ad Att. 5, 11) huc referunt, id frustra fit, quia ibi non nisi ex quorundam emendatione *catascopium* legitur. *M.*

aut ulla excusatione. Nimium hoc omnino; sed moribus Caesaris satis conveniens. Cf. c. 8. Pro *aut* alii *ac.*

insidiisque reliquum futurum. Atque ipse in tanta erat festinatione et exspectatione, ut postero die, quam misisset litteras nunciumque in Siciliam, classem exercitumque morari diceret, dies noctesque oculos mentemque ad mare dispositos directosque haberet. Nec mirum; animadvertebat enim, villas exuri, agros vastari, pecus diripi, trucidari, oppida castellaque dirui deserique, principes civitatum aut interfici aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in servitutem abripi; iis se in miseriis suamque fidem inplorantibus auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere, castra munire, turres, castella facere molesque iacere in mare non intermittere.

27. Scipio interim elephantos hoc modo condocefacere instituit. Duas instruxit acies: unam funditorum contra elephantos, quae quasi adversariorum locum obtineret et contra eorum frontem adversam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit: post illos autem aciem suam instruxit, ut, quum ab adversariis lapides mitti coepissent et elephanti perterriti se ad suos convertissent, rursus a sua acie lapidibus missis, eos converterent adversus hostem; quod aegre tardeque fiebat; rudes enim elephanti, multorum annorum doctrina usuque ve-

Atque ipse. Sic boni codd. Alii coniunctionem omittunt.

dispositos. Alii *depositos*, ut Cic. Phil. 13, 11. *in — mentum mentemque deponeres.* et Horat. Od. 1, 36, 17. *oculos deponere in.*

trucidari. Vulgo *trucidarique*, cui vitio operarum in ed. Cellarii iungitur *oppida.* Cod Petav. *homines trucidari.*

iis se in miseriis. Alii *iis se miseris.*

lapillos minutos. Sic c. 54. *parvula caussula.* V. et Cic. Tusc. 3, 1. Cf. Sanctii Min. 1, 10. et Ind. in *parvulus.*

rudes elephanti, qui nondum proeliis interfuerunt, postquam longo demum tempore, et aegre quidem, potuerunt condocefieri, tamen, cum ventum est ad proelium, et suis et hostili aciei sunt periculosi. Fortassis hic est sensus loci. Pro *rudes* habent quidam codd. *audes*; editiones vero *audere. M.* E bonis codd. Scal. recepit *rudes.*

tusto vix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur.

28. Dum haec ad Ruspinam ab utrisque Ducibus administrantur, C. Virgilius, Praetorius, qui Thapso oppido maritumo praeerat, quum animadvertisset, naves singulas cum exercitu Caesaris, incertas locorum atque castrorum suorum, vagari, occasionem nactus, navem, quam ibi habuit actuariam, militibus complet et sagittariis et eidem scaphas de navibus adiungit, ac singulas naves Caesarianas consectari coepit. Et, quum plures adortus esset, pulsus fugatusque inde discessit. Sed quum nec sic desisteret periclitari, forte incidit in navem, in qua erant duo Titii, Hispani adolescentes, Tribuni legionis quintae, quorum patrem Caesar in Senatum legerat, et cum his T. Salienus, Centurio legionis eiusdem, qui M. Messallam Legatum obsederat Messanae et seditiosissima oratione apud eum est usus; idemque pecuniam et ornamenta triumphi Caesaris retinenda et custodienda curaverat et ob has caussas timebat sibi. Hic propter conscientiam peccatorum suorum persuasit adolescentibus, ne repugnarent seseque Virgilio transderent. Itaque deducti a Virgilio ad Scipionem, custodibus transditi et post diem tertium sunt interfecti. Qui quum ducerentur ad necem, petisse dicitur maior Titius a Centurionibus, uti se priorem, quam

Thapso. alii *Thapsi.*

adortus. Leg. e codd. vestigiis; *Et, quum plures adortus esset, pulsus — discessit. Sed quum nec sic desisteret. M.* Emendationem, Oud. probatam, recepi. Tò *esset* in omnibus codd. et edd. vett. legitur. *Discessit, sed q. nec sic des.* in Leid. 1. Vulgo legitur *adortus, pulsus — discessisset, nec tamen desisteret,*

Titii. Vulgo *Titi.* Sed mox *maior Titius.*

Salienus. Cf. c. 54. *M.*

et seditios. — est usus. Delendum et atque *est* in hoc commate, propter codd. et ipsam seriem orationis. *M.*

idemque Alii *ideoque.*

pecuniam. Vulgo *et pec,*

fratrem, interficerent, idque ab eis facile impetrasse atque ita esse interfectos.

29. Turmae interim equitum, quae pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque Ducibus, quotidie minutis proeliis inter se depugnare non intermittunt: nonnunquam etiam Germani Gallique Labienani cum Caesaris equitibus, fide data, inter se conloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui praeerat Saserna cum cohortibus tribus, obpugnare, ac vi inrumpere conabatur: quod ab defensoribus, propter egregiam munitionem oppidi et tormentorum multitudinem, facile et sine periculo defendebatur. Quod ubi saepius eius equitatus facere non intermittebat et quum forte ante portam turma densa adstitisset; scorpione accuratius misso, atque eorum Decurione percusso, et ad decumanam defixo, reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti oppidum tentare.

ab utrisque Ducibus, ex partibus utriusque Ducis. *Clarkius*. Iurin. malit *partibus*. non opus.

depugnare. Sic codd. probi. V. Ind. Vulgo *pugnare*.

Saserna. Cf. c. 9. *M.*

cum coh. tribus. Supra cap. 9. sex habuisse narratur, sed *tres* potuere a Caesare alio esse abductae. Ceterum quidam habent *quatuor*.

et quum. Τὸ *et* reiicit Iurinius.

scorpione. de B. G. 7, 25. *M.* Heic non est machina, sed telum ab ea missum. Cf. Gesner. in thes. L. L.

ad decumanam. Cum in quibusdam codd. legatur *ad terram*; in pluribus vero *ab decuma*, *a decumana*, *ad decumam*, *de decuma*: incertam esse lectionem intelligimus. Illi vehementer errant, qui *decumanam* interpretantur simpliciter scutum, quia scuta magna dicta fuerint decumana. Quasi vero, quia fluctus, pomum, et alia dicuntur decumana propter magnitudinem, ideo verbum decumana per se significet pomum, fluctum, et alia. Et quid scutum permagnum ad equitem? *M.*

reliqui perterriti — recipiunt. Guiscardus (Mém. milit. Vol. 2. p. 220. vel T. 2. p. 303) caussam hanc fugiendi adpellat ridiculam, omnineque narrationem de hac obpugnatione censet esse omni ex parte obscuram, et ab eodem interpolatam, a quo multos huius libri locos ita corruptos esse addendo, detrahendo, explicando existimat (p. 214), ut nullo modo potuerint vel a perito rei, vel a teste ac spectatore belli huius sic conscribi. *M.*

30. Scipio interim fere quotidie non longe a suis castris passibus CCC instruere aciem ac, maiore diei parte consumta, rursus se in castra recipere. Quod quum saepius fieret, neque ex Caesaris castris quisquam prodiret, neque propius eius copias accederet; despecta patientia Caesaris exercitusque eius, universis copiis productis elephantisque turritis triginta ante aciem instructis, quam latissime potuit porrecta equitum peditumque multitudine, uno tempore progressus, haud ita longe a Caesaris castris constitit in campo.

31. Quibus rebus cognitis, Caesar iubet milites, qui extra munitiones processerant quique pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia vallem petierant quique ad eam rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modesteque sine tumultu aut terrore se recipere atque in opere consistere; equitibus autem, qui in statione fuerant, praecipit, ut usque eo locum obtinerent, in quo paullo ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perveniret; quod si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. Alii quoque

non longe. Leg. *non longius*, ut Davisius monuit. *M.* Clarkius negativam expunctam cupit. Oudend. hariolatur, *passus CCC* esse explicationem verborum *non longe.*

universis copiis. Ante haec verba intruditur in codd. et edd. vett. *Iuba* vel *Iubae.* male. Is enim in Regnum se receperat.

quique pabul. — — *opus erant.* Haec non sunt satis perspicua; nec leguntur ubivis eodem modo: *vallem* quidem codd. constanter habent, etsi in edd. quibusdam *vallum* legitur; item *quique* altero loco in codd. scribitur, cum in edd. passim *quaeque* legatur; sed deinde in codd. est, *ad eius rei opus erant*, aut *ad eam rem*, aut *ad ea.* Si vallem petierunt muniendi gratia, contulerunt se in eam, ut inde materiam valli et aggeris comportarent in castra. Verba, *quique ad eam rem opus erant*, Oud. intelligit de lixis calonibusque, qui una cum militibus extra munitiones processerint. Cohaerebit ergo, *milites, qui — processerant, quique — petierant*: ab his diversi erunt ceteri, qui ad pabulandum lignandumque opus erant. *M.* Clarkius leg. suspicabatur, *vallum exierant.* nimis audacter.

equitatui edicit, uti suo quisque loco paratus armatusque praesto esset. At haec non ipse per se coram, quum de vallo prospecularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in Praetorio sedens, per speculatores et nuncios imperabat, quae fieri volebat; animadvertebat enim, quamquam magnis essent copiis adversarii freti, tamen saepe a se fugatis, pulsis perterritisque, et concessam vitam, et ignota peccata; quibus rebus numquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia conscientiaque animi victoriae fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Praeterea ipsius nomen auctoritasque magna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam: tum egregiae munitiones castrorum et valli fossarumque altitudo et extra vallum stili caeci, mirabilem in modum consiti, vel sine defensoribus aditum adversariis prohibebant. Scorpionum, catapultarum, ceterorumque telorum, quae ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. Atque haec propter exercitus sui praesentis paucitatem et tirocinium praeparaverat; non, hostium vi et metu commotus, patientem se timidumque hostium opinioni praebebat. Neque idcirco co-

uti suo q. loco. Vulgo *uti q. s. l.* minus scite.

At haec. Malim cum edd. nonnullis, *ad haec*, i. e. praeterea. *M.*

prospecularetur. Alii *perspeculabantur*. sed istud optimi codd. dant et edd. vett.

peritus scientia. Sic et Vitruv. 1, 1. *peritus artibus.* Lactant. Div. Inst. 5, 1. *omni genere litterarum peritus.* Nec ergo opus emendatione. Cf. et Gronov. ad Gell. 4, 8.

ignota peccata. condonata. Terent. Ad. 3, 4, 28. *ignotum est, tacitum est.*

quibus rebus, in quibus rebus, quae cum ita essent. *M.*

inertia, pulsi fugatique erant; *animi conscientia*, veniam impetraverant. *M.*

stili non videntur differre a stimulis et liliis, de B. G. 7, 73. descriptis: suntque *caeci*, quia non possunt cerni. v. Ind. *M. coeci.* ut apud Virg. Aen. 6, 30. *coeca vestigia.* Cf. Non. Marc. 6, 7.

patientem e c. 30 scribendum esse, Ciacconius docuit, etsi omnes codd. habent *sapientem*, quod est alienum ab h. l. *M.* Celsus etiam hic: *pavore sapientiam amplecti.*

pias, quamquam erant paucae tironumque, non educebat in aciem, quod victoriae suorum diffideret; sed referre arbitrabatur, cuiusmodi victoria esset futura; turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis tantisque exercitibus devictis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis adversariorum suorum, ex fuga conlectis, se cruentam adeptum existimari victoriam. Itaque constituerat, gloriam exsultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset.

32. Scipio interim, paullisper, ut ante dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Caesarem videretur, paullatim reducit suas copias in castra et, concione advocata, de terrore suo desperationeque exercitus Caesaris verba facit et, cohortatus suos, victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur. Caesar iubet milites rursus ad opus redire et, per caussam munitionum, tirones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidae Gaetulique diffugere quotidie ex castris Scipionis et, partim in Regnum se conferre, partim, quod ipsi maioresque eorum beneficio C. Marii usi fuissent Caesaremque eius adfinem esse audiebant, in eius castra perfugere catervatim

gloria exsultatioque, gestiens gloriatio. *M.*

in secundo commeatu. vid. cap. 8. *M.*

de terrore suo. quem ipse Caesarianis incusserat. Sic Phaedrus 2, 8. *venatorum fugere necem.*

victoria propria, ut et c. 82 dicitur, est, si verbi vis spectetur, quae non communicatur cum hostibus, h. e. iis non contingit, nec contingere potest: si res et sensus, intelligitur ea, quae nobis eripi non potest: cuius spem alter habere non potest, ideoque nobis certa et explorata. Sic cap. 61. *gaudium proprium*, quod nobis tantum contingit, cuius non potest alter particeps fieri. Erit ergo interdum idem, quod *perpetuum;* sed neque in se, quasi haec esset significatio verbi, neque omnibus in locis. *M.*

Numidae. Hanc vocem glossae deberi putat Davis. desumtam e cap. 35 et 61.

beneficio C. Marii, in bello Iugurtino. *Cellarius.* Conf. cap. 35. *M.*

adfinem. V. Plut. in Mario c. 6. et in Caes. c. 1. Male rem negat Celsus p. 220.

non intermittunt. Quorum ex numero electis hominibus inlustrioribus, Gaetulis, et litteris ad suos cives datis, cohortatus, uti manu facta se suosque defenderent et, ne suis inimicis adversariisque dicto audientes essent, mittit.

33. Dum haec ad Ruspinam fiunt, legati ex Achilla, civitate libera, etiam undique ad Caesarem veniunt, seque *paratos*, *quaecumque imperasset et libenti animo facturos* pollicentur: *tantum orare et petere ab eo, ut sibi praesidium daret, quo tutius id et sine periculo facere possent: se et frumentum, et quaecumque res eis subpeteret, communis salutis gratia subministraturos.* Quibus rebus facile a Caesare inpetratis, praesidioque dato, C. Messium, Aedilitia functum pote-

electis hom. inlustr. Gaetulis. Verbum ultimum deleverim. Omnino codd. et edd. multum variant, veluti qui pro ablativis semel exhibent accusativum, aut *electos homines*, aut *inlustres Getulos*, ut (id quod vidit Oud.) Sintaxi succurrerent. Lectio, a viro illo docto recepta, est in tribus codd. bonis. *M.* Similis verborum structura G. 7, 4. et supra c. 18.

Achilla. Nusquam huius nominis civitas adparet in Africa. Non ergo dubitant eruditi, esse *Achollam* Strabonis (lib. 17. p. 831), Livii (33, 48), Stephani, in eodem litore sitam, quo Ruspina, Leptis, Thapsus. Accedit, quod et Strabo ἐλευθέραν πόλιν dicit. *Cellar.* In quibusdam edd. est *Acilla* — Guischardus (Mém. mil. Vol. 2. p. 221. vel T. 2. p. 304.) ex ipsa re ac ratione itineris, quod Considius hoc capite Adrumeto Achillam fecisse dicitur, negat, illam Achollam Strabonis posse h. l. intelligi. Adparet etiam e cap. 43, Achillam et Adrumetum longe dissitas fuisse et Achillam in vicina Thapsi quaeri non posse. *M.* Ni fallor, succurrit hic Plinius 5, 4. qui procul a Thapso in Zeugitana triginta liberis oppidis adcenset *Acolitanum.* Fuerit ergo duplex *Acholla* s. *Achilla* (nam et apud Livium legebatur *Acyla* et apud Steph. *Achylla*) altera Strabonis, Livii, Stephani in Syrtica et Byzacena; altera Caesaris et Plinii in Zeugitana; ista in litore; haec in interiore plaga. Haec erit, qua deserta per Regnum Iubae Adrumetum se recepisse Considius scribitur c. 43.

etiam undique. Nimis laxe hoc dictum videtur Phil. Rubenio (Elect. 2, 4): nec Fulvii Ursini codex, in quo *et iam* legitur, rem explicat. Quapropter coniicit Rubenius, *et inmuni* legendum. *Cellar.* Probat iure Oudend.

paratos. Placet Davisii coniectura, *parato*, ut ad *animo* referatur. *M.* Perperam teste Oud. omnes codd. habent *paratos.* Planius certe fuerit *parato.* Sed Hirtius etiam G. 8, 13. habet *animo parati* et Al. 45. *paratior animis.* et infra c. 41. *paratum certo animo.* forsan in nostro loco coniunctio *et* reiicienda foret.

tate, Achillam iubet proficisci. Quibus rebus cognitis, Considius Longus, qui Adrumeti cum duabus legionibus et equitibus septingentis praeerat, celeriter, ibi parte praesidii relicta, cum octo cohortibus ad Achillam ire contendit. Messius, celerius itinere confecto, prior Achillam cum cohortibus pervenit. Considius interim, quum ad urbem cum copiis accessisset et animadvertisset, praesidium Caesaris ibi esse, non ausus periculum suorum facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit: deinde, paucis post diebus equestribus copiis ab Labieno adductis, rursus Achillitanos, castris positis, obsidere coepit.

34. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum a Caesare cum classe demonstravimus, Cercinam pervenit. Cuius adventu C. Decimius, Quaestorius, qui ibi cum grandi familiae suae praesidio praeerat commeatui, parvulum navigium nactus conscendit ac se fugae commendat. Sallustius interim Praetor, a Cercinitanis receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet atque in castra ad Caesarem mittit. Allienus interim Proconsul

Achillam. Alii *ad Achillam*, ut G. 1, 6. *ad Genevam.*

Considius. Cf. c. 3. *M.*

periculum suorum facere. Vulgata, *periculo suo rem facere*, ferri nequit. *M.* Emendavit Oud. e codd. Cf. c. 79.

Achillitanos. Sic codd. et edd. vett. Plinio *Acolitani* dicendi. Apud Grut. p. 512. occurrunt *Aquillitani*, forsan iidem cum nostris.

demonstravimus. Conf. cap. 8. *M.*

C. Decimius. Alii *Decumius*, *Decius.* Dein post *Quaestorius* addunt quidam *vir.* Non opus.

familiae suae. servos suos militiam facere iusserat, ut Cato servorum dilectum habuit cap. 36, et saepenumero his temporibus factum est. *M.*

Cercinitanis. Sic cod. Petav. nam Cercina minor dicta *Cercinitis.* V. Plin. 5, 7. Vulgo *Cercinatibus.*

Allienus Proconsul. Sed c. 2. dictus est Praetor. Ergo ex compendio scribendi PR. videtur per errorem ortum esse verbum *Proconsul. M.*

e Lilybaeo in naves onerarias inponit legiones XIII et XIV et equites Gallos DCCC, funditorum sagittariorumque mile, ac secundum commeatum in Africam mittit ad Caesarem: quae naves, ventum secundum nactae, quarto die in portum ad Ruspinam, ubi Caesar castra habuerat, incolumes pervenerunt. Ita Caesar, duplici laetitia ac voluptate uno tempore auctus, frumento auxiliisque, tandem suis exhilaratis annonaque levata, sollicitudinem deponit, legiones equitesque ex navibus egressos, iubet ex languore nauseaque reficere; dimissos in castella munitionesque disponit.

35. Quibus rebus Scipio, quique cum eo erant, commirari et requirere: C. Caesarem, qui ultro consuesset bellum inferre ac lacessere proelio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur. Itaque ex eius patientia in magnum timorem coniecti, ex Gaetulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis praemiis pollicitationibusque propositis, pro perfugis speculandi gratia in Caesaris castra mittunt. Qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo verba proloqui. Potestate facta, *Saepenumero* inquiunt, *Imperator, complures Gaetuli, qui sumus clientes C. Marii et pro-*

secundum commeatum. Cf. cap. 8. *M.*

tandem suis exhil. — equitesque. Sic Davisius edidit, secutus suum codicem, in quo haec ipsa leguntur, praeterquam quod ibi *hilaratus*, et *annonaeque levata sollicitudine* exstat. Vulgata lectio fuit: *tandem suis exhilaratis, annonaeque levata sollicitudine, deponit legiones, equitesque* —. Sed quod et Oud. monuit, *legiones deponere* quid erit? *M.*

reficere. Iurin. praemitti vult *se.*

comites, mirari. Pro his duobus verbis legendum est e codd. quibusdam et edd. antt. *commirari. M.* Quidni sequamur codices? Oud. et hoc visum, etsi non receperit. Saltem id *comites* plane est otiosum. Nec obstat, quod alibi non legatur. Egregium sane et ἀνάλογον verbum est. Iurinius velit *commoti*, ut c. 57.

Potestate facta etc. Tota haec narratio suspecta est Guischardo.

C. Marii. Cf. c. 32. *M.*

pemodum omnes cives Romani, qui sunt in legione quarta et sexta, ad te voluimus in tuaque praesidia confugere; sed custodiis equitum Numidarum, quo id sine periculo minus faceremus, inpediebamur. Nunc, data facultate, pro speculatoribus missi ab Scipione, ad te cupidissime venimus, ut perspiceremus, num quae fossae aut insidiae elephantis ante castra portasque valli factae essent, simulque consilia vestra contra easdem bestias comparationemque pugnae cognosceremus atque ei renunciaremus. Qui, conlaudati a Caesare stipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur: quorum orationem celeriter veritas comprobavit. Namque postero die ex legionibus iis, quas Gaetuli nominaverunt, milites legionarii complures ab Scipione in castra Caesaris perfugerunt.

36. Dum haec ad Ruspinam geruntur, M. Cato, qui Uticae praeerat, dilectus quotidie libertinorum, Afrorum, servorum denique et cuiusquemodi generis hominum, qui modo per aetatem arma ferre poterant, habere atque sub manum Scipionis in castra submittere non intermittit. Legati interim ex oppido Tisdrae, in quo tritici modium milia CCC comportata fuerant a negotiatoribus Italicis aratoribusque, ad Caesarem venere, *quantaque copia frumenti apud se sit*, docent; simulque orant, *ut sibi praesidium mittat, quo facilius et frumentum et copiae suae conser-*

ab Scipione. Sic frequenter. V. c. 25. et passim.

veritas comprobavit. Davis. mallet *exitus.* Sed et G. 5, 58. *fortuna comprobat.*

M. Cato. Cf. c. 22. *M.*

sub manum, promte, celeriter Cf. Sveton. Aug. 49. *M.* Alii hic et apud Sveton. *sub manu*, ut apud Cic. ad fam. 10, 23. frequentius tamen dicitur *ad manum.*

Tisdrae. Alii *Tisdro. M.*

in quo. Alii *in quod.* Dein pro *modium* alii *modia* per adpositionem vel subaudito *ad*, ut C. 2, 18. Sed istud cod. Leid. 1. et Scal.

aratoribus. Cf. c. 20. *M.*

copiae suae. commeatus, cibaria. V. Ind.

ventur. Quibus Caesar in praesentia gratias agit *praesidiumque brevi tempore se missurum* dixit; cohortatusque ad suos cives iubet proficisci. P. Sitius interim cum copiis Numidiae fines ingressus, castellum, in monte loco munito locatum, in quod Iuba belli gerendi gratia et frumentum et res ceteras, quae ad bellum usui solent esse, comportaverat, vi expugnando est potitus.

37. Caesar postquam legionibus veteranis duabus, equitatu levique armatura, copias suas ex secundo commeatu auxerat, naves sex onerarias statim iubet Lilybaeum ad reliquum exercitum transportandum proficisci: ipse VI Kal. Febr. circiter vigilia prima imperat, speculatores adparitoresque omnes ut sibi praesto essent. Itaque, omnibus insciis neque suspicantibus, vigilia tertia iubet omnes legiones ex castris educi atque se consequi ad oppidum Ruspinam versus, in quo ipse praesidium habuit, et quod primum ad amicitiam eius accessit. Inde parvulam proclivitatem digressus, sinistra parte campi propter mare legiones ducit. Hic campus mirabili planitie patet milia passuum quindecim; quem iugum ingens, a mari ortum neque ita praealtum, velut theatri efficit speciem. In hoc iugo colles sunt excelsi pauci; in quibus singulae turres speculaeque singulae perveteres erant conlocatae: quarum apud ultimam praesidium et statio fuit Scipionis.

Sitius. Cf. cap. 25. *M.*

castellum — locatum — est potitus. Sic codd. boni: vulgo, *castello locato*, ex emendatione non necessaria. *Potiri aliquid*, tralatitium est. Utrum *in monte*, an *in montis loco* ssribendum sit, dubium est per codices, qui fere *montes* habent. *M.* In vulgata lectione durus nimium est ablativorum concursus.

VI. Kal. Febr. Is est sextus Novembris dies, monente Usserio in Annal. loco cit. ad c. 1. *M.* Sic et Guischard. Vol. 2. pag. 227. Verum in Mém. crit. p. 388. ostendit, intelligendum esse XXIX, Novembris.

parvulam proclivitatem. An, *per parv. procliv.?* *M.*

conlocatae. Editio Ven. praemittit *ante*.

38. Postquam Caesar ad iugum, de quo docui, adscendit atque in unumquemque collem turres castellaque facere coepit atque ea minus semihora effecit et postquam non ita longe ab ultimo colle turrique fuit, quae proxima fuit castris adversariorum, in qua docui esse praesidium stationemque Numidarum; paullisper commoratus, perspectaque natura loci equitatu in statione disposito, legionibus opus adtribuit, brachiumque medio iugo ab eo loco, ad quem pervenerat, usque ad eum, unde egressus erat, iubet dirigi ac muniri. Quod postquam Scipio Labienusque animadverterunt, equitatu omni ex castris educto acieque equestri instructa, a suis munitionibus circiter passus mile progrediuntur pedestremque copiam in secunda acie, minus passus CD a castris suis, constituunt.

39. Caesar in opere milites adhortari neque adversariorum copiis moveri. Quum iam non amplius passuum MD inter hostium aciem suasque munitiones esse animadvertisset intellexissetque, ad inpediendos milites suos et ab opere depellendos hostem propius accedere, necesseque haberet, legiones a munitionibus deducere: imperat turmae Hispanorum, ad proximum collem propere adcurrerent praesidiumque

atque in unumq. Vocem *atque* hic notare statim, ut alias nonnunquam (v. ad C. 2, 42) putat Davis. vel deleri iubet, falsus eo, quod non adtendit, κρίνασιν continuari ad verba *paullisper commoratus.*

atque ea minus semihora effecit. Hoc propemodum incredibile est, etiamsi singula castella singulis semihoris effecta dicamus, etiamsi perveteres turres, quae iam aderant, quodammodo reaedificatas aptatasque putemus. Guischardus (Mém. mil. Vol. 2. p. 228. vel T. 2. p. 314) haec verba censet adsuta, non modo propter difficultatem efficiendorum huiusmodi operum; sed et ideo, quia hoc spatio ne ad collem quidem perveniri potuerit, nedum tanta opera perfici. *M.*

effecit. Male alii *efficit.*

castris adversariorum. Heic *castra* sensu latiori sumi vult Guischard. Mém. mil. Vol. 2. p. 226. pro toto ambitu terrrum ab hostibus occupatarum et speciatim ea parte, quae proxima fuit Caesari.

brachium. vid. Ind. *M.*

ped. copiam. Sic Virg. 2, 564. Silius 11, 267. v. Ind.

ad prox. c. prop. adcurrerent.

inde deturbarent locumque caperent; eodemque iubet levis armaturae paucos consequi subsidio. Qui missi celeriter, Numidas adorti, partim vivos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt locoque sunt potiti. Postquam id Labienus animadvertit, quo celerius iis auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu avertit atque suis fugientibus subpetias ire contendit. Quod ubi Caesar conspexit, Labienum ab suis copiis longius iam abscessisse; equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes inmisit.

40. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna, quatuor turribus exstructa, quae Labieni prospectum inpediebat, ne posset animum advertere, ab equitatu Caesaris se intercludi. Itaque non prius vidit turmas Iulianas, quam suos caedi a tergo sensit. Ex qua re subito in terrorem converso equitatu Numidarum, recta in castra fugere contendit. Galli Germanique, qui restiterant, ex superiore loco et post tergum circumventi, fortiterque resistentes, conciduntur universi. Quod ubi legiones Scipionis, quae pro castris erant instructae, animum adverterunt: metu ac terrore obcaecatae, omnibus portis in sua castra fugere coeperunt. Postea, Scipione eiusque copiis campo collibusque exturbatis atque in castra compulsis, quum receptui Caesar cani iussisset equitatumque omnem intra suas munitiones recepisset, campo purgato, animadvertit mirifica corpora Gal-

Vulgo *ut ad*. Sed coniunctio in codd. Scal. et Leid. 1. deficit. Cf. not. ad G. 4, 16. Pro *adcurrerent* alii *occurrerent*. Cf. Ind.

iam abscessisse. Oudend. id *iam* addidit e codd.

villa — turribus exstructa. Inde factum est, ut eiusmodi domus, in qua essent una pluresve turres ad prospiciendum, ipsa quoque turris diceretur. v. Intt. Tibulli 1, 8, 19. Ernesti ad Sveton. Neron. c. 38. *M.* Exemplo sunt *Turris Stratonis* in Palaestina, *Caesaris* in Apulia, *Libysonis* in Sardinia etc.

lorum Germanorumque, qui partim eius auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio pollicitationibusque adducti ad eum se contulerant; nonnulli, qui ex Curionis proelio capti conservatique parem gratiam in fide partienda praestare voluerant. Horum corpora, mirifica specie amplitudineque, caesa toto campo ac prostrata diverse iacebant.

41. His rebus gestis, postero die Caesar ex omnibus praesidiis cohortes eduxit atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio, suis male acceptis, occisis convulneratisque, intra suas continere se munitiones coepit. Caesar, instructa acie, secundum infimas iugi radices, propius munitiones leniter accessit. Iamque minus mile passuum ab oppido Uzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianae, quum Scipio, veritus, ne oppidum amitteret, unde aquari reliquisque rebus sublevari eius exercitus consuerat, eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephantisque turritis interpositis armatisque, subpetias ire contendit. (Quod ubi Caesar animadvertit, arbitratus, Scipionem ad dimicandum paratum ad se certo animo venire, in eo loco, quo paullo ante commemoravi, ante oppidum constitit suamque aciem mediam eo oppido

Curionis proelio. B. C. 2, 40 sqq. *M.*

fide partienda. Partiebantur fidem, quia antea Curioni, adeoque partibus Caesaris, nunc Scipioni, adeoque Pompeianis se addixerant. *Oud.*

paratum certo animo. Vid. not. ad c. 33.

quo p. ante commemoravi. Alii *quem* vel *quod*, sed boni codd. *quo* per Graecam antiptosin, cuius exempla dant Sanct. et Perizon. in Minerv. 4, 12. Unum addo ex Plaut. Curc. 3, 49. *Istum, quem quaeris, ego sum.* Conf. et Pareus in Lex. Plaut. et not. mox ad c. 96.

ante oppidum constitit, non Caesar; sed Scipio. Cf. c. 42. Est ergo scriptoris negligentia, quod non satis distinxit, nominibus addendis, de quo quidque diceretur. Sed talia plura sunt et in hoc libro et alibi. *M.* Lacunam subpleri iubet Clarkius sic: *at ille in eo loco.* Re-

texit; dextrum sinistrumque cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti adversariorum constituit.

42. Quum iam prope solis occasum Caesar exspectavisset, neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animadvertisset; locoque magis se defendere, si res coëgisset, quam in campo comminus consistere audere; non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi praesidium grande Numidarum esse cognoverat, hostesque mediam aciem suam oppido texisse; sibique difficile factu esse intellexit, simul et oppidum uno tempore obpugnare, et in acie in cornu dextro ac sinistro ex iniquiore loco pugnare, praesertim quum milites a mane diei ieiuni sub armis stetissent defatigati. Itaque reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones.

43. Interim Considius, qui Achillam octo cohortibus stipendiariis Numidis Gaetulisque obsidebat, ubi C. Messius cohortibus praeerat, diu multumque expertus, magnisque operibus saepe admotis, et iis ab oppidanis incensis, quum proficeret nihil, subito nuncio de equestri proelio adlato commotus, frumento, cuius in castris copiam habuerat, incenso,

ctius, litterula mutata, Oudend. *is eo loco.* Sic vitium non Hirtii, sed librariorum esse videtur et locus erit sanatus.

patenti. Haec vox in quibusdam codd. deest.

in cornu. Alii *cornu.* Mox pro *ex iniquiore* alii *et iniq.* vel *et ex iniq.*

Considius. c. 33. unde patebit, vulgo male legi, *Achillam et octo cohortes stipendiarias. M.* Conrexit Davis. e codd. Iurin. putat leg. *cohortibus et stipendiariis.*

ubi C. Messius coh. praeerat. Leg. *ubi C. Messius praeerat.* Quidquid his in codd. additur, est interpolatio: additur autem sic, ut vel *ubi C. M. cohortibus pr.*, vel *ubi C. M. parte Caesaris cohortibus praeerat praesidio missis*, vel *ubi C. Messius qui coh. praeerat*, legatur. Comparetur modo cap. 33, et adparebit, illa esse adiumenta interpretantium marginalia. *M.*

vino, aliisque rebus, quae ad victum parari solent, corruptis, Achillam, quem obsidebat, deseruit atque, itinere per Regnum Iubae facto, copias cum Scipione partitus, Adrumetum se recepit.

44. Interea ex secundo commeatu, quem a Sicilia miserat Allienus, navis una, in qua fuerat Q. Cominius et L. Ticida Eques Romanus, ab residua classe quum erravisset delataque esset vento ad Thapsum, a Virgilio scaphis naviculisque actuariis excepta est et ad Scipionem deducta. Item altera navis trieris ex eadem classe, errabunda ac tempestate ad Aegimurum delata, a classe Vari et M. Octavii est capta, in qua milites veterani cum uno Centurione et nonnulli tirones fuerunt: quos Varus adservatos sine contumelia, deducendos curavit ad Scipionem. Qui postquam ad eum pervenerunt et ante suggestum eius constiterunt, *Non vestra,* inquit, *sponte vos, certo scio, sed illius scelerati vestri Imperatoris impulsu et imperio coactos, cives et optimum quemque nefarie consectari. Quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si, id quod facere debetis, Rempublicam cum optimo quoque defendetis, certum est, vobis vitam et pecuniam donare. Quapropter, quid sentiatis, proloquimini.*

45. Hac habita oratione, Scipio, quum existimasset, pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis Centurio legionis quartae decimae, *Pro tuo,* inquit, *summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago; non enim Imperatorem te adpello, quod mihi vitam incolumi-*

Achillam — deseruit. Vid. ad cap. 33. *M.*

recepit. Alii *recipit.*

Allienus. Cf. c. 34. *M.*

Virgilius. Cf. c. 28. *M.*

trieris. Sic cod. vet. Vulgo *triremis.*

defendetis. Sic cod. Ursini. Vulgo *defenditis.*

tatemque, belli iure capto, polliceris: et forsan isto uterer beneficio, si non ei summum scelus adiungeretur. Egone contra Caesarem, Imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, eiusque exercitum, pro cuius dignitate victoriaque amplius XXXVI annis depugnavi, adversus armatusque consistam? Neque ego istud facturus sum, et te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor. Contra cuius enim copias contendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis cohortem unam, quam putas esse firmissimam, et constitue contra me: ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius decem sumam: tunc ex virtute nostra intelleges, quid ex tuis copiis sperare debeas.

46. Postquam haec Centurio praesenti animo adversus opinionem eius est locutus, ira percitus Scipio atque animi dolore incensus adnuit Centurionibus, quid fieri vellet; atque ante pedes Centurionem interficit reliquosque veteranos a tironibus iubet secerni. *Abducite*, inquit, *istos nefario scelere contaminatos et caede civium saginatos.* Sic extra vallum deducti sunt et cruciabiliter interfecti. Tirones autem iubet inter legiones dispertiri et Cominium cum Ticida in conspectum suum prohibet adduci. Qua ex re Caesar commotus, eos, quos in stationibus cum longis navibus apud Thapsum custodiae caussa in

amplius XXXVI annis. Quia vero Caesar nondum per sex et triginta annos exercitibus praefuerat, sed inde ab eius Praetura sedecim anni nunc effluxerant: multi post Glandorpium monuerunt, XVI legendum esse. Aliis placuit, XIV legi. — De Centurione hoc cf. Valer. Max. 3, 8, 7. *M.* Ubi Centurio hic *Titius* in aliis codd., in aliis *Pontius* vocatur. Colerus inde *Titum Pontium* efficit. Ceterum, qui vulgatum numerum tuentur, non ad ipsum Caesarem, sed ad veteranum eius exercitum censent referendum. At XVI firmat Goduinus e cod. Victorii. Dein pro *annis* alii *annos*. parum refert.

cruciabiliter. Vox suspecta Dodwello in Diss. de Iulio Celso. sed ea iam usus Plautus Pseud. 4, 1, 40.

salo esse iusserat, ut suis onerariis longisque navibus praesidio essent, ob negligentiam ignominiae caussa dimittendos ab exercitu, gravissimumque in eos edictum proponendum curavit.

47. Per id tempus fere Caesaris exercitui res accidit incredibilis auditu. Namque Virgiliarum signo confecto, circiter vigilia secunda noctis, nimbus

in salo. Ex hac phrasi auctorem Africanum et his temporibus iuniorem fuisse auguratur Dodwellus; verum sic plane Corn. Nepos. Them. 8. et Plin. 9, 44 (67).

longisque navibus. Iurin. delet *longis.* hae scil. in statione erant, ut istis essent praesidio.

Virgiliarum signo confecto. Veteres dicunt, *sidus confectum* esse tum, cum certum cursum absolvit et, ad quam metam certo tempore pervenire et solet et debet, ad eam pervenit. Sic a Plinio (H. N. 2, 41.) *sidus cum tempestatibus confici* dicitur, h. e. tempestas esse tum, cum sidus certum cursum absolvit; ubi vid. Harduinus. Idem alibi (H. N. 16, 24. v. 36.) dicit: *Hoc argumento intelligitur sidus confectum*, h. e. solem pervenisse eo, quo cum pervenit, solstitium est. (Poteram addere, loquendi modum fluxisse inde, quia etiam tempus anni certum, atque dies, veluti aequinoctium, solstitium, bruma, dicuntur confecta tum, cum dies, qui sensim sensimque adpropinquavit, iam plane adest: ut Columella de re rust. 9, 14 aliquoties locutus est.) Igitur etiam haec verba: *Virgil. s. confecto*, significare debent, postquam Virgiliae certum cursum absolverant et ad metam certam pervenerant: et cum tempore quo sidus conficitur, hominibus sit nota, qua aliquid adesse, aut futurum aut suscipiendum esse agnoscant, etiam h. l. talis nota a scriptore expressa est. Quem ergo cursum Virgiliae illo tempore, quo haec procella ingruit, absolverant? et ad quam metam venerant? et cuius rei nota fuit ille cursus absolutus? Scilicet pervenerant eo, ut mane, cum diluculo, occiderent. Nam procella haec, e vera ratione anni, in Novembrem incidit (v. ad c. 37); et annus fuit sextus atque quadragesimus ante aeram christianam (v. Usserii Annal. l. c. ad c. 37.); et regio, ubi res accidit, est Tunetanum et Algeriense Regnum. Iam docuerint me periti, in illa regione, illo anno, die decimo Novembris Virgilias mane occidisse: et Guischardus (Mémoires militaires Vol. 2. p. 252. vel T. 2. p. 349) undecimum Novembris edit. Ergo hoc uno sensu nunc Virgiliae confectae dicuntur, quia ad hanc usque metam sui cursus pervenerant, ut cum diluculo occiderent. Sed et quaerendum est, quaenam haec fuerit temporis notatio. Igitur veteres, quotiescumque de hoc occasu (matutino) Virgiliarum loquuntur (alius enim, praeter hunc, non est mense Novembri), toties hoc faciunt, e populari ratione, signum ineuntis hiemis. (vid. Plin. H. N. 18, 74. et tabulas in Pontederae antiquitatibus Graecis ac Latinis p. 192. 339: ubi etiam p. 203 de hoc Virgiliarum occasu plura disseruntur.) Si quis ergo veterum aliquid evenisse dicat post hunc Virgiliarum occasum, idem est, ut si diceret, *sub initium hiemis.* Quare verbis his, *Virg. s. confecto*, tempus anni; et reliquis, *vigilia secunda*, tempus diei signatur. — Davisius commendat disputationem Alhtoni in bibl. liter. no. 8. art.

cum saxea grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quod Caesar non more superiorum Imperatorum, in hibernis exercitum continebat, sed in tertio quartoque die, procedendo propiusque hostem accedendo, castra communiebat; opereque faciendo, milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Praeterea ita ex Sicilia exercitum transportaverat, ut, praeter ipsum militem et arma, neque vas, neque mancipium, neque ullam rem, quae usu militi esse consuevit, in naves inponi pateretur. In Africa autem non modo sibi quidquam non adquisierant aut paraverant; sed etiam propter annonae caritatem ante parata consumserant. Quibus rebus adtenuati, oppido perquam pauci sub pellibus adquiescebant; reliqui, ex vestimentis tentoriolis factis atque arundinibus scopisque contextis, permanebant. Itaque,

3. quam nancisci non potui. *M.* Guischardus in Mém. crit. p. 389. itidem XI. Nov. adsignat. *Virgiliae,* rectius *Vergiliae.* alias Pleiades. Loco nostro quidam codd. habent *vigiliarum,* quod Goduinus temere propugnat, quum sequatur *circ. vigilia secunda.*

saxea grandine. Alii *saxorum.* Forsan pondus molesque grandinis cum saxis similitudinem hanc peperit. Notum de cetero Livii et aliorum *lapidibus pluit.* Quid quod nostro aevo lapidea pluvia sudo quoque coelo celebrata.

superiorum Imper. Marcland. in Explic. vett. auctt. p. 279. legi mavult *sup. temporum.* Idem iam Glandorpio visum erat. *M.*

in tertio etc. Praeter morem hic praepositio. Clarkius malit *quartove.*

usu. Dativus pro *usui.* Cf. not. ad G. 1, 16.

In Africam. Sic quidem plures codices; sed malim nunc cum paucis, *in Africa.* Etsi scio, talia permutari; debet tamen esse modus et ratio permutationis; quae si non est, vitium est, non permutatio. *M.* Sequor Clarkium, qui vitium sustulit. Oud. *in* heic reddit per *intra.*

oppido perquam pauci. Pro his omnibus e cod. Leid. primo legetur, *quam pauci*, h. e. quam paucissimi. Exempla vid. in Ind. in *quam.* Hoc alius explicavit per *oppido pauci*; alius adscripto *perquam pauci*; e quibus interpretamentis male conflata est vulgata, *oppido perquam pauci. M.*

scopis. In Leidensi primo est *copiis*, quod sensum non habet; in Leid. sec. *coriis;* sed paucis illo tempore pelles et coria suppetebant: in edd. antt. est *arundinum copiis,* quae lectio utcumque ferri posset, nisi in codd. omnibus, praeter unum, *arundinibus* scriberetur. Est ergo verisimilis Lipsii (de mil. Rom. 5, 5) opinio, cui videtur

subito imbre grandineque consecuta, gravati pondere, tenebris aquaque omnes subruti disiectique, nocte intempesta, ignibus extinctis rebusque ad victum pertinentibus omnibus conruptis, per castra passim vagabantur, scutisque capita contegebant. Eadem nocte quintae legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt.

48. Rex interim Iuba, de equestri proelio Scipionis certior factus, evocatusque ab eodem litteris, praefecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, ut secum ipse aliquid auctoritatis adderet exercitui Scipionis ad terrorem Caesaris, cum tribus

legendum: *arundinibus storiisque* (cf. B. C. 2, 9): id quod loco Livii (30, 3) firmatur, ubi *Numidae hibernacula arundine texunt, et storia tegunt.* Vulgata vero lectio, *scopis*, monente Oudendorpio, Scaligero eiusque codici debetur, quam defendere velle malae foret sedulitatis. Scilicet dixerit aliquis, scopam esse plantam, descriptam a Plinio (H. N. 23. extr.), a Bauhino autem (in Pinace p. 470) ruscorum generi adnumeratam, et Linneo ruscum aculeatum dictam; viderique homines fasciculis illius rusci usos ad differciendas aut revinciendas arundines. Sed plura hic dispicienda essent de solo natali et magnitudine plantae, antequam aliquid cum specie veri dici posset. Adquiescamus ergo Lipsii coniecturae et exemplo, quod e Livio protuli. *M.* Salmas. ad Spartianum Hadr. 10. emendabat *topiis*, sed haec ex elegantiori hortorum cultu huc transferre nihil adtinet. Sub *scopis* Hammerus noster, vir eruditus, naturalis historiae Professor, frondes, surculos, sarmenta, virgulta, ramalia intellegi autumat.

permanebant. pernoctabant.

Itaque, subito — nocte —. Milites non dici possunt *subruti.* Sunt et variae lectiones, veluti *gravata — omnia subruta disiectaque*, ut ad tentoria referatur: bene: unus habet *tenebrarum:* unus *aquamque:* pro *omnes* in tribus est *vel.* Ergo facile quidem adparet, tentoria gravata et subruta et disiecta esse pondere et aqua, militesque misere circumerrasse; sed ipsa verba scriptoris, ipsa series periodi et syntaxis non constat. Potuisset ita scribere, ut Oud. suspicatur: *Itaque — gravatis pondere tentoriis aquarumque vi subrutis disiectisque, omnes nocte —:* an ita scripserit, dubium est. *M.*

subito imbre. Ed. vet. *nimbo.* Celsus *nimbus lapideo imbre diffusus est.*

pilorum cacumina arserunt. Frequens huius miraculi mentio apud veteres. V. Liv. 22, 25. 33, 26. Seneca Nat. Q. 1, 1. Rationem physicam nunc vulgus novit.

contra Sitium. Cf. c. 25. *M.*

ut secum — Caesaris. Sic edidit Oud. quae etsi est lectio neque certa, (nam *ipse* abest a codice bono; in alio, et ipso bono, *ad terrorem* legitur; in tribus non optimis *ac terrore*) neque perspicua; tamen vir ille doctus multo pressius secutus est codicum vestigia, quam ceteri editores, qui varie interpolando hanc lectionem procuderant, *ut sic, quum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis a terrore Caesaris liberaretur, cum tribus —.* Fortasse legi poterit; *ut secum ali-*

legionibus equitibusque frenatis octingentis, Numidis sine frenis, peditibusque levis armaturae grandi numero, elephantisque triginta egressus e regno, ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum pervenit, castris Regiis seorsum positis, cum eis copiis, quas commemoravi, haud ita longe a Scipione consedit. Erat in castris Caesaris superiori tempore magnus terror et, exspectatione copiarum Regiarum, exercitus eius magis suspensiore animo ante adventum Iubae commovebatur; postquam vero castra castris contulit, despectis eius copiis, omnem terrorem deponit. Ita, quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem praesens dimiserat. Quo facto cuivis facile fuit intellectu, Scipioni additum animum fiduciamque Regis adventu; nam postero die universas suas Regisque copias, cum elephantis sexaginta productas in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit, ac, paullo longius progressus ab suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra.

49. Caesar postquam animadvertit, Scipioni auxilia fere, quae exspectasset, omnia convenisse, neque moram pugnandi ullam fore, per iugum summum cum copiis progredi coepit et brachia protinus ducere et castella munire, propiusque Scipionem

quid auctoritatis accederet exercitui Scipionis ad terrorem Caesaris. M. Saltem *ad terrorem* restituendum est ex cod. Leid. 1. quod et Oudendorpio visum, etsi servarit *ac terrorem*, ubi credo legendum fore *Caesari*, non *Caesaris*. Istud *liberaretur* intrusit Beroaldus ad sensum complendum.

levis armaturae. Hoc Oud e cod. Norvic. Cf. c. 14. 59. 69. Vulgo *eius*, nullo sensu.

Caesaris. In codd. quibusdam et edd. vett. male *Scipionis*.

et, exspectatione — commovebatur. Huius quoque loci scriptura perturbata est. Legerim ductu codicum: *Erat — terror et exspectatio cop. Regiarum; exercitusque eius suspensione animi ante adv. I. commovebatur. M.* Sic et Iurinius.

cuivis fac. f. int. Oud. e codd. addidit *cuivis*. Alii *intellectum*.

capiendo loca excelsa occupare, contendit. Adversarii, magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupaverunt atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. Eiusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat et, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat.

50. Erat convallis, satis magna latitudine, altitudine praerupta, crebris locis speluncae in modum subrutis, quae erant transgredienda Caesari ante, quam ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur; ultraque eam convallem olivetum vetus, crebris arboribus condensum. Hic quum Labienus animadvertisset, Caesarem, si vellet eum locum occupare, prius necesse esse convallem olivetumque transgredi, eorum locorum peritus in insidiis cum parte equitatus levique armatura consedit: et praeterea post montem collesque equites in occulto conlocaverat, ut, quum ipse ex inproviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet et, re duplici perturbatus Caesar eiusque exercitus, neque retro regrediundi, neque ultra procedendi oblata facultate, circumventus concideretur. Caesar, equitatu ante praemisso, inscius insidiarum quum ad eum locum venisset, abusi sive obliti praeceptorum

capiendo. Fortasse delendum hoc verbum. *Oud.* Davis. coniectabat *gradiendo.* Iurinius *accedendo.*

sibi progred. Leg. *ibi progrediendi.* Nam hostes non sibi, sed Caesari facultatem progrediendi eripuerunt: atqui hoc sensu dicendum fuisset *ei*, si scriptor pronomen voluisset addere. Sed non addidit, cui facultas procedendi sit erepta, quia lector ipse potest intelligere. *M.* Putarim scriptum fuisse *illi*, unde librarii oscitantia factum *ibi* et tandem repetita ultima littera vocis praeced. *sibi.* Aliis placet, pronomen relativum pro demonstrativo poni. Qua de re v. Sanctius et Perizon. in Min. 2, 12. contra quos pugnat Clarkius ad G. 1, 20 et ad h. l.

gratia. Hoc tolli vult Clarkius. *Idem collis* nunc est, idem ille, quem Caesar occuparat, ut Clarkius vidit. *M.*

erant transgredienda. Alii *transeunda.* scil. loca. Male Scaliger *erant transgrediendae.*

abusi. Verbum corruptum. Glandorpius eiici vult. *M.* Davis. putat

Labieni, sive veriti, ne in fossa ab equitibus obprimerentur, rari ac singuli de rupe prodire et summa petere collis: quos Caesaris equites consecuti partim interfecerunt, partim vivorum sunt potiti: deinde protinus collem petere contenderunt atque eum, decusso Labieni praesidio, celeriter occupaverunt. Labienus cum parte equitum vix fuga sibi peperit salutem.

51. Hac re per equites gesta, Caesar legionibus opera distribuit atque in eo colle, quo erat potitus, castra munivit. Deinde ab suis maximis castris per medium campum, e regione oppidi Uzitae, quod inter sua castra et Scipionis in planitie positum erat tenebaturque a Scipione, duo brachia instituit duci et ita erigere, ut ad angulum dextrum sinistrumque eius oppidi convenirent. Id hac ratione opus instruebat, ut, quum propius oppidum copias admovisset, obpugnareque coepisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne, ab equitatus multitudine circumventus, ab obpugnatione deterreretur; praeterea, quo facilius conloquia fieri possent et, si qui perfugere vellent, id quod antea saepe acciderat, magno cum eorum periculo, tum facile et sine periculo fieret. Voluit etiam experiri, quum propius hostem accessisset, haberetne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas caussas, quod is locus depressus erat, puteique ibi complures fieri poterant; aquatione enim

leg. *isti* vel *hostes*. Goduinus *Labieniani*. Sed tum pro *Labieni*, quod sequitur, dicturus fuisset Hirtius *Ducis sui*. Iurinius legi vult *Numidae*.

erigere. Immo, *dirigere*, ut Lipsius vidit. Est autem *dirigere* h. l. nihil nisi certa linea et ad locum certum ducere, ut c. 56. *brachia promovere usque ad locum*. *M*. Oud. inverso ordine leg. putat *erigere et ita duci*. Davis. *ducere*. sic et Iurin. Sed nota nostro et sueta ista variatio.

instruebat. Sic et G. 8, 41. *vineas et aggeres instruere*.

conloquia fieri possent. Cf. cap. 56. De *aqu. angusta* vid. Ind.

longa et angusta utebantur. Dum haec opera, quae ante dixi, fiebant a legionibus, interim pars acie ante opus instructa sub hoste stabat. Equites barbari levisque armaturae proeliis minutis comminus dimicabant.

52. Caesar ab eo opere quum iam sub vesperum copias in castra reduceret, magno incursu, cum omni equitatu levique armatura, Iuba, Scipio, Labienus, in legionarios inpetum fecerunt. Equites Caesariani, vi universae subitaeque hostium multitudinis pulsi, parumper cesserunt: quae res aliter adversariis cecidit. Namque Caesar ex medio itinere copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit; equites autem, adventu legionum animo addito, conversis equis in Numidas, cupide insequentes dispersosque, inpetum fecerunt atque eos convulneratos usque in castra Regia repulerunt multosque ex iis interfecerunt. Quod ni in noctem proelium esset coniectum pulvisque vento flatus omnium prospectu obfecisset, Iuba cum Labieno capti in potestatem Caesaris venissent equitatusque cum levi armatura funditus ad internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus quarta et sexta Scipionis milites diffugere, partim in castra Caesaris, partim in quas quisque

utebantur. Sic codd. Vulgo *utebatur.*

pars acie, pro aciei, forma antiqua. *M.* Cf. G. 2, 23. Res ipsa intelligitur e c. 58.

armaturae. Iurin. *armatura.* Cf. not. ad c. 69.

in legionarios. Non in legionarios, sed in equites inpetum fecerunt, ut ex sequentibus fit manifestum. Iulius Celsus p. 223, *ut equitatum eius invaderent.* Unde *in equites* vel *equitatum* rescribendum. *Davis.* Recepit hoc Clarkius. Contra Oud. non mutat, ratus latere *Iulianos*, ut c. 40. legitur vel simile quid.

vento flatus. Insuetum *flatus.* Iurin. malit *sublatus.*

prospectu. Dat. antiquus, ut *magistratu* G. 1, 16. *usu* mox cap. 47. Codd. quidam *prospectibus.* Alius *prospectum abstulisset*, glossa.

Iuba cum Labieno capti. Syllepsis, cuius exempla dat Sanctius in Minerv. 4, 10. ubi et Perizon.

poterat regiones pervenire: itemque equites Curioniani, diffisi Scipioni eiusque copiis, complures se eodem conferebant.

53. Dum haec circum Uzitam ab utrisque Ducibus administrantur, legiones duae, nona et decima, ex Sicilia navibus onerariis profectae, quum iam non longe a portu Ruspinae abessent, conspicatae naves Caesarianas, quae in statione apud Thapsum stabant, veriti, ne in adversariorum, ut insidiandi gratia ibi commorantium, classem inciderent, inprudentes vela in altum dederunt ac, diu multumque iactati, tandem multis post diebus siti inopiaque confecti, ad Caesarem perveniunt.

54. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinae licentiae militaris ac rapinarum certorum hominum, parvulam modo caussulam nactus Caesar, quod C. Avienus, Tribunus militum decimae legionis, navem commeatu familia sua atque iumentis occupavisset, neque militem unum ab Sicilia sustulisset, postero die de suggestu, convocatis omnium legionum Tribunis Centurionibusque, *Maxime vellem*, inquit, *homines suae petulantiae nimiaeque libertatis aliquando finem fecissent meaeque lenitatis, modestiae patientiaeque rationem habuissent. Sed quoniam ipsi sibi neque modum, neque terminum constituunt;*

equites Curioniani. Cf. c. 40. *M.* Legebatur *Curiani*. Emendavit Lips. Elect. 2, 22.

conspicatae. Edd. vett. *conspicati*, per syllepsin.

parvulam caussulam. sic c. 63. *navigiolum parvulum*. v. Ind.

navem commeatu. Leg. *navem pro comm.* Sensus est, ab Avieno navem, loco commeatus, h. e. militum transportandorum (vid. Ind. in *commeatus*), repletam esse serviis eius ac iumentis. Sic mox disertis verbis: *pro militibus familiam iumentaque in naves inposuit*. Hanc emendationem puto esse certam, etsi nemo de ea monuit. *M.* Recte sentire Morum, puto. modo codd. addicerent. Bentlei. iam coniectarat.

ab Sicilia sustulisset, inpositos navibus deduxisset. *M.*

quo ceteri dissimiliter se gerant, egomet ipse documentum more militari constituam. C. Aviene, quod in Italia milites Populi Romani contra Rempublicam instigasti rapinasque per municipia fecisti; quodque mihi Reique publicae inutilis fuisti, et pro militibus tuam familiam iumentaque in naves inposuisti; tuaque opera militibus tempore necessario Respublica caret; ob eas res ignominiae caussa ab exercitu meo te removeo hodieque ex Africa abesse, et, quantum potest, proficisci iubeo. Itemque te, A. Fontei, quod Tribunus militum seditiosus malusque civis fuisti, ab exercitu dimitto. T. Saliene, M. Tiro, C. Clusinas, quum, ordines in meo exercitu beneficio non virtute consecuti, ita vos gesseritis, ut neque bello fortes, neque pace boni aut utiles fueritis, et magis in seditione concitandisque militibus adversus vestrum Imperatorem, quam pudoris modestiaeque fueritis studiosiores; indignos vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis missosque facio, et, quantum potest, abesse ex Africa iubeo. Itaque transdidit eos

se gerant. Hoc *se* a bonis codd. abesse testatur Gronovius Observ. 4, 14. Sed alii boni servant.

C. Aviene. Vett. edd. praemittunt *Quapropter.*

mil. P. R. contra Remp. Ex mente Gron. l. c. legi posset *milites contra R. P. R.* Sed et Vell. 2, 16. habet *exercitus P. R.*

inutilis. Sic pro *noxio* Terent. And. 1, 5, 52. Ovid. Met. 13, 38. Nepos 2, 7. Cf. Sciopplus Verisim. 1, 20.

tuaque opera, per id, quod tu fecisti. Hunc sensum qui non viderant, mox *militibusque* ediderunt, quasi Respublica diceretur caruisse et opera studioque Avieni et militibus. *M.*

q. potest. Alii *potes.* Oud. malit *pote*, ut ap. Varronem, Ciceronem, poëtas.

Saliene. Cf. c. 28. *M.*

in meo exerc. benef. Forsan *in exercitu, meo beneficio.*

adversus vestrum Imperatorem. Hic puto excidisse verbum *elaboraveritis*, aut simile quid. Est autem *concitandisque militibus* scriptura codd. omnium, etsi vulgata lectio erat *concitandi milites.* Porro *adversus vestrum* est e Ciacconii emendatione, ante quem *adversariorum nostrorum* s. *vestrorum* legebatur. *M.* Non opus subpleto verbo, ut fulciatur *in seditione* (concitanda); siquidem et Petronius c. 52. *studiosus in argento.* Bentl. velit *et seditionis concitandique militis.*

quant. potest. Hic rursus alii *potestis.* Oud. malit *pote.*

Centurionibus: et singulis non amplius singulos additos servos in navi inponendos separatim curavit.

55. Gaetuli interim perfugae, quos cum litteris mandatisque a Caesare missos supra docuimus, ad suos cives perveniunt; quorum auctoritate facile adducti Caesarisque nomine persuasi, a Rege Iuba desciscunt celeriterque cuncti arma capiunt contraque Regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, Iuba, distentus triplici bello necessitateque coactus, de suis copiis, quas contra Caesarem adduxerat, sex cohortes in fines Regni sui mittit, quae essent praesidio contra Gaetulos.

56. Caesar, brachiis perfectis promotisque usque eo, quo telum ex oppido adiici non posset, castra munit: balistis scorpionibusque crebris ante frontem castrorum contraque oppidum conlocatis, defensores muri deterrere non intermittit, eoque quinque legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata, inlustriores notissimique conspectum amicorum propinquorumque efflagitabant atque inter se conloquebantur. Quae res quid utilitatis haberet, Caesarem non fallebat. Namque Gaetuli ex equitatu Regio nobiliores equitumque praefecti, quorum patres cum Mario ante meruerant eiusque beneficio agris finibusque donati, post Sullae victoriam sub Hiempsalis Regis erant potestate dati, occasione capta, nocte, iam luminibus accensis, cum equis

singulis non a. singulos. Alii *singulos n. a. singulis additis servis.*

in navi. Sic codd. vel *nave.* Mihi videtur lineola supra vocalem omissa.

docuimus. cap. 32. *M.*

necessitateque. Sic codd. Vulgo enclitica deest.

eo, quo. Sic Davis. e codd. Alii *eo ut* vel *eo quod.*

adiici. Codd. et edd. vett. *abiici*, male. Cf. G. 4, 23.

Hiempsalis. Sic Hiempsal II. est Iubae Regis pater. *Cellar.*

potestate dati, occas. capta. Leid. 1. et ed. Flor. *accepta.* Oud. coniicit scriptum fuisse *data occasione, nocte.* Sic et Bent. In lectione vulgata legendum foret *potestatem.*

calonibusque suis circiter mile perfugiunt in Caesaris castra, quae erant in campo proxime Uzitae locata.

57. Quod postquam Scipio, quique cum eo erant, cognoverunt, quum commoti ex tali incommodo essent, fere per id tempus M. Aquinium cum C. Saserna conloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, *nihil adtinere, eum cum adversariis conloqui.* Quum nihilo minus eius sermonem nuncius ad se referret, *sed restare, ut reliqua, quae vellet, perageret;* viator praeterea ab Iuba ad eum est missus, qui diceret, audiente Saserna: *Vetat te Rex conloqui.* Quo nuncio perterritus discessit et dicto audiens fuit Regi. Usu venisse hoc civi Romano, et ei, qui a Populo Romano honores accepisset, incolumi patria fortunisque omnibus, Iubae barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuncio, aut, caesis eiusdem partis civi-

proxime Uzitae locata. In omnibus codd. est, *proxime locum Uzitae.* Fortasse Hirtius nihil scripserat, nisi *proxima*, et cetera interpolando addita sunt, e quibus editores id, quod nunc in textu est, efformarunt. *M.*

sermonem nuncius ad se. Nuncius Scipioni refert sermonem Aquinii ad se, ad ipsum illum nuncium. Si verbis aliter positis legeretur, *eum nih. m. eius sermonem ad se nuncius referret,* omnia forent plana. Vidit sensum Clarkius. *M.*

sed restare — perageret. Haec sunt ipsa verba Aquinii. Dixit itaque: *sed restabo — —* quasi vellet dicere: Mandet quid velit, Scipio; non curo, sed persistam et manebo hic, ut reliqua peragam in conloquio. *Oudendorp.* In edd. vulgg. est: *referret, restaretque.* Sed Oudend. bonos codd. secutus est. *M. sed restare, ut.* Alii *diceretque ut*, vel *restaretque ut.* Hoc Cellarius recepit, hoc sensu: tanquam Scipionis mandatum nuncius Aquinio adtulerit, *ut restaret et reliqua perageret.* Davis. coniectabat, prius scriptum fuisse *ad Sc.* i. e. *ad Scipionem.* E vulgato Bentl. expiscatur lectionem hanc: *Q. n. m. etiam, nuncio ad Scipionem revertente, restaret, ut —.*

civi Romano. Post haec verba edd. vulgg. addunt *miror*, contra codd. optimos. Monuerunt Davisius et Oudendorpius infinitivum etiam h. l. absolute positum esse, ut in sermone admirantis et indignantis. Poterit ergo intelligi, *estne credibile, hoc usu venisse? M.* Simile exemplum ap. Iustinum 2, 14. Lucan. 5, 695. item supra G. 2, 27.

honores accepisset. Mox dicitur Senator. *M.*

eiusdem partis, in qua fuit ille ipse civis Romanus. *incolumem reverti*, a Caesare servatum potius in patriam redire, quam Iubae benevolentiam captare. Sed Oud.

bus, incolumem reverti malle! Atque etiam superbius Iubae factum non in M. Aquinium, hominem novum parvumque Senatorem, sed in Scipionem, hominem illa familia, dignitate, honoribus praestantem. Nam, quum Scipio sagulo purpureo ante Regis adventum uti solitus esset, dicitur Iuba cum eo egisse, *non oportere illum eodem uti vestitu, atque ipse uteretur.* Itaque factum est, ut Scipio ad album sese vestitum transferret et Iubae, homini superbissimo inertissimoque, obtemperaret.

58. Postero die universas omnium copias de castris omnibus educunt et, supercilium quoddam excelsum nacti, non longe a Caesaris castris aciem constituunt atque ibi consistunt. Caesar item producit copias celeriterque iis instructis ante suas munitiones, quae erant in campo, constitit; sine dubio existimans, ultro adversarios, quum tam magnis copiis auxiliisque Regis essent praediti promtiusque prosiluissent, ante se concursuros propiusque se accessuros. Equo circumvectus legionesque cohortatus, signo dato,

monet, haec verba *caesis — malle* tantummodo in Leidensi primo exstare; in aliis quibusdam et edd. primis esse *Caesaris* pro *caesis*, quod in se sensu caret; sed si addatur, in aliis rursus duobus hoc verbum *Caesaris* legi, illa vero omnia, *ei part. civ. inc. reu. m.*, penitus abesse, facile oritur suspicio interpolationis; estque nobis sensus horum verborum, *aut caesis — malle*, incertus. *M.*

Atque etiam — factum. scil. exstat, narratur. *M.*

parvum Senatorem. Davisius nove dictum putat et librario tribuit, vultque *pedarium Sen.* legi, de quo Gell. N. A. 3, 18. Contra Oud. in Addendis bene defendit eo, quia Horatius in Epod. 4, 15. dixit, *in primis magnus Eques. M.*

sagulo purpureo, paludamento. Cf. B. G. 7, 88. — Plutarchus in Caton. c. 57. etiam notat superbiam Iubae, qui aliquando in conloquio cum Scipione et Catone suam sellam mediam poni voluerit; a Catone tamen ita sit conrectus, ut, transpositis sellis, Scipio medius sederet. Conqueritur idem Plutarchus de adulatione, qua Scipio captarit Iubae favorem. *M.*

factum est. Addunt alii *illico.*

supercilium, locus editus, collis. Cf. Virg. Georg. 1, 108. et Gesneri thesaurum. Etiam Graece sic dicitur ὀφρύς, de quo multis egit Wetstenius ad Evang. Lucae 4, 29. *M.*

accessum hostium aucupabatur; ipse enim a suis munitionibus longius non sine ratione non procedebat, quod in oppido Uzitae, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatae; eidem autem oppido ad dextrum latus eius cornu erat obpositum, verebaturque, ne, si praetergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. Praeterea haec quoque eum caussa tardavit, quod erat locus quidam perinpeditus ante aciem Scipionis, quem suis inpedimento ad ultro occurrendum fore existimabat.

59. Non arbitror esse praetermittendum, quemadmodum exercitus utriusque fuerint in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit. Conlocabat in fronte suas et Iubae legiones: postea autem Numidas in subsidiaria acie ita extenuatos et in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies media ab legionariis militibus videretur; in cornibus autem duplex esse existimabatur. Elephantos dextro sinistroque cornu conlocaverat, aequalibus inter eos intervallis interiectis: post autem elephantos armaturas leves Numidasque substituerat auxiliares. Equitatum frenatum universum in suo dextro cornu disposuerat; sinistrum enim cornu oppido Uzita claudebatur,

eidem autem oppido etc. Iurin. haec ita refingit: *eid. a. oppido ad latus, dextrum eius cornu.*

eum adorti. Iurin. coniicit *aperto.*

quemadmodum — instructi. Hunc quoque locum tractavit Guischardus (Mém. mil. Vol. 2. p. 246. vel T. 2. p. 340), suamque explicationem ab adversarii dubitationibus ita defendit (Mém. crit. et histor. p. 529. vel T. 4. p. 226), ut cap. 60. totum verteret et propemodum verbum de verbo interpretaretur, et in altero libro tabula aere incisa inlustraret. Inde ergo rei cognoscendae studiosi adiumentum sibi petent. *M.* Pro *fuerint*, quod codd. dant, alii *fuerunt.*

ab legionariis. Delendum est *ab.* Acies media Scipionis videbatur legionariis Caesaris esse simplex. *M.* Davis. interpolata putat haec verba *ab leg. mil.* Clarkius pro *ab* vult *ex.* Iurin. explicat *post legionarios milites.* Guischardi explicationem Vol. 2. p. 246. sequitur Morus.

neque erat spatium equitatus explicandi. Praeterea Numidas levisque armaturae infinitam multitudinem ad dextram partem suae aciei obposuerat, fere interiecto non minus mile passuum spatio; et ad collis radices magis adpulerat longiusque ab adversariorum suisque copiis promoverat: id hoc consilio, ut, quum acies duae inter se concurrissent initio certaminis, paullo longius eius equitatus circumvectus ex inproviso clauderet multitudine sua exercitum Caesaris atque perturbatum iaculis configeret. Haec fuit ratio Scipionis eo die proeliandi.

60. Caesaris autem acies hoc modo fuit conlocata, ut ab sinistro eius cornu ordiar et ad dextrum perveniam. Habuit in sinistro cornu legionem VIIII,

Praeterea Numidas. Alii *Propterea* vel *Postea.*

ordiar — legionem. Haec ita sunt mutilata in codicibus, ut necessario coniectura subveniendum fuerit lectioni. Eam ex parte protulit ingenium Rhellicani, quae est sensim recepta in editiones. Res ipsa declarat, nihil aliud scribi ab Hirtio potuisse. Est autem in Leid. pr. *ordinaret perveniam. Habuit legionem IX, VIII in sinistro cornu, XX, XXXVIII,* ceteris omissis. In aliis est, *ordinaret ad dextrum legionem IX et VIII, in sinistro cornu XXX, XXXVIII.* Nec in reliquis numeris consentiunt codd. et edd. antt. Tum verba, *ipsum autem—conlocaverat,* quis non videt sensu destituta esse? Itaque Guischardus (Mém. milit. Vol. 2. p. 249. vel T. 2. p. 344. et Mém. crit. et hist. p. 530. vel T. 4. p. 237) dicit, ex hac diversitate lectionum locum sibi videri sic constituendum: *Habuit in sinistro cornu legionem IX, VIII. In dextro cornu XXX, XXVIII. In media acieXIII, XIIII, XXVIII, XXVI. In media autem acie ipsum dextrum cornu; secundam aciem fere — conlocaverat.* Itaque verba, *in media acie*, a librariis altero loco omissa putat. Iam hanc lectionem, ab se constitutam, ita vertit: *La neuvième et la huitième étoient à l'aile gauche. La trentième et la vingt-huitième à la droite. La treizième, la quatorzième, la vingt-neuvième, la vingt-sixième dans le corps de bataille. Mais l'aile droite étoit encore comprise dans son corps de bataille, et il se servoit de sa seconde ligne pour en former la droite à la place des cohortes qui avoient été attribuées au corps de bataille.* Quodsi verbulum de lectione addere licet, in extremis verbis, *in ear. leg. par. coh. conlocaverat*, nondum esse lectionem genuinam puto. *M.* Rösch in Comment. über die Comment. des Cäsar. p. 108. consentit cum Guischardo *in media acie* bis legendum esse, verum negat octavam legionem adfuisse in acie, quippe quae cap. 62. demum advenisse fertur cum septima. Itaque sic legi vult: *in sin. cornu leg. VIIII et X* (cf. c. 53); *in d. c. XXX et XXIX; in m. acie XIII, XIV, XXVIII et XXVI. In m. autem acie* etc. Sed ipsum consulat lector. Alia proponit Iurinius.

VIII; in dextro cornu XXX, XXVIII; XIII, XIIII, XXVIIII, XXVI in media acie; ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem fere, in earum legionum parte cohortium conlocaverat; praeterea ex tironum legionibus paucas adiecerat. Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, et usque ad aciei suae mediam legionem porrexerat, et ita conlocaverat, uti sinistrum suum cornu triplex esset. Id eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitionibus adiuvabatur; sinistrum autem, equitatus hostium multitudini uti resistere posset, laborabat eodemque suum omnem equitatum contulerat: et, quod ei parum confidebat, praesidio his equitibus legionem quintam praemiserat levemque armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios varie passimque, locis certis maximeque in cornibus, conlocaverat.

61. Sic utrorumque exercitus instructi, non plus passuum trecentorum interiecto spatio, quod forsitan ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur, a mane usque ad horam decimam diei perstiterunt. Iamque Caesar dum exercitum reducere intra munitiones suas coepisset, subito universus equitatus ulterior Numidarum Gaetulorumque sine frenis ad

et usque ad — porrexerat. Locum Guischardus (p. 530 vel Tom. 4. pag. 243) sic vertit: *Ayant transporté sa troisième ligne à son aile gauche, il prolongea cette aile jusqu'à la légion qui partageoit la gauche de son corps de bataille. M.* Lips. malebat: *ad aciei suae mediae legiones.*

adiuvabatur. Cellar. ex Ursini codice *adiuvaretur.* De turbato h. l. v. Oud.

praesidio — praemiserat, il plaça devant la cavalerie sa cinquième légion pour la protéger. Nec incommode confert Guischardus hanc Festi descriptionem: *Praesidium est, quod pro utilitate et salute alicuius auxilii gratia praeponitur; subsidium, quod postpositum est ad subveniendum laborantibus. M.*

forsitan. Sic codd. Vulgo *forte.*

horam decimam. Est circiter tertia aut quarta pomeridiana. Mox pro *dum* legendum est *quum. M.*

equitatus ulterior, quem, ut est c. 59, Scipio longius a ceteris copiis promoverat. *M.*

dextram partem se movere propiusque Caesaris castra, quae erant in colle, se conferre coepit; frenatus autem Labieni eques in loco permanere legionesque distinere: quum subito pars equitatus Caesaris cum levi armatura, contra Gaetulos iniussu ac temere longius progressi paludemque transgressi, multitudinem hostium pauci sustinere non potuerunt; levique armatura deserti ac pulsi convulneratique, uno equite amisso, multis equis sauciis, levis armaturae XXVII occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri proelio facto, Scipio laetus in castra nocte copias reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit: namque postero die Caesar cum parte equitatus sui Leptim, frumenti gratia, misit. In itinere praedatores equites Numidas Gaetulosque ex inproviso adorti circiter centum partim occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Caesar interim quotidie legiones in campum deducere atque opus facere, vallumque et fossam per medium campum ducere adversariorumque excursionibus iter obficere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere et, ne iugo a Caesare excluderetur, adproperare. Ita Duces utrique et in operibus occupati erant et nihilo minus equestribus proeliis inter se quotidie dimicabant.

pars equitatus — progressi. Synthesis. Plane sic Sallust. Iug. 60.

proprium gaudium. vid. ad c. 32. *M.* Praemissum *Quod* perperam damnat Scaliger; valet idem quod *sed*, indice Davisio. Verum nec hoc necesse. Relativum est et bene positum.

cum parte equit. Leg. *quum partem* (sic quidam codd.) *equitatus — misisset* (sic unus cod.), *in itinere —*. *M.* Idem placet Davisio. Vulgatum retinet Clarkius, subaudito *milites*. Oudend. subintelligit *frumentatores*. Verba *frumenti gratia* a codd. variis exulant.

iter obficere. Vel *iter* deleo, vel *ita* lego. *Davisius*. Idem sentit Oud. item Bentl. *Itineri hostium obficere* Sall. habet c. 52. Transitive dici posse censet Cellarius, quia passive apud Lucret. 2, 155. *officiuntur corpuscula*. et 4, 767 *Corporis offensi sensus*.

62. Interim Varus classem, quam antea Uticae hiemis gratia subduxerat, cognito legionis VII et VIII ex Sicilia adventu, celeriter deducit illamque Gaetulis remigibus epibatisque complet; insidiandique gratia ab Utica progressus, Adrumetum cum LV navibus pervenit. Cuius adventus inscius Caesar, L. Cispium cum classe XXVII navium ad Thapsum versus in stationem, praesidii gratia commeatus sui, mittit: itemque Q. Aquilam cum XIII navibus longis Adrumetum eadem de caussa praemittit. Cispius, quo erat missus, celeriter pervenit: Aquila, tempestate iactatus, promontorium superare non potuit atque angulum quemdam tutum a tempestate nactus, cum classe se longius a prospectu removit. Reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus passimque in litore vagantibus, partim in oppido victus sui mercandi gratia progressis, vacua a defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex perfuga cognitis, occasionem nactus, vigilia secunda Adrumeto ex Cothone egres-

ab Utica. Adiecit Oudend. e codd.

ad Thapsum. Ita codd. vett.

promontorium. edd. vett. praemittunt *propius.*

nactus, cum classe navium longarum. Sic paullo ante. *M.*

Reliqua classis navium onerariarum. Sic diserte paullo post. Aliis aliter videtur, quia verba *cum classe* in edd. quibusdam paullo ante ponuntur ante verbum *promontorium*, et ante verbum *se* absunt, unde post alios Oud. sic legit: *Aquila, temp. iactatus, cum classe promontorium sup. n. potuit. Atque ang. — nactus, se* (navem suam) *long. a p. rem. Reliqua —. M.* Ruben. Elect. 2, 4. non adtendit ad classis navium longarum et onerariarum discrimen; inde factum, ut contradictionem in hoc loco deprehendere sibi videretur.

in oppido. Alii *in oppidum.*

ex perfuga. Alii *ex perfugis.*

ex Cothone. Verbum hoc etiam cap. 63 occurrit. Si Servium (ad Virg. Aen. 1, 425) et Festum (in *Cothones*, seu, ut quaedam edd. vitiose exhibent, *Catones*) audiamus, iuxta hunc portus in mari interiores, arte et manu facti, adpellantur Cothones; et ut habet Servius Cothones sunt portus non naturales, sed arte et manu facti: cuiusmodi fossitios portus Salmasius (ad Solin. pag. 794) a Latinis fossas, a Graecis χαράδρας dictos esse monuit. Sin ulterius quaeramus, non abhorret a vero coniectura Cellarii, (ad quam ipsam fere Salmasius inclinat) existimantis, Adrumetinos suum hoc navale Cothonem dixisse, ad similitudinem Cothonis Carthaginiensis. Sci-

sus, cum primo mane Leptim universa classe vectus, naves onerarias quae longius a portu in salo stabant, incendit et penteres duas vacuas ab defensoribus, nullo repugnante, cepit.

63. Caesar interim celeriter per nuncios in castris, quum opera circuiret, certior factus, quae aberant a portu milia passuum sex, equo admisso, omissis omnibus rebus, celeriter pervenit Leptim: ibique hortatus omnes ut se naves consequerentur, primum ipse navigiolum parvulum conscendit; in cursu Aquilam, multitudine navigiorum perterritum atque trepidantem, nactus, hostium classem sequi coepit. Interim Varus celeritate Caesaris audaciaque motus, cum universa classe, conversis navibus, Adrumetum versus fugere contendit. Quem Caesar in milibus passuum quatuor consecutus, recuperata quinqueremi cum omnibus suis epibatis atque etiam hostium

licet e Strabone (17. p. 832 sq.) scimus, vicinum fuisse Carthagini τὸν Κώθωνα, quam dicit esse insulam rotundam, canali cinctam, et utrimque navalia habentem. Quem quidem locum Appianus (Punic. p. 57. ed. Steph.) sic describit: intra unum portuum Carthaginiensium fuisse insulam, atque cum portum tum insulam habuisse crepidines, in quibus fuerint navalia. Satis ex his intelligi potest, qui fuerit Cothon Carthaginiensis, sive totum illud opus omnino; sive navale, quod ibi fuit; sive canalis dictus sit Cothon; potuit enim usus verbi variari, nec mirum est, alios etiam, ob Carthaginiensis operis similitudinem, suum navale Cothonem nominasse. His certiora de nomine non habeo, et sufficit, rem omnino intellexisse. Interpretes nostri loci locis Servii, Festi et Strabonis iam usi erant. Illud non bene fieri putem, si quis Graecum verbum κώθων comparet, et similitudinem figurae poculi suspicetur nominis caussam esse: quidni enim Carthaginiensis Cothon Punicum, aut omnino orientis verbum fuerit? id quod interpretibus Stephani Byz. in Καρχηδὼν iam in mentem venerat. — De situ loci Shawianum iter conferendum est T. 1. p. 237. *M.* Ed. Angl. p. 19. Ibi nomen ducitur e Phoenicio *katham*, incidere. Cf. et Bochartus Geogr. S. P. 2. 1, 24.

cum pr. mane. Sic boni codd.

penteres. Alii *pentiremes*, *pentiremes*.

hortatus. Alii *moratus*; sed, ut monuit Oudend. huic celeritati Caesaris mora non convenit. *M.* Vulgo *moratus* in codd. et edd. vett. Sed Norvic. cod. *hortatur*, unde Clarkius bene *hortatus*. Iurin. malit *neque moratus*. non ita male. tum Beutl. post *consequerentur* addi iubet, *imperat; ipse*. non opus.

contendit. Alii *coepit.*

custodibus CXXX, in ea nave captis, triremem hostium proximam, quae in repugnando erat commorata, onustam remigum epibatarumque cepit; reliquae naves hostium promontorium superarunt atque Adrumetum in Cothonem se universae contulerunt. Caesar eodem vento promontorium superare non potuit atque, in salo in ancoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum accedit ibique, navibus onerariis, quae erant extra Cothonem, incensis omnibusque reliquis aliis aut subductis, aut in Cothonem compulsis, paullisper commoratus, si forte vellent classe dimicare, rursus se recepit in castra.

64. In ea nave captus est P. Vestrius Eques Romanus, et P. Ligarius Afranianus, quem Caesar in Hispania cum reliquis dimiserat et postea se ad Pompeium contulerat; inde ex proelio effugerat in Africamque ad Varum venerat, quem ob periurium perfidiamque Caesar iussit necari; P. Vestrio autem, quod eius frater Romae pecuniam imperatam numeraverat et quod ipse suam caussam Caesari probaverat, se a Nasidii classe captum, quum ad necem duceretur, beneficio Vari esse servatum, postea facultatem sibi nullam datam transeundi, ignovit.

65. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris et in omnibus fere villis sub terra specus condendi frumenti gratia clam habeant atque id propter bella maxime hostiumque subitum adventum prae-

reliquis aliis. Deleverim *aliis.* *M.*

Afranianus, qui sub Afranio, Pompeii Legato, in Hispania militaverat. *Cellarius.*

dimiserat. Conf. B. C. 1, 86. 87. *M.* et *postea.* subdi *qui.*

a Nas. classe. Sic Oud. e cod. Ursini. Vulgo praepositio deest.

Nasidii. Cf. B. C. 2, 3. *M.*

parent. Qua de re Caesar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones duas cum equitatu mittit ab castris suis milia passuum decem atque inde magno numero frumenti onustos recipit in castra. Quibus rebus cognitis, Labienus, progressus a suis castris milia passuum septem per iugum et collem, per quem Caesar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit; atque ipse quotidie, existimans, Caesarem eadem saepe frumentandi gratia commeaturum, cum magno equitatu levique armatura insidiaturus locis idoneis consedit.

66. Caesar interim de insidiis Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto, saepe idem faciendo, in negligentiam adducerentur, subito mane imperat, porta decumana legiones se octo veteranas cum parte equitatus sequi; atque, equitibus praemissis, neque opinantes insidiatores subito, in convallibus latentes, levi armatura concidit circiter quingentos; reliquos in fugam turpissimam coniecit. Interim Labienus cum universo equitatu fugientibus suis subpetias occurrit. Cuius vim multitudinis quum equites pauci Caesariani iam sustinere non possent, Caesar instructas legiones hostium copiis ostendit. Quo facto perterrito Labieno ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Iuba Numidas eos, qui, loco amisso, fuga se receperant in castra, in cruce omnes subfixit.

67. Caesar interim, quoniam frumenti inopia pre-

recipit. Alii *recepit*, sueta variatione temporis.

atque ipse. Heic male interponunt *ibi* contra codd. bonos et edd. vett.

consedit. Alii *considet*, melius *considit* ut 7, 58. 79. *Oud.*

octo veteranas. Caesar modo septem veteranas secum habebat. legendum ergo putat Iurinius VII vel III vel IV.

mebatur, copias omnes in castra conducit; atque praesidio Lepti, Ruspinae, Achillae relicto, Cispio Aquilaeque classe transdita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse castris incensis, quarta noctis vigilia, acie instructa, inpedimentis in sinistra parte conlocatis, ex eo loco proficiscitur et pervenit ad oppidum Agar; quod a Gaetulis saepe antea obpugnatum summaque vi per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi in campo castris unis positis, ipse frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus, magno invento hordei, olei, vini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, redit in castra. Scipio interim, cognito Caesaris discessu, cum universis copiis per iugum Caesarem subsequi coepit atque ab eius castris milia passuum sex longe, trinis castris dispartitis copiis, consedit.

68. Oppidum erat Zeta, quod aberat ab Scipione milia passuum decem, ad eius regionem et partem castrorum conlocatum, a Caesare autem diversum ac remotum, quod erat ab eo longe milia passuum XVIII. Huc Scipio legiones duas frumentandi gratia misit. Quod postquam Caesar ex perfuga cognovit, castris ex campo in collem ac tutiora loca conlocatis atque ibi praesidio relicto, ipse quarta vigilia egressus, praeter hostium castra proficiscitur cum

Cispio Aquilaeque. Cf. c. 62. *M.*

pauco tritici. Insolens hoc. Cod. Dorv. habet *parum*, Leid. 1. *parvo.*

milia passuum sex. Iurinius vult octo ob ea, quae sequenti capite traduntur; verum non ita praecise ista definienda sunt.

ad eius regionem — conlocatum. Haec mihi non sunt satis perspicua; puto tamen commode versa esse in itinere Shawiano T. 1. p. 265. (ed. Angl. p. 116.) *Zeta étoit située près du territoire de Scipion; et près de laquelle il y avoit un corps de son armée. M.* Nomen a *zeith*, oliva, quasi olivetum, derivatur. Cf. Bochart. l. c. ad c. 62. et supra c. 50. In codd. *Zetta.*

conlocatis. Rectius forsan *conlatis*, ut Al. 61. ubi codd. quoque habent *conlocata.*

copiis et oppidum potitur. Legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari et, quum eo contendere conaretur, animadvertit, copias hostium iis legionibus occurrere subpetias. Quae res eius inpetum retardavit. Itaque, capto C. Mutio Regino Equite Romano, Scipionis familiarissimo, qui ei oppido praeerat, et P. Atrio Equite Romano de conventu Uticensi, et camelis duobus et viginti Regis adductis, praesidio ibi cum Oppio Legato relicto, ipse se recipere coepit ad castra.

69. Quum iam non longe a castris Scipionis abesset, quae eum necesse erat praetergredi, Labienus Afraniusque, cum omni equitatu levique armatura ex insidiis adorti, agmini eius extremo se obferunt atque ex collibus primis exsistunt. Quod postquam Caesar animadvertit, equitibus suis hostium vi obpositis, sarcinas legionarios in acervum iubet comportare atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam coeptum est fieri, primo inpetu legionum equitatus et levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa et deiecta est de colle. Quum iam Caesar existimasset, hostes pulsos deterritosque finem lacessendi facturos et iter coeptum pergere coepisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt atque eadem ratione, qua ante dixi, in Caesaris legionarios inpetum faciunt Numidae levisque armaturae, mirabili velocitate praediti, qui inter

Mutio Regino. Variatur hic mire *Mincio, Minnio, Ninio* etc. Rectius forsan *Mucius* scriberetur. *Regini* meminit Cic. ad Att. 10, 12. alias *Basilus* vel *Basillus* vocatur. vid. Orosius 6, 15.

adductis. Iurinius malit *abductis*, bene?

adorti. Davis. malebat *oborti.* Iurinius *coorti.* non opus.

exsistunt. Alii *exeunt.* Sed vid. Ind. *coll. primis.* An *proximis? M.*

sarcinas. Intellige non inpedimenta legionum, quibus in hac expeditione non fuit opus, sed sarcinas frumenti et aliorum cibariorum, quibus erat potitus Zetae. Sic Guischard. Mém. milit. Vol. 2. p. 261.

levisque armaturae. Edd. vett.

equites pugnabant et una pariterque cum equitibus accurrere et refugere consueverant. Quum hoc saepius facerent et Iulianos proficiscentes insequerentur et refugerent, stantes propius non accederent et singulari genere pugnae uterentur, eosque iaculis convulnerare satis esse existimarent; Caesar intellexit, nihil aliud illos conari, nisi ut se cogerent, castra in eo loco ponere, ubi omnino aquae nihil esset; ut exercitus eius ieiunus, qui a quarta vigilia usque ad horam decimam diei nihil gustasset, ac iumenta siti perirent.

70. Quum iam ad solis occasum esset et non totos centum passus in horam IV esset progressus; equitatu suo propter equorum interitum extremo agmine remoto, legiones invicem ad extremum agmen evocabat. Ita vim hostium, placide leniterque procedens, per legionarium militem commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum copiae dextra sinistraque per colles praecurrere coronaeque in modum cingere multitudine sua Caesaris copias; pars agmen extremum insequi. Caesaris autem non amplius tres aut quatuor milites veterani si se convertissent

levis. Codd. quidam *armatura.* Alterutrum rectius. Cf. not. ad c. 51.

et refugerent. Fortassis excidit aliquid legendumque est, *conversos refugerent.* Cf. c. 70. Sic tria dicuntur, quae dicenda erant: insequuntur proficiscentes, refugiunt conversos, non accedunt propius stantes. Edd. vulgg. habent, *instantes*, ut *refugere instantes* cohaereat; e correctione. *M.*

horam decimam. Ea est circiter quarta pomeridiana. *M.*

in horam (*IV*). Haec esset circiter decima antemeridiana. Quorsum ergo diceret, quousque *mane* Caesar esset progressus, cum iam esset ad solis occasum? Verissima lectio est codd. Leidensis primi et Scaligerani, *in horam*, h. e. in horas singulas, et numeri nota delenda est. Alii habent *in horis IV*, quod et ipsum ferri potest; est enim, intra spatium quatuor horarum. *M.*

extremo agmine remoto, ex agmine extremo removet, discedere iubet. — Etiam in hoc capite, omninoque hac narratione c. 68—71. Guischardus sibi visus est manum interpolatricem detexisse: negat enim, haec ita, ut scripta sunt, ab homine militaris rei perito scribi, ac ne fieri quidem sic potuisse. vid. Mémoires milit. Vol. 2. p. 262. T. 2. p. 362. *M.*

et pila viribus contorta in Numidas infestos coniecissent, amplius duum milium numero ad unum terga vertebant ac rursus ad aciem passim, conversis equis, se conligebant atque in spatio consequebantur et iacula in legionarios coniiciebant. Ita Caesar, modo procedendo, modo resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad unum in castris incolumes, sauciis decem factis, reduxit. Labienus, circiter trecentis amissis, multis vulneratis ac defessis instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante castra in acie terroris gratia in conspectu Caesaris conlocaverat, reducit in castra.

71. Caesar contra eiusmodi hostium genera copias suas, non ut Imperator exercitum veteranum victoremque maximis rebus gestis, sed ut lanista tirones gladiatores condocefacere: quo pede se reciperent ab hoste, et quemadmodum obversi adversariis, et in quantulo spatio resisterent; modo procurrerent, modo recederent comminarenturque impetum; ac prope, quo loco et quemadmodum tela mitterent, praecipit. Mirifice enim hostium levis armatura anxium exercitum nostrum atque sollicitum habebat: quia et equites deterrebat proelium inire propter equorum interitum, quod eos iaculis interficiebant, et legionarium militem defatigabant propter velocitatem; gravis enim armaturae miles simul atque ab his insectatus constiterat, in eosque impetum fecerat, illi veloci cursu facile periculum vitabant.

[illegible]

interficiebant — defatigabant. Plurimis [illegible] Scal. e [illegible] — [illegible]

[illegible] Sic autem passive accipitur. V. [illegible] 3, 6.

72. Quibus ex rebus Caesar vehementer commovebatur; quia, quodcumque proelium quoties erat commissum, equitatu suo sine legionario milite hostium equitatui levique armaturae eorum nullo modo par esse poterat. Sollicitabatur autem his rebus, quod nondum hostium legiones cognoverat, et quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu levique armatura, quae erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam haec caussa, quod elephantorum magnitudo multitudoque militum animos detinebat in terrore: cui uni rei tamen invenerat remedium. Namque elephantos ex Italia transportari iusserat, quo et miles noster speciemque et virtutem bestiae cognosceret et cui parti corporis eius telum facile adigi posset; ornatusque ac loricatus quum esset elephantus, quae pars eius corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eo tela coniicerentur; praeterea, ut iumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem, consuetudine capta non reformidarent. Quibus ex rebus largiter erat consecutus; nam et milites bestias manibus pertractabant earum-

Quibus ex rebus — quoties —. Quaecumque hic occurrunt variae lectiones, (vel abest *quia*, vel *commotus* legitur, vel *veh. comm. quia quodc.* omittitur) eae sunt vel ab emendandi studio, vel, ut omissio plurium verborum, a festinatione librarii. *M.*

autem. Davis. malit *item.*

ex Italia. Sic scribendum esse, Ciacconius ad h. l. et Lipsius (Elect. 2, 22) docuerunt; nam constantem codd. et vett. edd. lectionem, *in Italiam*, redarguit non modo res ipsa, sed et locus Dionis Cassii (43, 4), ubi disertis verbis est, Caesarem et milites et elephantos ex *Italia* arcessisse. Hoc omnes fere interpretes monuerunt. *M.* Operam ludit Goduinus, qui vitiosam lectionem propugnat.

adigi posset. Sic bene codd. et edd. vett. Male Scal. *adiici.*

sine tegmine. Videtur interpretamentum. *M.*

captarum. Si elephanti capti erant a Caesare, cur ex Italia transportat? Leg. e cod. Davisii, *capta:* sic iumenta dicuntur capta esse consuetudine, ne reformidarent bestias. *M.* Bene sic Morus et Bentl. Male *capta* referunt alii ad *consuetudine.*

largiter erat consecutus. Vel intelligetur, vel addetur, *quod optaverat.* Monuit Cellarius. *M.* Scal. delenda putat haec, *quibus ex rebus.* Davis. malit *quibus haec rebus.* Clarkius ellipticam locutionem elegantem pronuntiat.

que tarditatem cognoscebant, equitesque in eos pila praepilata coniiciebant; atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat.

73. Ob has caussas, quas supra commemoravi, sollicitabatur Caesar, tardiorque et consideratior erat factus et ex pristina bellandi consuetudine celeritateque excesserat. Nec mirum. Copias enim habebat in Gallia, bellare consuetas locis campestribus, et contra Gallos, homines apertos minimeque insidiosos, qui per virtutem, non per dolum, dimicare consuerunt: tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites, hostium dolos, insidias, artificia cognoscere et, quid sequi, quid vitare conveniret. Itaque, quo haec celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, sed per caussam frumentandi huc atque illuc raptaret: ideo quod hostium copias ab se suoque vestigio non discessuras existimabat. Atque post diem tertium productas adcuratius suas copias sicut instruxerat, propter hostium castra praetergressus, aequo loco invitat ad dimicandum. Postquam eos abhorrere videt, reducit sub vesperum legiones in castra.

74. Legati interim ex oppido Vacca, quod finitumum fuit Zetae, cuius Caesarem potitum esse demonstravimus, veniunt; petunt et obsecrant, *ut sibi*

praepilata, non cuspide praefixa, sed obtuso acumine, et instar pilae rotundo. Lipsii Poliorc. 4, 4. *Cellar.* Eo sensu *praepilata* dicit *missilia* Liv. 26, 51. et *hastas praepilatas* Plin. 8, 6. Idem 9, 30 (51) metaphorice *cornua locustarum praepilata* dicit et Quinct. 5, 12, 17. *declamationes praepilatas* exercitii gratia institutas.

patientia bestiarum, dum coguntur equi perpeti indolem bestiarum, adducuntur in consuetudinem earum. *M.* In codd. variis et edd. vett. legitur *atque in cons. equos ipsarum bestiarum add.* sensu vel sic satis apto.

non per dolum. Multos tamen Gallorum dolos ipse Caesar in suis commentariis descripsit. *M.*

Vacca. Urbs Africae propriae discernenda ab alia cognomine in Numidia, de qua Sallust. Iug. 29. 47.

Zetae. Codd. et edd. vett. *Zettae*, pro quo ante Scal. legebatur *Uzitae*,

demonstravimus. c. 68. *M.*

praesidium mittat; se res complures, quae utiles bello sint, administraturos. Per idem tempus, Deorum voluntate studioque erga Caesarem, transfuga suos cives facit certiores, *Iubam Regem celeriter cum copiis suis, antequam Caesaris praesidium eo perveniret, ad oppidum adcucurrisse atque, adveniente multitudine circumdata, eo potitum; omnibusque eius oppidi incolis ad unum interfectis, dedisse oppidum diripiendum delendumque militibus.*

75. Caesar interim, lustrato exercitu a. d. XII Kal. Apriles, postero die productis universis copiis, progressus a suis castris milia passuum quinque, a Scipionis circiter duum milium interiecto spatio, in acie constitit. Postquam satis diuque adversarios, a se ad dimicandum invitatos, supersedere pugnae animadvertit, reducit copias. Postero die castra movet atque iter ad oppidum Sarsuram, ubi Scipio Numidarum habuerat praesidium frumentumque comportaverat, ire contendit. Quod ubi Labienus animadvertit, cum equitatu levique armatura agmen

Deorum. Vulgo, *de eorum*, sine sensu: et *Deorum* codd. satis firmant. *M.* Confert Davis. hunc locum cum Al. c. 75. et mox cum c. 82. Non tamen video, quomodo haec cum narrato Vaccensium tristi fato conveniant. Iurinius ideo legi optat: *de eorum vol. stud.que erga C. transfuga Scipionem facit cert.* tum post *adcucurrisse* addi iubet *cognitum est* vel quid simile. Lipsius El. 2, 22. locum interpolatum iudicabat.

suos cives, h. e. Vaccenses legatos, qui cum Caesare erant. *Cellarius.*

a. d. XII. Kal. Apr. Est dies 21. Ianuarii iuxta Usserii Annales ad a. m. 3958. Sed ex ratione Guischardi in Mém. milit. Vol. 2. p. 266. vel Tom. 2. p. 368. erit dies 17. Decembris. vid. ad cap. 1. *M.* Sed in Mém. crit. p. 390. XII. Febr. ponit.

progressus. Sic Rhellicanus voluit legi, et editores e codd. quibusdam receperunt: nam alterum, *processus*, quod plerique codd. habent, in illius aetatis scriptore vix defendi potest, etsi Cellarius e Scribonio Largo defendit, qui *processam aetatem* dixerat. *M.* Sall. etiam Iug. 21. *eo processum (est)*.

supersedere pugnae. Leg. *pugna*, ut Latinitas flagitat. *Davisius.*

iter — ire. Sic et c. 6. et mox hoc ipso capite.

Sarsuram. Codd. quidam *Sarsurram.* Differt omnino a *Sarsura* Ptolemaei 4, 3. Conf. Cellarius N. O. A. 4, 4, 1, 29.

eius extremum carpere coepit: atque ita lixarum mercatorumque, qui plostris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius audaciusque accedit ad legiones; quod existimabat, milites sub onere ac sub sarcinis defatigatos pugnare non posse. Quae res Caesarem non fefellerat; namque expeditos ex singulis legionibus tricenos milites esse iusserat. Itaque eos, in equitatum Labieni immissos, turmis suorum subpetias mittit. Tum Labienus, conversis equis, signorum conspectu perterritus, turpissime contendit fugere, multis eius occisis, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad sua se recipiunt signa atque iter inceptum ire coeperunt. Labienus per iugum summum collis dextrorsus procul subsequi non desistit.

76. Postquam Caesar ad oppidum Sarsuram venit, inspectantibus adversariis interfecto praesidio Scipionis, quum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio, evocato Scipionis, qui ibi praeerat atque a multitudine circumvento interfectoque, oppido potitur; atque ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Tisdram pervenit, in quo Considius per id tempus fuerat cum grandi praesidio cohorteque sua gladiatorum. Caesar, oppidi natura perspecta atque inopia ab obpugnatione eius deterritus, protinus profectus circiter milia passuum quatuor ad aquam facit castra atque,

habuerat praesidium. Leg. e cod. Davis. *habebat:* nam eo ipso tempore praesidium ibi erat. c. 76. *Davisius.* Verum et alibi plusquamperfectum pro inperfecto positum reperitur, ut c. 76. 88. 89.

sub sarcinis. Sic et G. 3, 24.

procul subsequi. Vulgo, *procul milites subsequi.* *M.* contra codd. et edd. vett.

P. Cornelio, evocato Scip. Iurinius *P. Cornelio Scipione evocato.*

atque inopia. Lipsius (Elect. 2, 22) *aquae inopia* legi vult, quod locus castrorum, de quo proxime dicitur, suadet. *Cellar.* Alii intelligunt inopiam rerum ad obpugnandum necessariarum.

facit. Alii *fecit.*

inde quarto die egressus, redit rursus ad ea castra, quae ad Agar habuerat. Idem facit Scipio atque in antiqua castra copias reducit.

77. Thabenenses interim, qui sub ditione et potestate Iubae esse consuessent, in extrema eius Regni regione marituma locati, interfecto Regio praesidio, legatos ad Caesarem mittunt; rem a se gestam docent; petunt orantque, ut suis fortunis Populus Romanus, quod bene meriti essent, auxilium ferret. Caesar, eorum consilio probato, Marcium Crispum Tribunum cum cohorte et sagittariis tormentisque compluribus praesidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo inpediti, aut, commeatu dato, cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad milia IV, equites CD, funditores sagittariique mile, uno commeatu Caesari occurrerunt. Itaque cum his copiis et omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, octo milibus passuum ab suis castris, ab Scipionis vero quatuor milibus passuum longe constitit in campo.

78. Erat oppidum infra castra Scipionis, nomine Tegea, ubi praesidium equestre circiter CD numero

rem a se gestam. Haec est coniectura Lipsii Elect. 2, 22. Omnes codices, *rem male gestam*: inepte prorsus. *Davisius.* Codd. Reg. et Vossii firmant coniecturam Lipsii. Emendatum iam dedere e Vascos. Gryph. etc.

Pop. Rom. Legebatur male *praesto* vel *de Populo Rom.* Emendavit R. Steph. e codd.

Marcium. Sic edd. Vascos. et Steph. Sic et Cic. Phil. 11, 12. et Vell. 2, 69. Apud Appianum C. 3, 77. erat *Minucius.* Mendum sustulit eruditus editor nostras.

commeatu dato, data venia ad suos vel alio abeundi signis. *Cellar.* Mox *unus commeatus est*, multitudo una venientium, *ein Transport.* *M.*

octo mil. p. — quatuor mil. p. Iurin. legi iubet *sex — duobus* et hoc praeceperat c. 75. Sed certe non est operae pretium ad haec minuta descendere. In numero *IV* variant codd. Typographi vitio Oud. editio recentior habet *IX*.

Tegea. Non est eadem cum *Tege* Ptolem. v. Cellarius l. c.

CD numero. Egregie hoc sic constituit Davis. In quibusdam codd. legitur *MM* sive *duo milia*, in aliis deest *numero*.

habere consuerat. Eo equitatu dextra sinistraque directo ab oppidi lateribus, ipse, legionibus ex castris eductis atque in iugo inferiore instructis, non longius fere mile passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur et tempus diei in otio consumebatur, Caesar equitum turmas suorum iubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere inpressionem; levemque armaturam, sagittarios funditoresque eodem submittit. Quod ubi coeptum est fieri et equis concitatis Iuliani inpetum fecissent; Pacidius suos equites exporrigere coepit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Iulianas circumfundi et nihilo minus fortissime acerrimeque pugnare. Quod ubi Caesar animadvertit, trecentos, quos ex legionibus habere expeditos consueverat, ex proxima legione, quae ei proelio in acie constiterat, iubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria submittere sauciisque ac defatigatis integros recentioribusque viribus equites subministrare. Postquam equites Iuliani CD vim hostium, ad quatuor milia numero, sustinere non poterant et a levi armatura Numidarum vulnerabantur minutatimque cedebant: Caesar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo facto sui sublati universi, in hostes inpressione facta,

circumfundi. Sic e codd. Oud. edidit. Est idem, quod circumfundere se circa turmas. Vulgo, *circumfundere. M.* Infinitivus loco gerundii non raro. V. G. 7, 26 et 71. Dein accusativus pro dativo, ut C. 3, 61. *praesidia circumduxit.* Ovid. Metam. 4, 360. *iuvenem circumfunditur.*

quos ex legionibus — consueverat. vid. c. 75. *M.*

ex proxima leg. — constiterat. Leg. *ex legione, quae proxima ei proelio in ac. const.* Proelium est illa velitatio equestris, quae nunc fit. Ergo legionem, quae in acie (instructa) stat proxima illi velitationi, iubet Caesar succurrere equitatui. *M.* Pro *proelio* alii *praesidio.*

sublati, animo elati. *M.*

in fugam adversarios dederunt, multis occisis, compluribus vulneratis: insecuti per tria milia passuum, usque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Caesar in horam decimam commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit, omnibus incolumibus: in quo proelio Pacidius, graviter pilo per cassidem caput ictus compluresque Duces ac fortissimus quisque, interfecti vulneratique sunt.

79. Postquam nulla conditione cogere adversarios poterat, ut in aequum locum descenderent legionumque periculum facerent; neque ipse propius hostem castra ponere propter aquae penuriam se posse animadvertebat; adversarios non eorum virtute confidere, sed aquarum inopia fretos despicere se intellexit: pridie Non. Apr. tertia vigilia egressus ab Agar, XVI milia nocte progressus, ad Thapsum, ubi Virgilius cum grandi praesidio praeerat, castra ponit oppidumque eo die circumvenire coepit locaque idonea obportunaque complura praesidiis occupare, hostes ne intrare ad se ac loca interiora capere possent. Scipio interim, cognitis Caesaris consiliis, ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos et Virgilium amitteret, confestim Caesarem per superiora loca consecutus, milia passuum octo a Thapso binis castris consedit.

caput ictus. Graecismus.

animadvertebat. Sic codd. Petav. et Norvic. Vulgo *animadverteret.* Dein Iurinius legi vult *et adversarios.*

non eorum virtute, non sua ipsorum virt. *Cellar.* Non hic *sua* legitur, quia ad Caesarem referri posse videbatur.

aq. inopia. Alii *copia,* scil. a parte Scipionis.

pridie Non. Apr. Usserius in Annal. l. c. ad cap. 75. haec quarto Februarii diei adsignat, *M.* Guischard XXVI eius mensis.

XVI milia. Addunt vulgo *passuum,* quod a Leid. 1. et Petav. abest.

amitteret. Alii *desereret,* glossa. Iurin. *abiiceret.*

consedit. Alii *contendit.*

80. Erat stagnum salinarum, inter quod et mare angustiae quaedam non amplius mile et quingentos passus intererant, quas Scipio intrare et Thapsitanis auxilium ferre conabatur: quod futurum Caesarem non fefellerat. Namque pridie in eo loco castello munito ibique trino praesidio relicto, ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus circummunivit. Scipio interim, exclusus ab incepto itinere, supra stagnum, postero die et nocte confecto, coelo albente, non longe a castris praesidioque, quod supra commemoravimus, MC passibus, ad mare versus consedit et castra munire coepit. Quod postquam Caesari nunciatum est, milite ab opere deducto, castris praesidio Asprenate Proconsule cum legionibus duabus relicto, ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit: classisque parte ad Thapsum relicta, reliquas naves iubet post hostium tergum quam maxime ad litus adpelli signumque suum observare; quo signo dato, subito clamore facto, ex inproviso hostibus aversis incuterent terrorem, ut perturbati ac perterriti respicere post terga cogerentur.

81. Quo postquam Caesar pervenit et animadvertit aciem pro vallo Scipionis elephantosque dextro

stagnum salinarum. Ambitum eius definit itineris Shawiani descriptio Tom. 1. p. 244. *M.* Ed. Angl. p. 147.

trino praesidio. Lectio incerta: quidam libri scripti et editi pro *trino* exhibent *magno*; Scaligeri codex habet *III*; et Leid. pr. *cohortibus tribus.* Ergo putat Oud. legi posse, *cohortium trium praesidio. M.*

confecto. Vulgo, *confecta.* Mox pro *passibus* legetur *passus. M.*

non longe. Negationem tollit Clarkius. Davis. malit *longius*, retenta negatione.

milite ab op. deducto. Sic codd. Sed vulgo *milites ab op. deductos.*

Proconsule dicitur, qui Proconsulari imperio est, licet modo sit Propraetor. Sic c. 87. Et ita saepe *Propraetore* de Quaestore, vel eo, qui nullum gessit magistratum. *Oud.*

aciem pro vallo Scip. Clarkius cum Glandorpio addi vult *instructam*; sed subauditur. Alii alia e varietate codicum exsculpunt. Vulgata lectio bene habet.

sinistroque cornu conlocatos et nihilo minus partem militum castra non ignaviter munire; ipse, acie triplici conlocata, legione decima secundaque dextro cornu, octava et nona sinistro, obpositis quinque legionibus in quarta acie, ante ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias conlocatis, sagittariis, funditoribus in utrisque cornibus dispositis levique armatura inter equites interiecta, ipse pedibus circum milites concursans virtutesque veteranorum proeliaque superiora commemorans blandeque adpellans, animos eorum excitabat. Tirones autem, qui numquam in acie dimicassent, hortabatur, *ut veteranorum virtutem aemularentur eorumque famam, nomen locumque, victoria parta, cuperent possidere.*

82. Itaque in circumeundo exercitum animadvertit, hostes circa vallum trepidare atque ultro citroque pavidos concursare et, modo se intra portas recipere, modo inconstanter inmoderateque prodire. Quum idem a pluribus animadverti coeptum esset, subito Legati evocatique obsecrare Caesarem, *ne dubitaret signum dare; victoriam sibi propriam a Diis inmortalibus portendi.* Dubitante Caesare atque eorum studio cupiditatique resistente sibique, eruptione pugnari, non placere clamitante et etiam atque etiam aciem sustentante, subito dextro cornu, iniussu Caesaris, tubicen a militibus coactus canere coepit. Quo

secundaque. Iurin. dat *septimaque*, quia *secunda* non erat in Africa.

obpositis quinque legionibus. Nunc addendum esse *in media acie*, et sic pergendum *in quarta acie ante ipsa — conlocatis*, ostendit Guischardus. vid. Mémoires crit. et histor. T. 4. p. 238. Sed iam ante eum hoc monuerat Glandorpius ad h. l. Ceteri interpretes omnes neglexerant. *M.* Discedit ab hac sententia Roesch in opere laud. p. 114. et verbis *in quarta acie*, quae inepte heic posita censet, substituit *in media acie.* tum pergit *ad ipsa c.* quod habent edd. vett.

victoriam propr. v. c. 32. *M.*

eruptione. probat Oud. coniecturam Schelii ad Hygin. p. 41. *inruptione*, quia Caesar iam e castris exierat. *M.*

facto, ab universis cohortibus signa in hostem coepere inferri; quum Centuriones pectore adverso resisterent vique continerent milites, ne iniussu Imperatoris concurrerent, nec quidquam proficerent.

83. Quod postquam Caesar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo Felicitatis dato, equo admisso, in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores sagittariique concita tela in elephantos frequentes iniiciunt. Quo facto, bestiae, stridore fundarum lapidumque deterritae, sese convertere et suos post se frequentes stipatosque proterere et in portas valli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, praesidio deserti, principes fugiunt. Ita celeriter bestiis circumitis, legiones vallo hostium sunt potitae et, paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt.

84. Non videtur esse praetermittendum de virtute militis veterani quintae legionis. Nam, quum in sinistro cornu elephantus, vulnere ictus et dolore concitatus, in lixam inermem inpetum fecisset eumque sub pede subditum, deinde genu innixus, pondere suo, proboscide erecta vibrantique, stridore maximo premeret atque enecaret, miles hic non potuit pati, quin se armatum bestiae obferret. Quem postquam elephantus ad se telo infesto venire animadvertit, relicto cadavere, militem proboscide circumdat at-

signo Felic. dato. Tesseram suis dedit verbum *Felicitas. Cellarius.*

fundarum lapidumque. Cod. Dorv. et edd. vett. *fundarum saxorum plumbique.*

deterritae. Alii *perterritae.*

cum elephantis etc. Sic codd. vett. In aliis *cum* deest; unde editores *praesidio* trahunt ad *erant*, ut *elephantis* sit dativus.

quintae legionis. Conf. not. ad c. 2.

proboscide. Codd. quidam *promuscide.* Sic et in codd. Plinii.

armatum. Alii *armatus.* perinde est.

que in sublime extollit armatum. Qui in eiusmodi periculo quum constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, qua erat circumdatus, caedere, quantum viribus poterat, non destitit: quo dolore adductus elephantus, milite abiecto, maximo cum stridore cursuque conversus ad reliquas bestias se recepit.

85. Interim Thapso qui erant praesidio, ex oppido eruptionem porta marituma faciunt et, sive ut suis subsidio occurrerent, sive ut, oppido deserto, fuga salutem sibi pararent, egrediuntur; atque ita per mare umbilici fine ingressi, terram petebant: qui a servitiis puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque prohibiti terram adtingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim, Scipionis copiis prostratis passimque toto campo fugientibus, confestim Caesaris legiones consequi spatiumque se non dare conligendi. Qui postquam ad ea castra, quae petebant, perfugerunt, ut, refectis castris, rursus sese defenderent, Ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cuius auctoritate imperioque rem gererent. Qui postquam animadverterunt, neminem esse ibi praesidio, protinus, armis abiectis, in Regia castra fugere contendunt. Quo postquam pervenerunt, ea quoque ab Iulianis teneri vident. Desperata salute, in quodam colle consistunt atque, armis demissis, salutationem more militari faciunt. Quibus

qua erat circumd. bene. refertur ad proboscidem. Alii *quo*.

pararent. Alii *parerent,* ut cap. 50.

umbilici fine. Conf. Ind. in *finis. M.* i. e. tenus. V. not. ad G. 7, 47.

a servitiis. a servis. Sic Sall. Cat. 24. Flor. 3, 21, 11.

Ducem requirunt. Nam Afranius, Scipio, alii, aufugerant. Cf. cap. 91. 96. Dio Cass. 43, 9. 10. *M.*

armis abiectis, non omnibus; sed quae inpedimento fugae erant, scuto maxime: nam sequitur, *armis demissis sal. fac.* Ergo habuerunt adhuc quaedam arma. *Cellarius.*

ea quoque. Sic codd. et edd. vett. Alii addunt *ipsi*, unde Oud. coniectat leg. *ipsa.*

armis demissis. Male alii *dimissis.* De ista salutatione vid. Isidor. Orig. 1, 35. Cf. Lucan. 4, 173. Stat. Theb. 12, 401.

miseris ea res parvo praesidio fuit. Namque milites veterani, ira et dolore incensi, non modo, ut parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu inlustres urbanos, quos auctores adpellabant, complures aut vulnerarunt, aut interfecerunt: in quo numero fuit Tullius Rufus Quaestorius, qui, pilo transiectus consulto a milite, interiit: item Pompeius Rufus, brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Caesarem adcucurrisset, interfectus esset. Quo facto complures Equites Romani Senatoresque perterriti ex proelio se receperunt, ne a militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi adsumsissent inmoderate peccandi, inpunitatis propter maximas res gestas spe, ipsi quoque interficerentur. Itaque ii omnes Scipionis milites, quum fidem Caesaris inplorarent, inspectante ipso Caesare et a militibus deprecante, eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti.

86. Caesar trinis castris potitus occisisque hostium decem milibus fugatisque compluribus, se recepit, quinquaginta militibus amissis, paucis sauciis, in castra ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum

auctores moderandae irae conservandorumque hostium. Viderat sensum Rhellicanus. *M.*

inpunitatis spe est in codd. Norvic. et Petav. Vulgo neglexerunt *spe*, et *inpunitate* posuerunt. — De insigni hoc proelio cf. Plutarch. Caes. c. 53. qui ab aliis negare tradit, Caesarem ipsi conflictui interfuisse, quoniam tum maxime, cum aciem instruxerit, conreptus epileptico morbo deportatus sit in locum remotum. Appianus (2, 96. p. 488) vix operae pretium fecit: adeo paucis verbis tantam rem complexus est. Etiam Dio Cassius (43, 7. 8.) festinat. Guischardus (Mém. milit. Vol. 2. p. 274. vel T. 2. p. 580) queritur, Hirtium, aut quicumque demum libri huius auctor fuerit, in hoc proelio describendo non satis diligentem fuisse: adspersis enim quibusdam minutiis, neglectoque eorum indicio, unde de tota re iudicium ferri posset, esse effectum; ut non nisi aliquid de hoc proelio cognosceremus. *M.*

ii omnes milites. In variis edd. *ii* male deest.

trinis castris Afranii, Iubae, Scipionis. Plutarch. d. l. sic describit: Scipionem constitisse ad lacum (conf. c. 80), et reliquisse in castris aliis Iubam (cf. c. 85), in aliis Afranium (quod factum esse tum videtur, cum Thapsum movit, cap. 78. extr. castra vero videntur intelligi, unde pridie erant egressi. c. 83. extr.) *M.*

constitit elephantisque LXIV ornatis armatisque cum turribus ornamentisque captis, captivos ante oppidum instructos constituit: id hoc consilio, si posset Virgilius quique cum eo obsidebantur, rei male gestae suorum indicio a pertinacia deduci. Deinde ipse Virgilium adpellavit invitavitque ad deditionem suamque lenitatem et clementiam commemoravit. Quem postquam animadvertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. Postero die, Divina re facta, concione advocata, in conspectu oppidanorum milites conlaudat: totumque exercitum veteranum donavit, praemia fortissimo cuique ac bene merenti pro suggestu tribuit: ac statim inde digressus, Rebilo Proconsule cum tribus ad Thapsum legionibus et Cn. Domitio cum duabus Tisdrae, ubi Considius praeerat, ad obsidendum relictis, M. Messalla Uticam ante praemisso cum equitatu, ipse eodem iter facere contendit.

87. Equites interim Scipionis, qui ex proelio fugerant, quum Uticam versus iter facerent, perveniunt ad oppidum Paradae. Ubi quum ab incolis non reciperentur, ideo quod fama de victoria Caesaris praecucurrisset; vi oppido potiti, in medio foro lignis coacervatis omnibusque rebus eorum congestis, ignem subiiciunt atque eius oppidi incolas cuiusque generis aetatisque vivos constrictosque in flammam coniiciunt atque ita acerbissimo adficiunt supplicio: deinde protinus Uticam perveniunt. Superiore tempore M.

recessit. Alii *discessit*, quod praeferunt Clarkius et Oud. qui a Caesare progrediens urbem reliquit obsessam.

Rebilo. Alii *Rebullo*, *Rebillo* etc. Notus *C. Caninius Rebilus*, Legatus in Gallia. G. 7, 83.

Proconsule. cf. ad c. 80. *M.*

Uticam — contendit. Ardebat enim Caesar cupiditate Catonis, qui Uticae praeerat, vivi capiendi (Plutarch. Caes. 54): et confugerant Uticam permulti e Scipionis exercitu (vid. mox c. 88. et Dio Cassius 43, 10). *M.*

Paradae. Alii *Paradam*. Strabo l. 17. p. 831. Φάραι, Celsus *Paradam* vocat.

Cato, quod in Uticensibus propter beneficium legis Iuliae parum suis partibus praesidii esse existimaverat, plebem inermem oppido eiecerat et ante portam Bellicam castris fossaque parvula dumtaxat munierat ibique custodiis circumdatis, habitare coëgerat; Senatum autem oppidi custodia tenebat. Eorum castra ii equites adorti expugnare coeperunt, ideo quod eos partibus Caesaris favisse sciebant, ut, eis interfectis, eorum pernicie dolorem suum ulciscerentur. Uticenses, animo addito ex Caesaris victoria, lapidibus fustibusque equites repulerunt. Itaque posteaquam castra non potuerant potiri, Uticam se in oppidum coniecerunt atque ibi multos Uticenses interfecerunt domosque eorum expugnaverunt ac diripuerunt. Quibus quum Cato persuadere nulla ratione quiret, ut secum oppidum defenderent et caede rapinisque desisterent; et, quid sibi vellent, sciret; sedandae eorum inportunitatis gratia singulis HS C divisit. Idem Sulla Faustus fecit ac de sua pecunia largitus est: unaque cum iis ab Utica proficiscitur atque in Regnum ire contendit.

quod Uticensibus — parum in suis partibus — Leg. *quod in Utic. — parum suis partibus.* Hanc admonitionem Faërni protulit Ciacconius; Clarkius et Oud. probant; et loquitur ipsa res. *M.* In re tam manifesta quid adtinet errorem servare intactum? transposita praepositione ulcus sanavi. Lipsius iam notarat.

propter benef. leg. Iuliae de libertate, civitatibus provinciarum antea liberis conservanda. Cic. in Pison. c. 16: *Lege Caesaris iustissima atque optima populi liberi plane et vere erant liberi.* Sic post Rhellicanum Cellarius h. l. explicat. Sperabant igitur, ut Fabricius ad Dion. Caas. 43, 10 dicit, se libertatem lege Caesaris servaturos. *M.*

existimaverat. Alii *existimaret* vel *existimabat.*

expugnare. Potius *obpugnare. Iurinius.*

castra — potiri. Alii *castris.*

quum Cato — quiret. Quaedam de his sunt in Plutarch. Caton. c. 62. 63. *M.*

HS C. Non est in antiquis libris *HS*; vix tamen intelligi potest aliud, quam *sestertios centum*, idque confirmat Petav. codex, in quo *C. sestertia* legitur, quod tamen modum excedit. *M.* Cf. not. ad Al. 48.

in Regnum. H. l. Regnum pro Regno Iubae κατ' ἐξοχὴν ponitur, ut c. 92. 93. *Davis.* Ergo neque *Regnum Iubae* legendum, neque *Iubae* pro *ire* ponendum est. Conf. ad cap. 95. *M.*

88. Complures interim ex fuga Uticam perveniunt. Quos omnes Cato convocatos, una cum trecentis, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut servitia manumitterent oppidumque defenderent. Quorum quum partem adsentire, partem animum mentemque perterritam atque in fugam destinatam habere intellexisset, amplius de ea re agere destitit navesque iis adtribuit, ut, in quas quisque partes vellet, proficisceretur. Ipse, omnibus rebus diligentissime constitutis, liberis suis L. Caesari, qui tum ei pro Quaestore fuerat, commendatis, et sine suspicione, vultu atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat, quum dormitum isset, ferrum intro clam in cubiculum tulit atque ita se transiecit. Qui quum anima nondum expirata concidisset et, inpetu facto in cubiculum ex suspicione, medicus familiaresque continere atque vulnus obligare coepissent, ipse suis manibus vulnus crudelissime divellit atque animo praesenti se interemit.

cum trecentis. Erant Romani cives, in Africa mercaturam et foenus exercentes, quorum consilio et opera Cato utebatur. Cf. c. 90. Plutarch. Cat. cap. 59. 61. *Cellar.* Omnino Plutarchus illo loco studia conatusque Catonis et omnem rem diligenter persecutus est. *M.*

in fugam. Vulgo male *in fuga.* contra codd. bonos et edd. vett.

ita se transiecit. De morte Catonis utique legendus Plutarchus d. l. cap. 67 sqq. Nempe curatis omnibus publicis privatisque negotiis, balneo utitur; tum coena, in qua cum philosophis multa de sapientis libertate disputat; sic cubitum it. Ibi gladio desiderato, quem filius removerat, (nam multa erat suspicio necis, quam Cato inferre sibi moliretur) tamdiu servis instat, donec ei adferatur, atque unum servorum recusantium pugno percutit. Dum ergo Platonis Phaedonem legit, obdormiscit: expergefactus varia mandat, remotisque omnibus tandem se transiicit. *M.*

Qui quum. Alii *Qui dum.* minus recte.

concidisset. E lecto decidit, quia vulnus non satis alte descenderat in ventrem. Ergo strepitus accivit eos, qui ante cubiculum erant. *M.*

continere scil. vulnus. Cod. Norvic. *cum tenere.* unde Davis. *eum tenere.* Quod mox sequitur *vulnus,* deleri vult Iurinius.

se interemit, non repetito ictu; sed quia fascias et vulnus divulserat. Conferri potest Appianus 3, 98. p. 489. sq. Dio Cass. 43, 11. qui eum cognomen Uticensis tulisse addit, quia et Uticae obiit, et ab Uticensibus publice sepultus est. Reliquos scriptores multos nominare, non adtinet. *M.*

Quem Uticenses, quamquam oderant partium gratia, tamen propter eius singularem integritatem et, quod dissimillimus reliquorum Ducum fuerat, quodque Uticam mirificis operibus munierat turresque auxerat, sepultura adficiunt. Quo interfecto, L. Caesar, aliquid sibi ex ea re auxilii ratus, convocato populo, concione habita, cohortatur omnes, ut portae aperirentur: se in C. Caesaris clementia magnam spem habere. Itaque, portis patefactis, Utica egressus, Caesari Imperatori obviam proficiscitur. Messalla, ut erat imperatum, Uticam pervenit omnibusque portis custodias ponit.

89. Caesar interim, a Thapso progressus, Uscetam pervenit, ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum ceterarumque rerum, cum parvo praesidio habuerat. Id adveniens potitur: deinde Adrumetum pervenit. Quo quum sine mora introisset, armis, frumento pecuniaque considerata, Q. Ligario, C. Considio filio, qui tum ibi fuerant, vitam concessit. Deinde eodem die Adrumeto egressus, Livineio Regulo ibi cum legione relicto, Uticam ire contendit. Cui in itinere fit obvius L. Caesar et subito se ad genua proiecit vitamque sibi, neque amplius quidquam, deprecatur: cui Caesar facile, et pro sua natura, et pro instituto, concessit:

auxerat. Ed. Ven. *evexerat*. Bentl. malit *turribus auxerat*.

L. Caesar — pararet. Optime Petavianus: *L. Caesar, aliquid sibi ex ea re auxilii ratus:* quod reponendum arbitror. *Oud*. In aliis quibusdam est: *ut aliquid sibi ea res auxiliaretur*. Vulgata est e cod. Ursini, et est vera. *M*. Oud. in edit. secunda lectionem, quae placuerat, exhibet. Melior videtur quam vulgata, quae sic habet: *ut aliquid sibi ex ea re auxilii pararet*. sequor Oud.

C. Caesaris. Praenomen addidit Oud. e codd.

Messalla. Cf. c. 86. *M*.

Uscetam. Videtur esse Ptolemaei Οὔζηκία, oppidum mediterraneum. *Cellar*.

Q. Ligario, pro quo Ciceronis oratio exstat. *Cellarius*. Mox alii male *Considii*. Tum *fuerant* Davis. e cod. Norvic. consentiunt alii. Vulgo *fuerat*.

item Caecinae, C. Ateio, P. Atrio, L. Cellae, patri et filio, M. Eppio, M. Aquinio Catonis filio, Damasippique liberis ex sua consuetudine tribuit; circiterque luminibus accensis Uticam pervenit atque extra oppidum ea nocte mansit.

90. Postero die mane in oppidum introiit; concioneque advocata, Uticenses incolas cohortatus, gratias pro eorum erga se studio agit; cives autem Romanos negotiatores et eos, qui inter trecentos pecunias contulerant Varo et Scipioni, multis verbis accusatos, de eorum sceleribus longiore habita oratione, ad extremum, ut sine metu prodirent, edicit: *se eis dumtaxat vitam concessurum; bona quidem eorum se venditurum, ita tamen, qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem inducturum et pecuniam multae nomine relaturum, ut incolumitatem retinere posset.* Quibus metu exsanguibus de vitaque ex suo promerito desperantibus, subito oblata salute, libentes cupidique conditionem acceperunt: petieruntque a Caesare, ut universis trecentis uno nomine pecuniam imperaret. Itaque bis milies sester-

item Caecinae. Leg. *idem*: nam sequitur *tribuit.* Mox *noctem* post *circiterque* a plurimis libris abest. *M.* Additum ab iis, qui non adtenderant, *circiter* etiam adverbialiter poni posse. Sed sic iam Caesar G. 2, 32. Cf. Sall. Cat. 56. Varro R. R. 3, 10. ubi *circiter duobus mensibus.* Delevi ergo *noctem* secutus codd. cum Oud. De tempore Censorinus ita cap. 24: *Post id sequitur tempus, quod dicimus luminibus accensis; antiqui prima face dicebant.*

in oppidum introiit. Sic codd.

trecentos Cf. c. 88. *M.*

ita tamen, qui Vulgo *ita tamen, ut, qui —.* Sed *ut* auctoribus codd. quibusdam bonis et edd. antiquioribus sustulit Oud., nec admittit syntaxis. Legerim: *ita tamen, si quis —. M.* Inepta foret repetitio particulae *ut*, quae in fine periodi recurrit, ubi male vulgo legitur *possent.*

bona sua. Leg. *bona ipse sua*, quia codd. boni et edd. vett. habent, *bona ipsa sua.* Monuerunt Clarkius et Oudend. *M.*

inducturum, abolitúrum. Ut enim, qui scripsit, scriptum stilo converso inducit, h. e. delet; sic, qui decrevit, decretum inducit, h. e. irritum facit et abolet. Habent autem, teste Oud., codd. optimi *inducturum*, pro quo in aliis est *indicturum*, sensu plane contrario. *M.*

incolumitatem, vitam. Sic et c. 95. *M.*

bis milies. Abest *bis* a codd.

tio his inposito, ut per triennium sex pensionibus Populo Romano solverent, nullo eorum recusante ac se eodem die demum natos praedicantes, laeti gratias agunt Caesari.

91. Rex interim Iuba, ut ex proelio fugerat, una cum Petreio interdiu in villis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, in Regnum pervenit atque ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, coniuges liberosque habebat, quo ex cuncto Regno omnem pecuniam carissimasque res comportaverat quodque inito bello operibus maximis munierat, accedit. Quem oppidani, antea rumore exoptato de Caesaris victoria audito, ob has caussas oppido prohibuerunt, quod, bello contra Populum Romanum suscepto, in oppido Zamae lignis congestis, maximam in medio foro pyram construxerat; ut, si forte bello foret superatus, omnibus rebus eo coacervatis, dehinc civibus cunctis interfectis eodemque proiectis, igne subiecto, tum demum se ipse insuper interficeret atque una cum liberis, coniugibus, civibus cunctaque gaza Regia cremaretur. Postquam Iuba ante portas diu multumque primo minis pro imperio egisset cum Zamensibus, deinde, quum se parum proficere intellexisset, precibus quoque orasset, uti se ad suos Deos penates admitterent; ubi eos in sen-

bonis: erit ergo hoc incertum. Illud constat, alteram lectionem, *mile sestertiis inpositis*, falsam esse, quia summa foret nunc perexigua. Gronovio (de sestert. 2, 3.) legendum videtur, *milies sestertio his* (vel *bis*) *inposito*. Cf. Graevius ad Cic. ad Div. 11, 10. *M.* Verior et moderatior summa videtur Oud. si deleatur *bis*.

se eodem die d. n. Bentl. bene malit *se eo demum die n.* Cicero editus sui diem *natalem dicit* in Or. pro red. 11. et ad Att. 3, 20. et παλιγγενεσίαν ad Att. 6, 6.

Zamam. Alii *Zamae*.

Q. oppidani, antea etc. Sic codd. boni. Vulgo τὸ *antea* legitur ante *oppidani*.

Zamae. Alii *Zama*.

interficeret. Celsus *superiaceret*. Bentl. *iniiceret*.

gaza. Vox Persica, v. Serv. ad Virg. Aen. 1, 123. et 2, 763. ubi male negat in plurali quoque usurpari. Cf. Horat. Od. 1, 29.

tentia perstare animadvertit, nec minis nec precibus suis moveri, quo magis se reciperent; tertio petit ab eis, ut sibi coniuges liberosque redderent, ut secum eos absportaret. Postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animadvertit, nulla re ab iis inpetrata, ab Zama discedit atque ad villam suam cum M. Petreio paucisque equitibus se confert.

92. Zamenses interim legatos de iis rebus ad Caesarem Uticam mittunt petuntque ab eo, *uti ante, quam Rex manum conligeret seseque obpugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi quoad vita subpeteret, oppidum seque ei reservare.* Legatos conlaudatos Caesar domum iubet antecedere ac suum adventum praenunciare. Ipse, postero die Utica egressus, cum equitatu in Regnum ire contendit. Interim in itinere ex Regiis copiis Duces complures ad Caesarem veniunt orantque, ut sibi ignoscat. Quibus subplicibus venia data, Zamam perveniunt. Rumore interim perlato de eius lenitate clementiaque, propemodum omnes Regni equites Zamam perveniunt ad Caesarem ab eoque sunt metu periculoque liberati.

93. Dum haec utrobique geruntur, Considius, qui Tisdrae cum familia sua, gladiatoria manu, Gaetulisque praeerat, cognita caede suorum, Domitiique et legionum adventu perterritus, desperata salute, oppidum deserit seque clam cum paucis barbaris pecunia onustus subducit atque in Regnum fugere contendit; quem Gaetuli, sui comites, in itinere, praedae cupidi, concidunt seque in quascumque potuere partes conferunt. C. interim Virgilius, postquam

venia data, Zamam perveniunt. Iurinius mavult *pervenit*, scil. Caesar. rectius, credo.

Considius. c. 86. *M.* *Domitiique adv.* Cf. c. 86. *Virgilius.* ibid. *M.*

terra marique clausus se nihil proficere intellexit suosque aut interfectos aut fugatos, M. Catonem Uticae sibi ipsum manus intulisse, Regem vagum ab suisque desertum ab omnibus adspernari, Saburam eiusque copias ab Sitio esse deletas, Uticae Caesarem sine mora receptum, de tanto exercitu reliquias esse nullas, quae sibi suisque liberis prodessent; a Caninio Proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seque et sua omnia et oppidum Proconsuli transdit.

94. Rex interim Iuba, ab omnibus civitatibus exclusus, desperata salute, quum iam coenatus esset cum Petreio, ut per virtutem interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant: atque firmior inbecilliorem Iuba Petreium facile ferro consumsit. Deinde ipse sibi quum conaretur gladio transiicere pectus, nec posset, precibus a servo suo inpetravit, ut se interficeret, idque obtinuit.

95. P. Sitius interim, pulso exercitu Saburae Praefecti Iubae, ipsoque interfecto, quum iter cum paucis per Mauritaniam ad Caesarem faceret, forte incidit in Faustum Afraniumque, qui eam manum

intulisse. Alii *adtulisse.*

Sitius. c. 36. 48. *M.*

nullas, quae sibi. Sic codd. et edd. vett. Sed recentiores *qui* Leid. 1. ita: *nullas; ipse sibi suisque lib. a Can.*

coenatus. Sic Rubenius (Elect. 1, 10) vulgatum *conatus* emendavit, probantibus Davisio et Oud. (coniectarat et Gruterus). Et est necesse, ut sic legatur, sive Florum (4, 2, 69) audiamus, quem Cellarius contulit; sive Appianum (C. 2, 100. p. 490), qui Iubam et Petreium in coenaculo (ἐπὶ τῇ διαίτῃ) mutuis se caedibus interemisse dicit. *M.* Mutuam caedem testantur et M. Seneca Suas. 7. et L. Seneca de Provid. 2. Contra in Liviana epitome 114. et apud Florum l. c. Petreius Iubam seque interfecisse scribitur. Unde in nostro loco Rubenius reponebat *Iubam Petreius.* Sed in re incerta nil mutandum. Quid, quod Sextus Rufus in breviario c. 4. *Iubam mortem sibi propria manu conscivisse* dicit? Porro bene Barthius Adv. 16, 5. monet, *Petreium inbecilliorem* dici in loco nostro et *firmiorem Iubam;* unde mirum non sit, si iste ab hoc *consumtus ferro* dicatur. Redeo ad *coenatus:* Hoc temere damnat Scaliger. Muretus dabat *q. iam omnia conatus esset.* Glandorp. et Goduinus reponebant *convivatus.*

inpetravit, inpetrare coepit: alias redundarent verba, *idque obtinuit. M.*

in Faustum. Conf. cap. 87 extr. *M.*

habebant, qua Uticam diripuerant, iterque in Hispaniam intendebant et erant numero circiter MD. Itaque celeriter nocturno tempore insidiis dispositis, eos prima luce adortus, praeter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit; Afranium et Faustum vivos capit cum coniuge et liberis. Paucis post diebus, dissensione in exercitu orta, Faustus et Afranius interficiuntur; Pompeiae cum Fausti liberis Caesar incolumitatem suaque omnia concessit.

96. Scipio interim cum Damasippo et Torquato et Plaetorio Rustiano, navibus longis, diu multumque iactati, quum Hispaniam peterent, ad Hipponem Regium deferuntur, ubi classis P. Sitii per id tempus erat: a qua pauciora ab amplioribus circumventa navigia deprimuntur; ibique Scipio cum quibus paullo ante nominavi, interiit.

qua Uticam diripuerant. An, *quae Uticam diripuerat?* Nam si Sulla Faustus huic manui equitum de sua pecunia largitus est, ne diriperent Uticam (cap. 87), non dici potest ipse per hos equites diripuisse Uticam. *M.* Imo vero Uticae direptae nusquam heic mentio; itaque grave ulcus huic loco inhaerere videtur. Accedit, quod et sequentia parum apte cohaereant.

iter in Hispaniam. Sed c. 87. in Iubae Regnum se contulisse hi omnes dicuntur: et hoc postulat res, quia, profecti Utica, nunc obviam fiunt adversariis in Mauritania. Quare cum codex Leid. primus, qui est e melioribus, non habeat haec verba, *iterque in H. int.*, iure ea possunt suspecta dici. Nolui haec praetermittere, quia nemo monuit; ut alii quoque quaerant. *M.*

dissensione in exercitu orta. Sed Florus (4, 2, 90) et Eutropius (6, 18) Caesaris iussui tribuunt. Svetonius (Iul. c. 75) dubitat. *Cellarius.*

Pompeiae. Est Pompeii Magni filia, quae Fausto, Sullae Dictatoris filio, nupserat. *Cellar.* Appianus C. 2, 100. p. 490. *M.*

Pl. Rustiano. Ursinus mallet *Cestiano*, quia Plaet. Cestianus in NN. famil. occurrit, sed is in partibus Caesaris stetit. V. Al. c. 24. Glandorp. iu onomastico *Rusticanum* dicit. In codd. quibusdam legitur *Rusticiano* vel *Rusciano.*

Hispaniam peterent. Ibi Pompeius filius erat, conligens copias adversus Caesarem. Dio Cass. 43, 9. *M.*

cum quibus. Graecismus. Sic Oud. e Leid. 1. Ita C. 3, 15.

Cum essent in quibus demonstravi angustiis. Cf. et notata supra ad c. 41.

interiit. Se ita confodit, ut ictum corpus in mare praecipitaretur. Appian. l. c. *M.*

97. Caesar interim, Zamae auctione Regia facta bonisque eorum venditis, qui cives Romani contra Populum Romanum arma tulerant, praemiisque Zamensibus, qui de Rege excludendo consilium ceperant, tributis vectigalibusque Regiis abrogatis, ex Regnoque provincia facta, atque ibi Cripso Sallustio Proconsule cum imperio relicto, ipse Zama egressus Uticam se recepit. Ibi bonis venditis eorum, qui sub Iuba Petreioque ordines duxerant; item Thapsitanis HS vicesies, conventui eorum HS tricesies; Adrumetinis HS tricesies, conventui eorum HS quinquagies, multae nomine inponit: civitates bonaque eorum ab omni iniuria rapinisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis bona Iuba diripuerat, et ad Senatum questi per legatos, atque arbitris a Senatu datis sua receperant, tricies centenis milibus pondo olei in annos singulos multat, ideo quod initio, per dissensionem principum, societatem cum Iuba inierant eumque armis, militibus, pecunia iuverant. Tisdritanos, propter humilitatem civitatis certo numero frumenti multat.

contra populum Roman. h. e. contra Caesarem. *M.*

abrogatis. Leid. 1. offert *erogatis*, i. e. inpensis in illos ad praemia. Id unice verum pronuntiat Oud. In ed. tamen secunda retinuit vulgatum.

Sallustio. Cf. c. 34. Est autem is, cuius historia belli Catil. et Iug. hodienum exstat. Provinciam foede expilavit perpetuamque famae maculam adspersit. Dio Cass. 43, 9. Conf. Fabricii bibl. latin. lib. 1. cap. 9. *M.* Edd. vett. addunt *P. R. Proconsule.*

item, similiter. Nempe hos quoque poena adfecit. *M.* Alii *itemque.* In multis codd. deest et abesse commode potest, nisi hic, quod cum Clarkio putat Oud. deficiat.

HS vicesies. Vulgo *HS XX milia.* Quia vero codd. et edd. primae non habent illud *milia*, sed tantum notas numerorum: post Gland. Oud. edidit *vicesies*, *tricesies* etc. laudavitque Gronovii locum de pec. vet. 3, 2. *M.*

Adrumetinis. Sic Leid. 1. Vulgo *Adrumetanis.* Sed altera forma sueta scriptoribus et lapidibus. Cf. Grut. thes. inscr. p. 362 et 1092.

Leptitanos. Conf. B. C. 2, 38. *M.*

et ad Senatum. Leg. *et qui ad Senatum.* Deinde deleverim *atque. M.* Omnino sic planior locus foret. Oud. putat subaudiri *qui*, et citat c. 68. et G. 4, 3. tum cod. Cuiac. habet *arbitrio a S. dato.*

pondo. Sic Ciaccon. bene. Vulgo *ponderis* vel *ponderibus.* Cf. Gronov. de pec. vet. 2, 5.

98. His rebus gestis, Idibus Iun. Uticae classem conscendit et post diem tertium Carales in Sardiniam pervenit. Ibi Sulcitanos, quod Nasidium eiusque classem receperant, copiisque iuverant, HS centies multat; et pro decumis octavas pendere iubet bonaque paucorum vendit et ante diem III. Kal. Quinct. naves conscendit; et a Caralibus secundum terram provectus, duodetricesimo die, eo quod tempestatibus in portubus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

Idibus Iun. die 14. Aprilis. Mox *ante d. III. Kal. Quinct.* est dies 29. Aprilis. vid. Usserii Annales l. c. ad cap.75. *M.* Guischard Mém. crit. p. 392. adsignat VI. et XXI. Maii. Ceterum codd. antiquiores habent *ante diem IV. Kal. Quinct.*

provectus. Sic codd. et edd. vett. Vulgo *profectus.*

Romam venit. Ibi quatuor triumphos egit, de Gallis, Pharnace, Aegypto, Iuba (Appianus C. 2, 101. p. 491. Vellei. Paterc. 2, 56. Dio Cass. 43, 19): Senatum, milites et populum oratione (Dio ibid. 15 — 19), praemiis largitionibus, ludis delinivit: censum egit (Plutarch. Caes. 55): alios honores, propemodum nimios, sibi decretos accepit, alios plane inmodicos declinavit (Dio Cass. 43, 14): multis de caussis clementiae laudem tulit: perturbatam denique temporum annorumque rationem digessit (Fabricius ad Dion. Cass. 43, 26). Interea praemisit C. Didium cum classe in Hispaniam adversus Pompeii filios (Dio 43, 14. 28). — Equidem ut in hoc quoque Africano bello Caesaris prudentiam, celeritatem, patientiam et fortitudinem admiror, ita tamen persentisco, eum fortunae illo tempore permultum debuisse; adeo nihil bene cessit eius adversariis; adeo saepe, cum videretur vel propter copiarum paucitatem, vel rerum temporumque difficultatem, facile penitusque deleri posse, salvus evasit. Sed nimirum placuerat providentiae Divinae, hanc Romanarum rerum conversionem hoc potissimum tempore efficere. — Liceat hoc quoque monere, multa esse in Shawiani itineris descriptione, quae huius libri geographiam inlustrent, maxime ubi T. I. de Regno Tunetano exponitur: unde haec excerpsi: Adrumetum non esse hodiernum *Hamamet*, sed potius *Herkla* (p. 204. 237); Sarsuram esse nunc *Surseff.* (p. 265), Ruspinam vero *Sahaleel* (p. 242); Agar cum *Boohadiar*, Leptin parvam cum *Lemta*, Thapsum cum *Demass* (p. 243), Cercinam cum *Querkynes* (p. 248), Zetam cum *Menzil*, Vaccam cum *Monzil Heire* (p. 264), Tegeam cum *Iimmel* (p. 265), Tisdram cum *Iemme* (p. 266) comparari posse. — Unum addam: si quis cum extremis praesertim huius libri, satis illis ad similitudinem Caesarianae orationis compositis, comparaverit caput 19 aut 25, vel alium locum, ab illa facilitate longe remotum, hunc miraturum esse, unius eiusdemque scriptoris in eodem libro tam diversum reperiri genus dicendi; aut adeo in suspicionem additamentorum mutationumve venturum, quarum caussa hodie quidem detegi nequeat. Legi poterit Dodwelli dissertatio de auctore huius libri, quam huic editioni praemittendam curavi. *M.* Plut. in Caes. c. 55. tres triumphos Caesaris refert; Vell. l. c. quinque. Loca ex Shawiano itinere citata leguntur in ed. Anglica inde a pag. 105 ad p. 117. *Vaccam* nunc *Bejam* dici refert p. 92.

DE
BELLO HISPANIENSI
LIBER
INCERTI AUCTORIS.

Iam Svetonii aetate lectum esse librum de bello Hispaniensi, certum est (Sveton. Iul. c. 56). Credibile etiam fit e loco Svetoniano, huius libri eumdem fuisse auctorem, qui de bello Alexandrino, Africano et de Gallici belli extremis scripserat. Sed illud non credibile est, librum de bello Hispaniensi eum, qui hodie circumfertur, sic, ut circumfertur, ab auctore ceterorum librorum confectum esse; tanta est dissimilitudo et orationis, et modi, quo singula narrantur. Etiamsi enim passim probabilior oratio est, ut c. 15 et 17: tamen pleraque adeo inculta sunt, ut auctorem, quem Oud. ad c. 22 ineptulum dicit, aut non potuisse, aut noluisse bene scribere adpareat. Ac minuitur quidem auctoris culpa eo, quod liber adeo depravatus est, ut permulti loci plane non, complures vix intelligi possint, haud paucorum lectio omnino incerta sit, atque Iulius Celsus, qui de vita Caesaris scripsit, passim expedire se non potuerit; multa enim vitio scriptorum confusa vix intelligi posse queritur (p. 241), eaque de caussa multa ab se praeterita esse fatetur (p. 246). Verum ibi quoque, ubi corruptio nulla est, non magna scriptoris facultas elucet. Rursus modus narrandi est is, ut, gravioribus fere neglectis, ea, quae scire paucorum intererat, consignata reperiantur: ut auctor existimasse videatur, quae ipsi nota fuerint, eadem lectoribus, vel procul monstrata, eodem modo perspicua fore: ut digna denique sit oratio teste et spectatore rerum occupato, qui in tabulas suas retulerit quotidie res, sibi memorabiles visas; ceterum eas in ordinem redigere, iustaque orationis forma induere, non operae pretium duxerit. Fieri ergo potuit, ut antiquus ille et genuinus de Hispaniensi bello liber, quem Svetonius legit, ab aliquo in brevem summam contractus mutilatusque ad posteros veniret; aut ut plane intercideret et alius cuiusdam hominis ephemerides de hoc bello servarentur. Cum autem in hoc libro, qui non tironibus ad elementa linguae discenda, sed provectioribus ad exercitationem diligentiae, iudicii et laboris proponendus est, neque lectores historiae studiosos magnopere aut alliciet, aut tenebit, sed cum in libro tali fere unum illud quaeratur, quid a scriptoris manu sit; cur id nesciamus; ubi codicibus destituamur; utrum spes inveniendi reliqua, an praecisa sit: omnes propemodum animadversiones lectionis varietati destinavi, non neglecta tamen illustratione rei ex aliis historiae scriptoribus; etsi omnes, praeter Dionem Cassium, in his rebus breviores fuerunt. Intelligent ergo harum rerum studiosi, codices duos antiquos et bonos, Petavianum et Norvicensem, non modo ubivis fere consentire; sed et veram ut plurimum lectionem continere, et quo modo ceterae depravatae sint, interdum facile cognoscitur: quamquam alibi tanta est diversitas horum codicum ac ceterorum, ut haud dubie duplex fons fuisse videatur, e quo diversi recensionum veluti rivi fluxerint. *M.*

Svetonius l. c. Oppium vel Hirtium auctorem nominat; Vossius de hist. Lat. c. 13. Balbo vel Oppio librum adscribit. Goduinus Afrum quem vel Syrum militem auctorem esse putat; sed Latinitas pura obstat, iudice Scaligero in proleg. in Manilium. Balbi *ephemeridis* meminit Sidonius ep. 9. 14.

LIBER

DE BELLO HISPANIENSI

QVOD ADVERSVS POMPEII FILIOS GESTVM EST.

ARGVMENTVM.

Cap. 1. *Cn. Pompeius iunior ulteriore Hispania potitur; Caesar muneribus dandis detinetur in Italia.* 2. *Hic in Hispaniam venit, invitatur a Cordubensibus.* 3. 4. *Sextus Pompeius Cordubam tenet, Uliam obpugnat; mox, hac missa, ad Cordubam, cui Caesar inminet, iter facit.* 5—19. *Caesar Baetim ponte iungit, ad quem proelio facto Ateguam obpugnat. Proelia ad flumen Salsum et ad Cordubam. Tandem Ategua potitur Caesar et Imperator adpellatur.*

Cap. 20. 21. *Pompeius castra movet Ucubim. Caesar castra castris confert.* 22. *Pompeii crudelitas refertur Bursavolensibus.* 23. *Fit pugna.* 24. *Ab Soricaria utrorumque conveniunt copiae. Vincit Caesar.* 25. *Antistii Turpionis et Q. Pompeii Nigri solitaria pugna.* 26. *Equites Romani ad Caesarem transfugiunt.*

Cap. 27—31. *Caesar castra ad Mundam constituit. Committitur acre proelium: pereunt Labienus et Attius Varus.* 32. *Hostes Mundam se recipiunt, Caesar eos circumvallat; Cn. Pompeius tendit Carteiam.* 33. *Caesar ad Cordubam venit, ubi Scapula, seditionis caput, structa pyra, se cremat.* 34. *Caesar oppido potitur itemque* 35. 36. *Hispali.* 37. *Carteiae seditione orta, Caesaris naves incendit Didius.* 38. 39. *Saucius Pompeius profugit et caeditur. Caput eius Caesari adfertur Gadibus.* 40. *Didius interficitur. Caesar Gadibus ad Hispalin recurrit.* 41. *Capitur Munda et Ursao.* 41. *Verba Caesar facit ad Hispalenses.*

Pharnace superato, Africa recepta, qui ex iis proeliis cum adolescente Cn. Pompeio profugissent, quum et ulterioris Hispaniae potitus esset, dum Caesar muneribus dandis in Italia detinetur, quo facilius praesidia contra compararet Pompeius, in fidem

Pharnace superato. Cf. B. Al. c. 76. Quod autem in cod. Leid. pr. est, *Scipione superato*, hoc utrum vulgato praeferam, an emendationi potius tribuam, non satis scio. Si *Scipione superato* legitur, optime cohaeret cum superiore libro extremo, ubi de Scipione victo et Africa recepta narratum est. Sin Scipionis nomen ab emendatione eius est, qui non tam ad remotiora (B. Al. 76), quam proxima respiciendum esse existimaverit, ideoque *Pharnace superato*, antiquior lectio videtur: fortasse cum Davisio dici poterit, breviter h. l. repeti, quae nuper Alexandrino bello in Ponto, et nuperrime in Africa gesta sint. Sed praeplacet Leidensis libri, eiusque boni, lectio. Cur enim scriptor, si summam rerum gestarum repetere voluit, neglecto bello Alexandrino graviore, videatur bellum, in Ponto gestum, idque et conatu et effectu multo expeditius, nominare voluisse? *M.* Librum male quidam ἀκέφαλον esse volunt.

qui ex iis proeliis — profugissent. Ex his proeliis, quibus Africa recepta est, nemo cum Pompeio effugit; nam Pompeius iam ante proelium ad Thapsum, quo Scipio victus est (B. Afr. c. 83. seqq.), discesserat, ut mox dicam. Sed ex his proeliis multi *ad hunc Pompeium* in Hispaniam fugerunt. Et sic vertit Wagnerus. — Deinde, quid fecerunt hi, qui profugerant? Non sequitur verbum, quod referatur ad hos, qui profugerant, positumque est hoc comma sine nexu. Nam quod infra sequitur *vastare*, id non ad hos, sed ipsum Pompeium pertinet. — Denique, quod utitur coniunctivo *profugissent*, id saepe fit ab hoc scriptore hoc modo, (ut c. 13. *Valgius, cuius fratrer in castris fuisset.* c. 19. *turris, quae nostra fuisset.* c. 32. *Pompeius, qui Cordubae fuisset.*) ubi nulla caussa coniunctivi usurpandi adparet. Exempla Cellarius ad c. 11. conlegerat. *M.* Clarkius subpleri vult *cum iis, qui — profugissent.* Gruterus in cod. Petav. invenit *cum multi ex.* Hoc ego recipiendum et totum locum paucis mutatis ita refingendum puto: *cum multi ex iis proeliis ad adolescentem Cn. Pompeium profugissent, qui ulterioris H. potitus esset, Caesar mun. dandis in It. detinetur: Pompeius, quo fac. praesidia contra (istum) compararet, in fidem un. civ. conf. coepit.* Ita non amplius erit hiulca oratio.

Cn. Pompeio. Hic, taedio rei ab se male gestae, Africa relicta, ad Baleares insulas se converterat (B. Afr. 22, 23), ut Hispaniae opibus uteretur, in qua permulti Pompeiani supererant, atque etiam exercitus contra Caesarem comparabatur. Sed morbo conreptus in insulis illis aliquamdiu haerere coactus est. A quo morbo postquam convaluerat, in Hispaniam venit: estque magis hominum studiis exceptus, et Imperator salutatus. Dio Cass. 43, 29 30. *M.*

ulterioris Hispaniae potitus. Legendus est Dio Cass. 43, 28 — 32. *M.*

muneribus dandis. vid. ad cap. ult. de B. Afr. *M.*

detinetur. Codd. Leid. *detineretur.* minus bene. Alii *distineretur.* pessime.

in fidem — coepit. Et hoc a Dione Cassio describitur, et Iulius Celsus in vita Caes. p. 238. sic loquitur: *precando, fortunam suam miserando, patris memoriam renovando.* *M.*

uniuscuiusque civitatis confugere coepit. Ita partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu, provinciam vastare. Quibus in rebus nonnullae civitates sua sponte auxilia mittebant, item nonnullae portas contra cludebant. Ex quibus si qua oppida vi ceperat, quum aliquis ex ea civitate optime de Cn. Pompeio meritus civis esset, propter pecuniae magnitudinem aliqua ei inferebatur caussa, ut, eo de medio sublato, ex eius pecunia latronum largitio fieret. Ita paucis commodis hoste hortato, maiores augebantur copiae. Ob hoc crebris nunciis in Italiam missis, civitates contrariae Pompeio auxilia sibi depostulabant.

2. C. Caesar Dictator III, designatus IV, multis itineribus ante confectis, quum celeri festinatione

vastare. Qui ei favere nolebant, hos quocumque modo in suam potestatem redegit. Dio Cass. 43, 30. — Post *vastare* vulgo additur *coepit*. *M.* Non habent codd.

item simpliciter nectit, ut *porro*, *rursus*, *etiam*. *M.*

portas contra cludebant. Abest *contra* a vulgg. Sed cf. c. 27. *M.* Restituit e codd. Clarkius. Sed superius *contra* recte ab editoribus quibusdam esse reiectum, vult Oud. Mea quoque pace ibi omitti posset *contra* (*istum*). *Cludebant* Scalig. e cod. suo et Ursini.

quum aliquis ex ea civitate. etiamsi quis de Cn. Pomp. (patre) bene meritus esset. *M.* Potius *de C. Caesare* legendum putat Oudend. cui totus nexus favet.

inferebatur caussa. Phaedr. fab. 1. *iurgii caussam intulit*.

Ita paucis commodis. An, *Ita haud paucis commodis*? *M.*

hoste hortato. Quisquis erat hostis Caesaris, adliciebatur his commodis, ut se Pompeianis adgregaret. *M.* Barbariem in *hortato* adgnoscunt. Contra sentit Gellius 15, 13. Cf. et Vossius de Analog. 3, 6. Nulla defensione dignum iudicat Bentleius.

Ob hoc recepit Oud. quia in Petav. cod. sic est, in aliis tantum *hoc*. Vulgo *ideoque*. *M.*

nunciis in Italiam missis. Legati Caesaris, in Hispaniam praemissi (c. 2), eum monebant, ut adventum acceleraret. Dio Cass. 43, 31. *M.*

designatus IV. Omnes codd. *designatus, Dictator IV*, praeter Petavianum, in quo tantummodo *C. Caesar dictator IV* legitur. Oud. videtur legendum: *Dictator III, designatus Consul IV*: et hoc confirmat locus Plutarchi in Caes. cap. 56. *M.* Cf. Pighium ad a. 708. et numos Caesaris.

multis itineribus — venisset. Lectio haec non est satis certa, et eius tanta varietas, ut ne constitui quidem possit. Res est haec, ut Dio Cass. 43, 32. et Appianus C. 2, 108. p. 492. tradunt, tam inusitatam itineris celeritatem fuisse, ut Caesar, relicta in itinere parte exercitus, longissimam viam vicesimo septimo die absolveret, omnibusque inprovisus adesset. *M.* Com-

ad bellum conficiendum in Hispaniam venisset, legati Cordubenses, qui a Cn. Pompeio discesserant, Caesari obviam veniunt: a quibus nunciabatur, *nocturno tempore oppidum Cordubam capi posse, quod nec opinantibus adversariis eius provinciae potitus esset, simulque tabellarii capti essent, qui a Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, quo certiorem Cn. Pompeium de Caesaris adventu facerent.* Multa praeterea verisimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos Legatos ante exercitui praefecerat, Q. Pedium et Q. Fabium Maximum, de suo adventu facit certiores, ut, quem sibi equitatum ex provincia fecissent, praesidio mitterent. Ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, adpropinquavit, neque, ut ipse voluit, equitatum sibi praesidio habuit.

3. Erat idem temporis Sextus Pompeius frater, qui cum praesidio Cordubam tenebat, quod eius provinciae caput esse existimabatur: ipse autem Cn. Pompeius adolescens Uliam oppidum obpugnabat, et fere iam aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo ex oppido, cognito Caesaris adventu, legati, clam praesidia Cn. Pompeii, Caesarem quum adis-

iicit Oud. *multis in urbe rebus ante confectis.* Codd. *venisset.* Vulgo *convenisset.*

discesserant, defecerant. *M.*

eius provinciae. Sic codd. Vulgo *provincia.*

simulque captos tabellarios qui —. Sic Oud. Sed vellem, servasset lectionem codd. Norv. et Petav. quae est haec: *simulque tabellarii capti essent, qui — dispos. erant, ut cert.* Sed vulgata, *simulque, quod tabellarii a Cn. P. — — locis essent, qui*, et manca et sensu destituta est. *M.* Lectionem istam codd. recepi; nec ea mutata erat opus. Vulgata ineptam rationem dat, cur Corduba capi posset, *quod tabellarii essent dispositi, qui de Caesaris adventu Pompeium facerent certiorem.*

ut, quem sibi — —. Codd. Petav. et Norvic. exhibent: *ut sibi cum equitatu, qui ex provincia fuisset, praesidio essent.* Ac ita lego. *Davisius.* Vulgatum confirmat Dorvillianus, quod non temere muto. *Oud.* Ceteri codd. valde discrepant. *M.*

neque, ut ipse. Vulgo *atque, ut ipse*, contra libros bonos et ipsam rem. *M.*

Uliam. Sic NN. et lapides. Contra codd. male *Ullam.*

clam praesidia. Sic Scal. e codd. Sic et Plautus et Terentius. Alii *praesidio.*

sent, petere coeperunt, uti sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Caesar eam civitatem omni tempore optime de Populo Romano meritam esse sciens, celeriter sex cohortes secunda vigilia iubet proficisci parique equites numero: quibus praefecit hominem eius provinciae notum et non parum scientem, L. Iunium Paciecum. Qui quum ad Cn. Pompeii peaesidia venisset, incidit idem temporis, ut tempestate adversa vehementique vento adflictaretur aditus: quem vis tempestatis ita obscurabat, ut vix proximum agnoscere posses. Cuius incommodum summam utilitatem ipsis praebebat. Ita, quum ad eum locum venerunt, iubet binos equites incedere et recta per adversariorum praesidiis quum quaereretur, qui essent, unus ex nostris respondit: *ut sileat verbum facere; nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant:* et partim tempestate inpediti vigiles non poterant diligentiam praestare, partim illo responso deterrebantur. Quum ad portam adpropinquassent, signo dato, ab oppidanis sunt recepti, et pedites equitesque, clamore facto, dispositis ibi partim, qui remansere, eruptionem in

sex cohortes. Sic codd. et edd. vett. Vulgo *XI.*

notum. peritum. Sic Phaedrus 1, 11. *ignotos fallit, notis est derisui.* Plautus Pseud. 2, 4, 29. *novi, notis praedicas.*

adflictaretur: quem vis —. In Leid. sic est, *aditusque vis.* Ciacconius ait, in suo etiam addi *aditus.* Opinor legendum, *adflictaretur aditus, quem —.* Haec sunt verba Oud. qui mox mavult *posses.* *M.* Quia Dorvilii codex habet *possis.* Vulgo legitur *posset.* In locis adeo conruptis sequendi sunt codices, quantum potest, maxime.

iubet binos equ. incedere. Res est plana. Altera lectio, *conscendere,* videtur ab iis invecta, qui equitem *incedentem* ferre non possent; nec poterit defendi, nisi cum Heinsio legatur, *iubet binos* (equitem cum pedite) *equum conscendere,* ut c. 4. *M.*

respondit: ut —. Miram Latinitatem! *M.* Barbaries mera.

partim, qui remansere. An, *passim, qui remanerent?* Sed nihil efficitur emendatione. Tanta est varietas verborum, *sunt recepti — eruptionem,* ut nihil definiri possit. *M.*

adversariorum castra fecerunt. Sic illud quum inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominum, qui in iis castris fuissent, se prope captos esse.

4. Hoc misso ad Uliam praesidio, Caesar, ut Pompeium ab ea obpugnatione deduceret, ad Cordubam contendit; ex quo itinere loricatos viros fortes cum equitatu ante praemisit: qui, simul in conspectum oppidi se dederunt, in equis recipiuntur. Hoc a Cordubensibus nequaquam poterat animum adverti. Adpropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum quum exissent, loricati, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt et magnum proelium fecerunt, sic uti ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum se reciperent. Hoc timore adductus Sextus Pompeius litteras fratri misit, ut celeriter sibi subsidio veniret, ne prius Caesar Cordubam caperet, quam ipse illo venisset. Ita Cn. Pompeius, Ulia prope capta, litteris fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere coepit.

5. Caesar, quum ad flumen Baetim venisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit. Ita insuper ponte facto, copias ad castra tripartito transduxit. Tenebant adversus oppidum e regione pontis trabes, ut

in equis recip. Leg. *in equos recip.* Equites receperunt viros loricatos in equos suos. Lege modo ea, quae sequuntur. Propter varietatem lectionis poterit etiam, *equis recipiuntur*, legi, modo sensu hoc, ut sit, *in equos. M.* Rectius hoc, quam quod vult Goduinus, *ex equis.* Alii codd. *cum equis.*

corbes demisit. De hac ratione faciendi pontis apud veteres multa disputavit Guischardus (Mém. crit. et hist. p. 48. vel T. 1. p. 116) ubi p. 124. et noster locus tractatur, et ex Arriano (de exp. Alex. 5, 7. p. 327. ed. Blanc.) et Suida in Ζεῦγμα inlustratur. Scilicet, ut paucissimis summam Eunapiani loci apud Suidam tradam, corbes illi loco ancorarum fuerunt. Nam demissi ex nave in fluvium, adligati sunt fune ex navi, ut fere ancora ex navi adligata esse solet. Sic conficitur serie navium, per flumen deinceps nexarum, pons temporarius. *M.*

Tenebant — bipartito. Haec, quia sunt corrupta, non possunt intel-

supra scripsimus, bipartito. Huc quum Pompeius cum suis copiis venisset, ex adverso pari ratione castra ponit. Caesar, ut eum ab oppido commeatuque excluderet, brachium ad pontem ducere coepit. Pari idem conditione Pompeius. Hic inter Duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet: ex qua contentione quotidiana minuta proelia fiebant, ut modo hi, modo illi superiores discederent. Quae res quum ad maiorem contentionem venisset, ab utrisque comminus pugna inita, dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur et fluminis ripas adpropinquantes coangustati praecipitabantur. Hic alteri alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exaequabant. Ita diebus compluribus cupiebat Caesar, si qua conditione posset, adversarios in aequum locum deducere et primo quoque tempore de bello decernere.

6. Id quum animadverteret adversarios minime velle, quos ideo a via retraxerat, ut in aequum deduceret, copiis flumen transductis, noctu iubet ignes fieri magnos. Ita firmissimum eius praesidium Ate-

ligi. Absunt adeo haec omnia a cod. Regio, Norvicensi, Petaviano. *Tendebant* in quibusdam edd. (quod alius esse vult, *in tentoriis erant;* alius trabes tendere coniungit) est ab emendatione. *M.* Davis. *tendebant — tripartito.* Illud iam ed. Steph. hoc cod. Thuaneus. Clarkius *tenebant — castra tripartito.* Sed Leid. 1. *tenebat*, quod praefert Oud. relatum ad Caes. legitque *tenebat — castra — tripartito.*

ut supra scripsimus. i. e. mox. Sic bene cohaerent omnia. Ceterum tota periodus in aliis deficit.

Pari idem. Leg. cum Ursino, *item. M.* Sed *idem* intelligitur, quod Caesar.

uter. Alii *qui, quis.* Conf. Vossius Anal. 4, 2.

pugna inita, dum. Leg. e cod. Norvic. *pugna fiebat, in qua dum* —. Haec lectio est dupliciter corrupta: nam, omisso *fiebat*, transiit *in qua* in *iniqua*, et hoc Ciacconius in *inita* mutavit. *M.* Ita iam Vascosanus.

Id quum. Hoc *id* e codd. et edd. vett. addidit Davis.

a via retraxerat. Reclamantibus omnibus, quos viderim, libris, lego, *ab Ulia retr.* Haec sunt Ciacconii verba. Cf. c. 4, *M.* Oud. legi suadet *quos Cordubam ab Ulia retraxerat.*

Ita firmissimum — id est, ut ego quidem existimo: Caesar Ateguam, quod erat firmissimum Pompeii praesidium, proficiscitur. *Clarkius.* De hac obsidione v. Frontin. 3, 14.

guam proficiscitur. Id quum Pompeius ex perfugis rescisset, ea die per viarum angustias carra complura multosque lanistas retraxit et ad Cordubam se recepit. Caesar munitionibus Ateguam obpugnare et brachia circumducere coepit. Cuius rei Pompeio quum nuncius esset adlatus, eo die proficiscitur. Cuius in adventum, praesidii caussa, Caesar complura castella occupavit, partim ubi equitatus, partim ubi pedestris copia in statione et in excubitu castris praesidio esse possent. Hic in adventu Pompei incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima. Itaque in illa obscuratione cum aliquot cohortibus et equitum turmis circumcludunt Caesaris equites et concidunt, sic, ut vix in ea caede pauci effugerent.

7. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius et trans flumen Salsum per convalles castra inter duo oppida, Ateguam et Ucubim, in monte constituit. Caesar in munitionibus ceterisque, quae ad

per viarum angust. MS. Norvic. exhibet: *per viar. difficultatem et angustias*, quae sana et sincera est lectio. *Davisius.* Et ex hac ceterae omnes sunt depravatae, veluti, *ea die nactus facultatem angust.* aut, *ea die nactus facultatem per viarum angustias. M.*

multosque lanistas. Sic codd. et edd. priores, teste Oud. Ac saepe sunt in libris de civili bello familiae gladiatoriae commemoratae, quas unus et alter coëgerat militiam facere; sed quorsum etiam lanistae? Nam nunc milites erant, neque ad rem gladiatoriam exercebantur. Et quorsum multi lanistae? Et cur horum nominatim mentio fit? Praefero igitur vulgatum, *multasque balistas*, a quocumque demum invectum sit. Lipsius *lixas* voluit legi. *M.*

partim ubi equitatus, partim ubi. Sic tres codd. boni. Ceterae lectiones ex hac detortae sunt. *M.*

pedestris copia. Sic Davis. e cod. Norv. Vulgo *pedestres copiae.*

circumcludunt. Ambiguum est, utrum Pompeiani Caesaris equites circumcluserint, an Caesariani Pompeianos. At cum praecedentia, tum subsequentia, magis arguunt, Pompeianos a Caesarianis concisos esse. Modo enim ait, castella a Caesare in hoc occupata esse, ut Pompeii insultum reprimeret: mox subiungitur, Pompeium fugisse, quod minime facturus fuerat, si qualicumque victoria potitus esset. *Rhellicanus.* Quare sub initium periodi legetur, *eum* (non, *cum*) *aliquot. coh.* ut Goduinus monuit. Sed, si hic sensus est, plane repugnat loco Dionis Cass. 43, 33. qui Pompeio feliciter cessisse conatum narrat. *M.*

oppidum obpugandum opus fuerunt, aggerem vineasque agere instituit. Haec loca sunt montuosa et natura edita ad rem militarem; quae planitie dividuntur Salso flumine, proxime tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo milia. Ex ea regione oppidi in montibus castra habuit Pompeius, in conspectu utrorumque oppidorum, neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas et signa habuit tredecim legionum; sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duae fuerunt vernaculae, quae a Trebonio transfugerant; una, facta ex coloniis, quae fuerunt in his regionibus; quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat; reliquae ex fugitivis auxiliares consistebant; nam, de levi armatura et equitatu, longe et virtute et numero nostri erant superiores.

8. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius, quod loca sunt edita et ad castrorum munitiones non parum idonea. Nam fere totius ulterioris Hispaniae regio, propter terrae fecunditatem inopem difficilemque habet obpugnationem et non minus copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excursiones omnia loca, quae

aggerem vineasque agere. Cf. not. ad G. 2, 12. A. 73.

natura edita ad rem militarem. Hoc ipse scriptor c. 8. explicat, dum plenius dicit. *M.*

vernaculae. Caesari victori traditae erant (de B. C. 2, 20), qui eis Longinum praefecit et, hoc mortuo, Trebonium: a quo defecerunt et rursus caussam Pompeii tueri susceperunt. Dio Cass. 43, 29. *M.* Iurinius legendum putat *duae fuerunt* (scil. veteranae), *quae a Trebonio transfugerant* (v. A. 64) *et vernacula*, de qua deinceps c. 10. 12. 20.

ex fugitivis auxiliares consist. Barbara locutio, indice Dodwello, Davis. malit *in.* Sed praepositio posset abesse. Iurin. dat *ex fugitivis et auxiliaribus constabant.*

de levi armatura, quod adtinet levem armat. *M.*

propter terrae fecunditatem. Monuit Davisius praeeunte Lipsio, *infecunditatem*, et paullo post *non nimis copiosam aqu.* legendum videri, et confert Strabon. l. 3. in *M.* Si *fecunditatem retinere* malis, intelligi potest de terra glebosa, frumento, frugibus ferendis apta, aggeribus struendis minus idonea. *Oud.*

sunt ab oppidis remota, turribus et munitionibus retinentur et, sicut in Africa, rudere, non tegulis teguntur; simulque in his habent speculas et propter altitudinem longe lateque prospiciunt. Item oppidorum magna pars eius provinciae montibus fere munita et natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus adscensusque habeat difficiles. Ita ab obpugnationibus natura loci distinentur, ut civitates Hispaniae non facile ab hoste capiantur: id quod in hoc contigit bello. Nam, ubi inter Ateguam et Ucubim, quae oppida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta in conspectu duorum oppidorum, ab suis castris circiter milia passuum quatuor grumus est excellens natura, qui adpellatur castra Postumania: ibi praesidii caussa castellum Caesar habuit constitutum.

9. Pompeius, qui eodem iugo tegebatur loci natura et, quod remotum erat a castris Caesaris, animadvertebat loci difficultatem, et, quod flumine Salso intercludebatur, non esse commissurum Caesarem ut in tanta loci difficultate ad subsidium submittendum se mitteret. Ista fretus opinione, tertia vigilia profectus, castellum obpugnare coepit, ut

retinentur ab incolis in potestate, defenduntur. *M.*

rudere. B. Alex. c. 1. *M.*

distinentur hostes. *M.*

ab hoste. Alii *ab hostibus.*

id quod in h. contigit bello. Sic Clarkius e codd. Cf. not. ad C. 3, 43. Vulgo *quod accidit.*

grumus. V. Ind. Etymon Nonius Marc. ducit a *congerie* et aggerem interpretatur. *Grumorum tumulos* dicit Vitruv. 8, 3. V. et infra c. 24.

qui eodem. Alii *quod.*

intercludebatur. Post verbum hoc intelligendum erit, *putabat*, quod eruendum est e superiore *animadvertebat. M.*

ad subsidium submittendum se mitteret. Mira loquendi ratio, cum potius *demittere se* ad duram conditionem dicatur, qui difficilem rem suscipit, seque periculo exponit. Sed in cod. Norv. et Petav. legitur, *ad subsidium veniret;* quamquam nec hoc satis Latinum est. *M.* Alii *committendum, se mitteret.* fere ut Germ. *sich anschicken.* Alias *ferre se, dare se, reportare se.* Cf. cap. 4. Sed aliud hic latet, Oud. indice.

castellum obp. coepit etc. Haec

laborantibus* succurreret. Nostri, quum adpropinquassent, clamore repentino telorumque multitudine iactus facere coeperunt, uti magnam partem hominum vulneribus adficerent. Quo peracto, quum ex castello repugnare coepissent, et maioribus castris Caesaris nuncius esset adlatus, cum tribus legionibus est profectus et, quum ad eos adpropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti; in quibus duo * multi praeterea armis exuti fugerunt; quorum scuta sunt relata octoginta.

10. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. Is signa Saguntinorum retulit quinque, quae ab oppidanis cepit. Suo loco praeteritus est, quod equites ex Italia oum Asprenate ad Caesarem venissent. Ea nocte Pompeius castra sua incendit et ad Cordubam versus iter facere coepit. Rex, nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen adversariorum insequitur, a vernaculis legionariis exceptus est et interfectus.

11. Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus prosecuti sunt eos, qui commeatus ad

ita scripta sunt, ut non satis adpareat, quis, quid, quomodo fecerit aut perpessus sit. Omnes explicationes non tam in verbis sunt, quam importatae. *castellum* ut est Caesarianorum, ita qui sint *laborantes*, et ubi ex verbis non potest cognosci. *Nostri* sunt, obsessi a Pompeio. Ergo, *quum adpropinquassent* non ad nostros, sed Pompeianos referendum est, *quum Pompeiani adprop.* nisi *Nostris quum adpropinquasset* legere malimus. *M.* Clarkius explicat ita: *Castellum* (Caesaris) *obpugnare coepit Pompeius, ut laborantibus* (Ateguanis a Caesare obsessis) *succurreret. Nostri* (in castello), *quum adpropinquassent* (Pompeiani) etc. p. p. legi vult *maioribus castris Caesari.*

*duo * multi.* Videtur excidisse *Tribuni* vel *Centuriones* vel quid simile.

Saguntinorum. Ergone hos in itinere obpressit? *M.*

Suo loco — venissent. Inexplicabilis locus. Alii habent *praeterritus* aut *perterritus.* Asprenas quidam B. Afr. c. 8. commemoratus est. *M.* Scalig. dedit *praeteritus* e cod. Ursini. Mox *sua* adiecit Oud. e codd. et edd. vett.

vernaculi sunt Pompeiani: c. 7. Ergo ille Rex Indo Caesarem adiuvit. *M.*

prosecuti. Sic codd. et edd. vett. Alii *persecuti.*

castra Pompeii ex oppido portabant; ex iis capti L cum iumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius, Tribunus militum qui fuisset Pompeii, ad nos transfugit, et noctis tertia vigilia in oppido acerrime pugnatum est, ignemque multum miserunt, sic ut omne genus, quibus ignis per iactus solitus est mitti, exerceretur. Hoc praeterito tempore, C. Fundanius, Eques Romanus, ex castris adversariorum ad nos transfugit.

12. Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt, se servos esse. Quum venirent, cogniti sunt a militibus, qui antea cum Fabio et Pedio fuerant et a Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas et a militibus nostris interfecti sunt. Idem temporis capti tabellarii, qui a Corduba ad Pompeium missi erant perperamque ad castra nostra pervenerant, praecisis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia secunda ex oppido ignem multum telorumque multitudinem iactando, bene magnum tempus consumserunt compluresque vulneribus adfecerunt. Praeterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, quum in opere nostri distenti essent acriterque pugnare coeperunt: quorum vis repressa a nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur. Ii, quum eruptionem facere

in oppido. Ategua. Forsan leg. *ex oppido.*

omne genus (telorum), *quibus* —. Cf. B. Al. 14. de malleolo. *M.* Verbum *exerceretur* dedit Davis. e cod. Norvic. et e Petav. Oud. Alii, omisso verbo, legunt *sicut et omne genus.* In voce *quibus* est synthesis.

cum Fabio. Alii *Badio*, *Babio* etc. Dein leg. forsan *cum Trebonio.*

idem temporis. Sic codd. et c. 3. et 20. Vulgo *Eodem tempore.*

Pari consuetudine, qua et antea usi erant, c. 11.

superiore loco defend. ipsa altitudo loci, e quo pugnabant, defensionem eorum faciliorem reddebat adversus hostes, in inferiore loco urbem obpugnantes. *M.*

Ii, quum. Sic Davis. e cod. Norv. Legebatur prius *L*, i. e. quinquaginta.

coepissent, tamen virtute militum nostrorum, qui inferiore loco premebantur, repulsi adversarii bene multis vulneribus adfecti in oppidum se contulerunt.

13. Postero die Pompeius ex castris suis brachium coepit ad flumen Salsum ducere: et, quum nostri equites pauci in statione fuissent a pluribus reperti, de statione sunt deiecti et occisi tres. Eo die A. Valgius, Senatoris filius, cuius frater in castris Pompeii fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit et fugit. Speculator de legione secunda Pompeiana captus a militibus et interfectus est: idemque temporis glans missa est, inscripta, *quo die ad oppidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum.* Qua spe nonnulli, dum sine periculo murum adscendere et oppidum potiri posse se sperant, postero die ad murum opus facere coeperunt et bene magna prioris muri pars deiecta est. * Quo facto ab oppidanis, ac si suarum partium essent, conservati, missos facere loricatos, quique praesidii caussa praepositi oppido a Pompeio essent, orabant. Quibus respondit Caesar, *se conditiones dare, non accipere, consuevisse.* Qui quum in oppidum revertissent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pu-

tamen virtute — repulsi —. Nihil deest; quaedam potius redundat. Legerim; *tamen virt. mil. nostrorum, qui inferiore loco premebantur, repulsi advers. M.* Recte. Sic dedi. Legebatur ita: *nostrorum* * *qui, etsi* et ante *repulsi* repetebatur *tamen*, otiose. Clarkius lacunam replendam putabat verbo *retinebantur* vel simili.

ducere. Sic Norvic. et Petav. cod. Alii *facere.* Utrumque recte dicitur. *M.*

glans. Cf. not. ad G. 5, 43.

sese — positurum. Is, qui glandem inscripserat, de se uno scripserat: *Scutum ponam:* potueratque ex unius professione coniectura de reliquorum voluntate simili fieri. Non male tamen Lipsio placuit: *positoros. M.*

sperant. Alii *sperarent.*

deiecta est. Quia in reliquis huius loci modus rei gestae non satis adparet, haud dubie h. l. aliquid excidit. Inde asteriscus in edit. Oud. *M.*

conservati. Capti et ab oppidanis conservati.

Qui quum. Alii *Illi*, forsan *Ii quum.* Mox alii *reversi essent.* Cod. Norv. *oppido revertissent*, eodem sensu. Sic c. 16: *oppido repraesserunt.*

gnare pro muro toto coeperunt: propter quod fere magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt, quin eruptionem eo die essent facturi. Ita corona circumdata, pugnatum est aliquamdiu vehementissime, simulque ballista missa a nostris turrem deiecit: qua adversariorum, qui in ea turre fuerant, quinque deiecti sunt et puer, qui ballistam solitus erat observare.

14. Eo praeterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit: neque a nostris prohibitus falsaque illa opinione gloriatus est, quod prope in nostris partibus locum tenuisset. Item insequenti die eadem consuetudine dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmae cum levi armatura, inpetu facto, loco sunt deiectae et, propter paucitatem nostrorum equitum, simul cum levi armatura inter turmas adversariorum protritae. Hoc in conspectu utrorumque castrorum gerebatur: et maiore Pompeiani exsultabant gloria, longius quod, nostris cedentibus, prosequi coepissent. Qui cum aliquo loco a nostris recepti essent, ut consuessent, ex simili virtute clamore facto, aversati sunt proelium facere.

15. Fere apud exercitus haec est equestris proelii consuetudo: quum eques ad dimicandum, dimisso equo, cum pedite congreditur, nequaquam par habetur. Id quod in hoc accidit certamine. Quum

falsaque. Potius *falsa* e Norvic. et Petav. cod. *M.*

simul cum levi armatura. Sic libri boni. Vulgo *simulque l. a.* male. *M.* Hic verba *simul cum levi armatura* abundare videntur, e superioribus repetita.

aliquo loco. Lips. malit *aequo loco.*

recepti. Glandorpius malit *excepti.*

ex simili virtute. Quid hoc sibi vult? Utrum ad superiora referendum, *nostri eos exceperunt simili virtute* non cesserunt iis? An clamorem dicuntur sustulisse propter similem nostrorum virtutem? quia nostros videbant et ipsos audere aliquid. *M.*

pedites, ex levi armatura lecti, ad pugnam, equitibus nostris nec opinantibus, venissent idque in proelio animadversum esset, complures ex equis descenderunt. Ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre proelium facere coepit, usque eo, ut caedem proxime a vallo fecerint. In quo proelio adversariorum ceciderunt CXXIII compluresque armis exuti, multi vulneribus adfecti in castra sunt redacti: nostri ceciderunt III; saucii XII pedites, equites V. Eius diei insequenti tempore, pristina consuetudine pro muro pugnari coeptum est. Cum bene magnam multitudinem telorum ignemque nostris defendentibus iniecissent, nefandum crudelissimumque facinus sunt adgressi, in conspectuque nostro hospites, qui in oppido erant, iugulare et de muro praecipites mittere coeperunt, sicuti apud barbaros: quod post hominum memoriam numquam est factum.

16. Huius diei extremo tempore a Pompeianis et clam nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres aggeremque incenderent et tertia vigilia eruptionem facerent. Ita igne telorumque multitudine iacta, quum bene magnam partem muri consumsissent, portam, quae e regione et in conspectu Pompeii castrorum fuerat, aperuerunt copiaeque totae

equitibus — venissent. Glandorp. addi volebat *auxilio.* Vossius dabat *subvenissent.* Sed Oud. notat, *alicui venire* pro *advenire* in utramque partem sumi. Iustin. 13, 4. *Ptolemaeo Africae pars sorte venit.* Phaedrus fab. 2. *maius ne veniat malum.*

redacti. Sic et c. 34. Leid. 1 *reducti.* Heinsius volebat *reiecti.*

hospites. cives, qui eos receperant.

(*ad*) *nostros tabellarius.* Hoc *ad* sensu plane nullo additur, quare necessario reiiciendum est. Mens auctoris manifesta est: *a Pompeianis* (Pompeii exercitu extra urbem) *clam nostros tabellarius* (in oppidum) *missus est.* Haec sunt Clarkii ad h. l. verba; quem secuti sunt Davisius et Oud. videtur Cellarius quoque sensisse, in cuius editione est: *a Pompeianis et clam nostros. M.* Cellarium sequor. Putidum est, gravissimos errores servare.

eruptionem fecerunt secumque extulerunt calcatas ad fossas complendas et harpagones ad casas, quae stramentitiae ab nostris hibernorum caussa aedificatae erant, diruendas et incendendas; praeterea argentum et vestimenta, ut, dum nostri in praeda detinerentur, illi, caede facta, ad praesidia Pompeii se reciperent: nam, quod existimabat, eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet nec opinantibus nostris esset gestum, tamen, virtute freti, repulsos multisque vulneribus adfectos oppido represserunt praedaque et armis eorum sunt potiti vivosque aliquos ceperunt, qui postero die sunt interfecti. Eodemque tempore transfuga nunciavit ex oppido, Iunium, qui in cuniculo fuisset, iugulatione oppidanorum facta clamasse, *facinus se nefandum et scelus fecisse; nam eos nihil meruisse, quare tali poena adficerentur, qui eos ad aras et focos suos recepissent; eosque hospitium scelere contaminasse:* multa praeterea dixisse; qua oratione deterritos, amplius iugulationem non fecisse.

17. Ita postero die Tullius Legatus cum Catone

calcatas. Adparet, verbum esse depravatum. In plerisque exemplaribus adscriptum est ad marginem, *crates*, quod vocabulum, utpote rei militaris, huic loco recte quadrat. *Glandorp.* Et hoc verius videtur, quam *culcitas*, quod Davisius reponi voluit. *M.* *Calcata* est materia, sabulo, glarea et calce constans. Sic I. C. H. in Misc. Lips. novis Vol. 3. p. 1666. Addit, Tongris olim *altam calciatam* dictam esse viam Romanam admirandi operis, sive *la haute chaussée*. Praestat haec iis, quae Oudend. adfert ad *culcitas*.

stramentitiae. Sic Scal. e cod. Ursini. Vulgo *stramentis*, ut 8, 5.

existimabat. Pompeius. Monuit Clarkius. *M.*

ibat. An, *stabat*? Sic et Wagnerus vertit. *M.* Forsan pro procedebat.

oppido represserunt. i. e. in oppidum, ut Virg. 5, 451. *it clamor coelo.*

iugulatione facta. Cic. pro Caecina c. 14. *occisio facta.*

cum Catone Lus. Fortasse legendum, *cum C. Antonio Lus.* Illius enim c. 18, ut comitis Tullii, meminit. *Glandorpius.* Recepit *C. Antonio* Clarkius. bene, credo. Sed et Celsus habet *Catone* et codd. omnes. tum frequentis capitis initium mira confusione laborat.

Lusitano venit et apud Caesarem verba fecit: *Utinam quidem Dii inmortales fecissent, ut tuus potius miles, quam Cn. Pompeii, factus essem et hanc virtutis constantiam in tua victoria, non in illius calamitate, praestarem; cuius funestae laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut cives Romani, indigentes praesidii et propter patriae luctuosam perniciem dedamur hostium numero: qui neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in adversa secundam obtinuimus victoriam: qui legionum tot inpetus sustentantes, nocturnis diurnisque operibus gladiorum ictus telorumque missus exspectantes, victi et deserti a Pompeio, tua virtute superati, salutem a tua clementia deposcimus; petimusque, ut qualem te gentibus praestitisti, similem te in civium deditione praestes.* Et qualem, ait, *gentibus me praestiti, similem in civium deditione praestabo.*

18. Remissis legatis, quum ad portam venisset Tib. Tullius et quum eum introëuntem C. Antonius insecutus non esset, revertit ad portam et hominem

qui neque — victoriam. Hoc acumen non satis capio. Iulius Celsus p. 140. initium et finem huius orationis repetit, deinde addit: *Multa praeter haec locutus est, quae scriptorum vitio confusa vix intelligi possint. M.*

gentibus exteris, Ponto, Aegypto, Gallograeciae. *M.*

Et qualem, ait, — praestabo. Haec omnia Davisius demum e Thuaneo codice inseruit, reperitque etiam Clarkius in Regio. Sed et superiora in duobus codd. aliter leguntur: in Petav. est: *oramusque, ut clementiam, quam victis gentibus praebuisti, calamitosis civibus tuis non deneges. Cui Caesar se non acerbiorem in cives futurum, quam in hostes venia donatos fuerit, respondit.* Haec eadem Norvic. cod. sic exhibet: *ut clem. — — acerbiorem in cives fugatis:* ceteris plane omissis. Nonne ergo haec omnia additamenta post verbum *deposcimus* spuria iudicanda erunt? *M.*

Remissis legatis — ad Caesarem. Miram profecto rem, si sic gesta sit. Hanc obscuritatem bene dissicit codex ille Davisii; in quo sic legitur: *Remissis legatis, quum ad portam venissent, Tib. Tullius, quum introëuntem C. Antonium secutus non esset, revertit ad portam* (scil. Antonius) — — *animadvertit, sinu pugionem eduxit —.* Sed et porro *refugit* legendum est. *M.* Codd. Norv. et Petav. *venissent.* Reliqua bene Davisius constituit. Sequerer, ni cum Cellario metuerem, ne quid desit.

adprehendit. Quod Tiberius quum fieri animadvertit, sinu pugionem eduxit et manum eius incidit. Ita refugerunt ad Caesarem. Eodemque tempore signifer de legione prima transfugit et nunciavit, quo die equestre proelium factum esset, e suo signo perisse homines XXXV, neque licere castris Cn. Pompeii nunciari neque dici, perisse quemquam. Servus, cuius dominus in Caesaris castris fuisset uxoremque et filium in oppido reliquerat, dominum iugulavit et ita clam a Caesaris praesidiis in Pompeii castra discessit et indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Caesar, quae in oppido ad defendendum compararentur. Ita litteris acceptis, quum in oppidum revertissent, qui mittere glandem inscriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugae nunciarunt, quam Pompeius concionem habuisset: *quoniam oppido subsidio non posset venire, noctu ex adversariorum conspectu se deducerent ad mare versum:* unum respondisse, *ut potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugae ostenderent:* eum, qui ita locutus esset, iugulatum. Eodem tempore tabellarii eius deprehensi, qui ad

sinu pug. eduxit. Ita codd. laudati. Vulgo *simulque pug. eduxisset, manum.* Inde Oud. *simul pug. eduxit et.* Sed praestat lectio optimorum codd. probata Clarkio et Davisio.

suo signo. Leg. *e suo signo*, h. e. manipulo. *M.* Bene monitum. sequor.

fuisset — reliquerat. Quanta haec est scribendi negligentia! *M.*

glande — scriptum: ut cap. 13. *M.* Hic mentio omissa videtur eius, qui glandem misit; nam servus id non fecerit; aut pro *Caesar* scribendum *Pompeius*, quod Clarkio placet, ni quid desit.

Caesar. Cur vero non dixit ipse Caesari tum, cum in eius castris fuit? *M.*

litteris acceptis. Quis accepit? Unde? Quales? *M.*

qui mittere — solebant. Ergo nunc plures mittebant? Mihi totus locus obscurus est: nihil satis distincte narratum reperire possum. Multa hic exciderunt, aut scriptor scribere quidem voluit, sed non potuit. *M.* Alii *scriptam.*

descenderent, — ostenderent. Videtur numerus singularis e duobus codd. semper conspirantibus recipiendus. *M.*

eum, qui. Sic Oud. e codd. Vulgo *tum.*

oppidum veniebant, quorum litteras Caesar oppidanis obiecit et, qui vitam sibi peteret, iussit turrem ligneam oppidanorum incendere: id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum. Quod difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo quis incenderet. Ita * facturus de ligno, quum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nunciavit, Pompeium et Labienum de iugulatione oppidanorum indignatos esse.

19. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quae nostra fuisset, ab imo vitium fecit, usque ad tabulatum secundum et tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, et turrim nostram, ut superiorem, incenderunt, idcirco quod ventum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamilias de muro se deiecit et ad nos transiliit dixitque, *se cum familia constitutum habuisse, ut una transfugerent ad Caesarem; illam obpressam et iugulatam.* Hoc praeterea tempore tabellae de muro sunt deiectae, in quibus scriptum est inventum: *L. Minatius Caesari. Si mihi vitam tribues, quoniam ab Cn. Pompeio sum desertus, qualem*

obiecit. Codd. quidam *abiecit*, quod praefert Oud. eo sensu, quo G. 5, 48.

*Ita * facturus de ligno.* Res quidem utcumque potest intelligi, aliquem ita facere, h. e. ligneam turrem incendere voluisse; sed nec vulgata lectio Latina, nec scriptura codicum, *ita fune crure de ligno*, sana est. *M.* Davis. coniicit: *Ita facturus turri ligneae quum propius access.* Lips. delebat *de ligno.* hoc mihi placet.

ut superiorem. An, ut eam, de qua ante dictum est? Sed ea non incensa est. Quo sensu igitur *superior* dicitur? *M.*

cum familia. Leg. *famula*, quia in Iul. Celso p. 241. est, *cum ancilla.* Monuit Davisius. *M.* Phaedrus tamen etiam familiam de uno servo, 3, 19.

Minatius. Hunc Pompeius praefecerat urbico praesidio. Dio Cass. 43, 33. Add. Valer. Max. 9, 2, 4. ubi culpa omnis erga Ateguam crudelitatis, cuius exempla scriptor noster hactenus passim exposuit, in hunc Minatium Flaccum confertur. Aliis falso *Minutius. M.* Aliis *Munatius.* Sed v. Perizonii epistolam in Sylloge Burmanni t. 4. p. 788.

tribues. Sic codd. Vulgo *tribuis.*

me illi praestiti, tali virtute et constantia futurum me in te praestabo. Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Caesarem adierunt, *si sibi vitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros.* Quibus respondit, *se Caesarem esse fidemque praestaturum.* Ita, ante diem XI. Kalend. Martii oppido potitus, Imperator est adpellatus.

20. Quod Pompeius ex perfugis quum deditionem oppidi factam esse scisset, castra movit Ucubim versus, et circum ea loca castella disposuit et munitionibus se continere coepit. Caesar movit et propius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatus unus ex legione vernacula ad nos transfugit et nunciavit, Pompeium oppidanos Ucubenses convocasse eisque ita imperavisse, ut, diligentia adhibita, perquirerent, qui essent suarum partium itemque adversariorum victoriae fautores. Hoc praeterito tempore, in oppido, quod fuit captum, servus est prehensus in cuniculo, quem supra demonstravimus, dominum iugulasse: is vivus est combustus. Idemque temporis Centuriones loricati octo ad Caesarem transfugerunt ex legione vernacula et equites nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt et saucii aliquot occiderunt ex levi armatura. Ea nocte speculatores prehensi servi tres et unus ex

futurum. poterat abesse. *M.* Vulgo additur *esse.*

praestaturum. Sic codd. et edd. vett. Vulgo *praestiturum.* Alii *praebiturum.*

Imperator. vid. ad B. C. 2, 26. *M.*

Quod Pomp. Vulgo, *Et Pomp.* Sed *quod* est, *in quo, qua in re,* et nectitur cum illo *quum,* ut *quod si, quod nisi.* v. Ind. *M.*

et circum ea l. Sic codd. Vulgo male *sed.*

ita imperavisse. Sic codd. et edd. vett.

Hoc praet. temp. Sic et c. 11 et 14, et mox 22.

in opp. quod fuit captum. Est Ategua, quam scriptor ab Ucubi discerni vult. — — De servo erat cap. 15. 16. *M.*

legione vernacula. Servi sunt in crucem sublati, militi cervices abscisae.

21. Postero die equites cum levi armatura ex adversariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter XI equites ad aquatores nostros excucurrerunt, nonnullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites VIII. Insequenti die Pompeius securi percussit homines LXXIIII, qui dicebantur esse fautores Caesaris victoriae: reliquos in oppidum iussit deduci, ex quibus effugerunt CXX et ad Caesarem venerunt.

22. Hoc praeterito tempore, qui in oppido Ategua Bursavolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Bursavolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, quum viderent hospites iugulari, praeterea multa scelera ab iis fieri, qui praesidii caussa ab his reciperentur. Qui quum ad oppidum venissent, nostri, qui fuissent equites Romani et Senatores, non sunt ausi introire in oppidum, praeterquam qui eius civitatis fuissent. Quorum responsis ultro citroque acceptis et redditis, quum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent, illi de praesidio insecuti ex aversione legatos iugularunt: duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Caesari rem gestam detulerunt et speculatores ad

in crucem. Alii *in cruce*.

militi. Cod. Ursini *militibus*. Sed unus modo captus miles. Tamen *cervices* plurali numero dici possunt. Sic Terent. Heaut. 2, 2, 131. Imo olim nequidem singulari dicebatur *cervix*. V. Quinctil. 8, 13, 35. et Varro L. L. 7, 5 et 19.

Ex equitibus. In Leindensi primo est, *e quibus*. *M.*

in oppidum. Intellige *Ucubim*. Alii *versus opp.*

Bursavolenses. Ciaccon. vult *Ursaonenses* ex cap. 26. *Ursonenses* Glandorp. e Plinio 3, 1.

hospites iugulari. c. 15. *M.*

ab iis, qui — reciperentur, ut a Munatio. vid. ad cap. 19. *M.*

ad oppidum. scil. *Bursavolam*. Rhellicanus intelligebat *Ateguam*, sed inde venerant.

qui fuissent. Voluit dicere, *qui erant*. *M.*

ad nostros, qui extra opp. fuissent, qui substiterant extra oppidum. *M.*

oppidum Ateguam miserunt. Qui quum certum comperissent legatorum responsa, ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent, ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos iugulasset, lapidare et ei manus intentare coeperunt; illius opera se perisse. Ita vix periculo liberatus petiit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Caesarem proficisci: illi se satisfacturum. Potestate data, quum inde esset profectus, praesidio comparato, quum bene magnam manum fecisset et nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, iugulationem magnam facit; principibusque, qui sibi contrarii fuissent, interfectis, oppidum in suam potestatem recipit. Hoc praeterito tempore, servi transfugae nunciaverunt, oppidanorum bona vendi, nec cui extra vallum licere exire, nisi discinctum; idcircoque, ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Baeturiam, neque sibi ullam spem victoriae propositam habere: et, si qui ex nostris transfugerit, in levem armaturam coniici eumque non amplius XVI accipere.

23. Insequenti tempore Caesar castris castra contulit et brachium ad flumen Salsum ducere coepit.

miserunt. Bursavolenses miserunt peculatores Ateguam. Hunc sensum postulat series narrationis. Sed pessime neglexit sciptor dicere, *quis* miserit speculatores. *M.*

Qui quum certum comperissent de legatorum responsis, sive de his, quae ipsi nuper cum legatis essent conlocuti, ita gesta esse omnia. — Hic est sensus, aut saltem debet esse. *M.*

se perisse. subaudi *dicentes.*

recipit. Alii *recepit.*

vendere. Boni codd. habent *vendi.* Recte. *M.* Recepi.

nec cui. Sic Davis. bene. Vulgo *ne.* Tum Davis. Heins. alii *discincta.* Erat id alias inter poenas militares. V. Lipsius de mil. Rom. 5. 18.

idcircoque. Alii *idcirco quod.*

et, si qui. Hoc *et* ex Vossii codice dedit Clarkius post Glandorp. Vulgo *ut.*

non amplius XVI (assibus) *accipere* (haud dubie, in diem). Asses intelligi, ubi de militari stipendio sermo est, constat. vid. Taciti Ann. 1, 17. Lipsii Excursus ad h. l. sive potius Lipsii Electa 1, 2. An numerus XVI sit genuinus; cur ut exiguus h. l. tradatur; ea esse omnia obscura, ex ipso illo Lipsii loco intelligitur. *M.*

Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco adversariorum decucurrerunt: nec detinentibus nostris, multis telis iniectis, complures vulneribus adfecere. Hic tamen, ut ait Ennius, *Nostris cessere parumper*. Itaque praeter consuetudinem quum a nostris animadversum esset, cedere, Centuriones ex legione quinta flumen transgressi duo restituerunt aciem; acriterque eximia virtute plures quum agerent, ex superiore locò multitudine telorum alter eorum concidit. Ita, quum is compar proelium facere coepisset et, quum undique se circumveniri animum advertisset, parumper ingressus, pedem obfendit. Huius concidentis viri casu passim audito, quum complures adversariorum concursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco adversarios ad vallum agere coeperunt. Ita, dum cupidius intra praesidia illorum student caedem facere, a turmis et levi armatura sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, vivi capti essent; nam et munitione praesidii ita coangustabantur, ut eques, spatio intercluso, vix se defendere posset. Ex his utroque genere pugnae complures sunt vulneribus adfecti, in quis etiam Clodius Aquitius: inter quos

nec detinentibus nostris. Puto sensum esse, quum nostri eos detinere s. prohibere non possent. Al. *desinentibus:* sic sensus erit, quem Glandorpius vidit. Caesarianos non desiisse s. perstitisse in muniendo. Et hoc verius est. *M.* Bentl. *renitentibus.*

Hic tamen — parumper. Sic Leidensis primus, nisi quod pro *tamen* est *dum.* Ceteri codd. sunt valde depravati. Si quis cum Glandorpio *Hic tum* malit, erit dictum, ut *ibi tum* apud Ciceronem, ubi narrat, et transit ad aliud. *M.*

Ita, quum is —. Vitium est in verbo *is*, pro quo duo codd. habent *eis.* Sed ne sic quidem constat de sensu. Glandorpius maluit *alter* pro *ita. M.* Lipsius malit *unus.* Oud. *Quum unus eis compar.*

viri casu passim audito. Pro his est in tribus bonis codd. *temporis aquari fortis insignia.* Quis haec extricet? Saltem talia incredibilem huius libri corruptionem et perantiquam arguunt. *M.*

interiore loco. Fortasse, *ex inferiore loco. M.*

a turmis. Sic codd. Alii *et turmis.*

eques — posset. Alii *equites — possent.*

Aquitius. Alii *Arquitius. Aquirius.*

ita comminus est pugnatum, ut ex nostris, praeter duos Centuriones, sit nemo desideratus, gloria se efferentes.

24. Postero die ab Soricaria utrorumque convenere copiae. Nostri brachia ducere coeperunt. Pompeius quum animadverteret, castello se excludi Aspavia, quod est ab Ucubi milia passuum V, haec res necessario devocabat, ut ad dimicandum descenderet: neque tamen aequo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo excelsum tumulum capiebat, usque eo, ut necessario cogeretur iniquum locum subire. Quo de facto, quum utrorumque copiae tumulum excellentem petissent, prohibiti a nostris sunt deiectique planitie. Quae res secundum nostris efficiebat proelium. Undique autem cedentibus adversariis, nostri magna in caede versabantur. Quibus mons, non virtus, saluti fuit: quo subsidio tunc, nisi advesperasset, a paucioribus nostris omnique auxilio privati essent; nam ceciderunt ex levi armatura CCCXXIIII, ex legionariis CXXXVIII, praeterquam quorum arma et spolia sunt adlata. Ita pridie duorum Centurionum interitio hac adversariorum poena est litata.

25. Insequenti die, pari consuetudine quum ad eumdem locum eius praesidium venisset, pristino illo

utrorumque. Alii *utraeque*.

devocabat. Ita libri boni. Vulgo, *vocabat. M.* Sic Phaedrus 1, 20. in re periculosa aptum verbum.

grumo. V. not. ad c. 8.

planitie. An prisca forma pro *planitiei*? h. e. in planitiem. Certe hic est sensus. Davisius *planitiae* eodem sensu maluit. *M.* Ut Virg. *it clamor coelo.* Cf. c. 13 et 16.

nostri magna. Verbum *nostri* dubium est, quia omnes Oud. codd. habent: *non parum magna* —. Ergo legerim: *Und. a. ced. adversariis, non parum magna in c. versabantur* (adversarii caedebantur), *quibus* —. Syntaxis esse debebat, *cedentes adversarii versabantur:* sed saepe sic ablativi absolute ponuntur, ut h. l., et passim monuerunt interpretes. *M.*

Quibus mons. Glandorp. et Goduinus malunt leg. *Hostibus*

omnique auxilio. Haec delenda sunt. *M.*

praeterquam. Alii *praeter.* ut G. 1, 5.

interitionem dixit etiam Cic. Verr. 3, 54. Legerim: *ita pridie facta duorum Cent. int.* —. *M.*

suo utebantur instituto; nam, praeter equites, nullo loco aequo se committere audebant. Quum nostri in opere essent, equitum copiae concursus facere coeperunt: simulque vociferantibus legionariis, quum locum efflagitarent, ut consueti insequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili convalle bene longe sunt egressi et planitie iniquiore loco constiterunt. Illi tamen procul dubio ad congrediendum in aequum locum non sunt ausi descendere, praeter unum Antistium Turpionem, qui fidens viribus, ex adversariis sibi parem esse neminem agitare coepit. Hic, ut fertur Achillis Memnonisque congressus, Q. Pompeius Niger Eques Romanus Italicensis, ex acie nostra ad congrediendum progressus est. Quoniam ferocitas Antistii omnium mentes converterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositae; nam inter bellatores principes dubia erat posita victoria, ut prope videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita avidi cupidique suarum quisque partium, * expertorum virorum fautorumque voluntas habebatur. Quorum virtute alacri quum ad dimicandum in planitiem se contulissent, scuto-

nullo loco aequo. An *nulli?* ut sit nominativus: *nulli, praeter equites. M.*

et planit. in loco. Fortasse legendum, *et in planitiei aequiore loco.* Varietas est multiplex, videturque res ipsa sequenda esse. *M.*

procul dubio coniunxerim cum *descendere*, ut sit, sine mora et cunctatione descendere. *M.*

praeter unum Antistium. Ed. Ven. *unus Antistius Turpio fid. vir.*

agitare, iactare. Sic codd. boni. Vulgo *cogitare*, quod est interpretamentum. *M.* Curt. 6, 4. eo sensu *agitare* dixit. Sic et Plin. pan. c. 4. Flor. 4, 2, 83.

Achillis Memnon. Horum singulare certamen ad Troiam, quo Memnon periit, copiose descriptum est a Quinto Calabro Paralipom. 2, 395 seqq. Adtigit etiam Dictys Cretensis 4, 6. *Cellar.* Haec comparatio claudicat. Aptior foret Aiacis et Hectoris, iudice Bentleio. Post vocem *congressus* punctum recte sustulit Oud.

acies sunt dispositae, stabant instructae, sed spectandi caussa, ut Liv. 1, 25. qui locus omnino quaedam habet huic nostro similia, ut nominatim *fautores*, qui faventes spectant. — Sed locus est foede laceratus. *M.* Nec operae pretium est varietatem codicum referre. Exhibet eam Oudend.

rumque laudis insignis praefulgens opus caelatum, quorum * pugna esset prope profecto diremta, nisi propter equitum * concessum, ut supra demonstravimus, levis armatura praesidii caussa non longe ab opere castrorum constitisset. Ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, adversarii cupidius sunt insecuti, universi, clamore facto, impetum dederunt. Ita metu perterriti, quum in fuga essent, multis amissis, in castra se recipiunt.

26. Caesar ob virtutem turmae Cassianae donavit milia XIII et Praefecto torques aureos V et levi armaturae milia X. Hoc die A. Baebius et C. Flavius et A. Trebellius, Equites Romani Astenses, argento prope tecti equites ad Caesarem transfugerunt; qui nunciarunt, Equites Romanos coniurasse omnes, qui in castris Pompeii essent, ut transitionem facerent; servi indicio omnes in custodiam esse coniectos, e quibus, occasione capta, se transfugisse. Item hoc die litterae sunt deprehensae, quas mittebat Ursaonem Cn. Pompeius. *S. V. G. E. V. Etsi, prout nostra felicitas, ex sententia adversarios adhuc propulsos habemus, tamen, si aequo loco sui potestatem facerent, celerius, quam vestra opinio fert, bellum confecissem. Sed exercitum tironem non audent in campum deducere, nostrisque adhuc freti praesidiis bellum ducunt; nam singulas civitates circumsederunt; inde sibi commeatus*

concessum. An, *concursum*? Sic supra dixit. *M.*

tecti equites. Leg. *tectis equis* cum Glandorpio, aut *tecti equos* cum codice Davisii. *M.* Hoc recepit Clarkius.

Ursaonem. Plin. 3, 1. *Urso* dicta colonia, quae *Genua Urbanorum.* Grut. p. 259. *Resp. Ursonensium.* Cf c. 22.

S. V. G. E. V. Si valetis, gaudeo: ego valeo. *M.* Sic Dolabella in Epp. Cic. 9, 9.

prout nostra felicitas, quae nostra est felicitas. *M.*

opinio fert. Sic cod. Norv. et ed. Rom. Vulgo *est* vel *fere est.*

nostris — praesidiis, nostris adminiculis belli gerendi, v. c. commeatu, quibus insidiantur, sperant se ducturos bellum. *M.*

circumsederunt. Ita Oud. e codd. et edd. vett. Vulgo *circumsidunt.*

capiunt. Quare, et civitates nostrarum partium conservabo, et bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes in animo habeo ad vos mittere. Profecto nostro commeatu privati, necessario ad dimicandum descendent.

27. Insequenti tempore quum nostri temere in opere distenti essent, equites in oliveto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nunciaverunt, a. d. III. Nonarum Martii proelium, ad Soritiam quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum et Attium Varum circum castella praeesse. Eo die Pompeius castra movit et contra Hispalim in oliveto constitit. Caesar, priusquam eodem est profectus, luna hora circiter VI. visa est. Ita castris motis Ucubim, Pompeius praesidium, quod reliquit, iussit incenderent et, deusto oppido, in castra maiora se reciperent. Insequenti tempore Ventisponte oppidum quum obpugnare coepisset, deditione facta, iter fecit in Carrucam contraque Pompeium castra posuit. Pompeius oppidum, quod contra sua praesidia portas clausisset, incendit; milesque, qui fratrem suum in castris iugulasset, interceptus est a nostris et fusti percussus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem quum esset ventum, castra contra Pompeium constituit.

28. Sequenti die quum iter facere Caesar cum copiis vellet, renunciatum est ab speculatoribus, Pompeium de tertia vigilia in acie stetisse. Hoc nun-

in animo habeo. Vulgo *animo.*

proelium, ad Sorit. v. c. 24. Ergo vel *Soricaria*, vel *Soritia* utroque loco ponendum erit. — Syntaxis loci est durior. *M.* Vulgo *proelio.* Alii *proelium affere.*

contra — constitit. Vulgo *circa.* Alii *constituit.*

hora VI. Est ipse meridies. Narratur, ut prodigium. *M.*

iussit incend. Sic unus cod. Alii *iussit ut incend.* Alii *iussit incend.* Nomina urbium, quae sequuntur, corrupta sunt. *Carula* placet Wesselingio ad Antonini itiner. p. 410. *M.*

contraque. Sic Clarkius e codd. Vulgo copula deest.

fusti percussus. De fustuario v. Polyb. 6, 35.

cio adlato, vexillum proposuit. Idcirco enim copias eduxerat, quod Versaonensium civitati fuissent fautores: antea litteras miserat, *Caesarem nolle in convallem descendere, quod maiorem partem exercitus tironem haberet.* Hae litterae vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita, hac opinione fretus, totum se facere posse existimabat; etenim et natura loci defendebatur et ipsius oppidi munitione, ubi castra habuit constituta. Namque, ut superius demonstravimus, loca excellentia tumulis contineri; interim nulla planitia dividit.

29. Sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Planities inter utraque castra intercedebat, circiter milia passuum quinque, ut auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi et loci natura. Hinc dirigens proxima planities aequabatur, cuius decursum antecedebat rivus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem; nam palustri et voraginoso solo currens erat ad dextrum. Et Caesar, quum aciem directam vidisset,

vexillum. vid. Ind. *M.*

quod Ursaonensium civitatis qui fuissent fautores. Sic legendum puto. Sensus est, miserat litteras his civitatis Urs. (in civitate Urs.), qui huius civitatis fautores Pompeii fuissent, h. e. erant, ut solent hic scriptor loqui. De litteris est c. 26. Ergo utroque loco vel *Ursaon.* vel *Versaon.* legetur; sed prius est rectius. Quia vero edd. vett. *Fausto* ante verbum *antea* inserunt, maluit Oud. *quod, qui Ursa. civ. praefuisset, Fausto, antea l. m.* Nihil certum est in hoc libro. *M.* V. not. ad c. 26.

exercitus tironem. Vulgo *exercitum*, ut cap. 26. Alii *tironum.*

totum facere, facere, quae vellet. Duker. de Latin. Iuriscons. p. 353. *Oudend.* Scil. ea locutio apud Ulpianum occurrit. Apud Petronium c. 37. *Trimalchionis tapanta est.*

Namque — dividit. Et haec corrupta sunt. *M.* Respice ad C. 1, 43. et Af. 51. Mira h. l. est lectionis varietas.

planities aequabatur, aequa erat s. aequa procurrebat. Quid sit dirigens, nescio. *M.* Puto, recta, directa.

currens erat. (vulg. *currebat*) *ad dextrum* (vulgo *dextram partem*) *Et.* Pro *partem Et* in codd. est *id quod.* Ergo legetur: *currens erat ad dextrum. Quod Caes. quum ac. dir.* Sic *quod quum* coniungitur. v. Ind. in *quod. M.* Usus participii cum verbo substantivo etiam optimis scriptoribus notus. vid. Cic. Orat. c. 13.

non habuit dubium, quin media planitie in aequum ad dimicandum adversarii procederent. Hoc erat in omnium conspectu. Huc accedebat, ut locus illa planitie equitatum ornaret et diei solisque serenitas; ut mirificum et optandum tempus prope ab Diis inmortalibus illud tributum esset ad proelium committendum. Nostri laetari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res fortunaeque omnium deducerentur, ut quidquid post horam casus tribuisset, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt, id quod adversarios existimabamus esse facturos; qui tamen a munitione oppidi mile passibus longius non audebant procedere in quo sibi prope murum adversarii proeliandum constituebant. Itaque nostri procedunt. Interdum aequitas loci adversarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam: neque tamen illi a sua consuetudine decedebant, ut aut ab excelso loco, aut ab oppido, discederent. Nostri pede presso propius rivum quum adpropinquassent, adversarii patrocinari loco iniquo non desinunt.

30. Erat acies XIII aquilis constituta, quae lateribus equitatu tegebatur, cum levi armatura milibus sex: praeterea auxiliares accedebant prope alterum tantum. Nostra praesidia LXXX cohortibus et VIII

ornaret. Res postulat, *adiuvaret*, aut simile verbum. *M.* Credo, *iuvaret.*

ab Diis inmortalibus. Cf. A. c. 75. et Af. 74. et 82.

casus. Sic edidisse Scaligerum, monet Oud.: nam in codd. est *causas*, *curas*, *cras*. Quaedam edd. *p. hor. castris fieret.* *M.*

id quod. Alii *idque.*

In quo. An, *quod?* ut sit, quia. *M.* Mox *proeliandum* e cod. Norvic. dedit Davis. e Petav. recepit Oud. Vulgo deest.

decedebant. Sic cod. Reg. Vulgo *discedebant.* Emendavit Davis.

patrocinari (sibi) *loco in.* *M.*

Nostra praesidia (noster exercitus constitutus erat, h. e. constabat) *LXXX cohort.* *M.* Codd. quidam *cohortes* et *milia.*

milibus equitum. Ita, quum in extrema planitie iniquum in locum nostri adpropinquassent, paratus hostis erat superior, ut transeundi superius iter vehementer esset periculosum. Quod quum a Caesare esset animadversum, ne quid temere culpa sua secus admitteretur, eum locum definire coepit. Quod quum hominum auribus esset obiectum, moleste et acerbe accipiebant, se inpediri, quo minus proelium conficere possent. Haec mora adversarios alacriores efficiebat, Caesaris copias timore inpediri ad committendum proelium. Ita se efferentes iniquo loco, sui potestatem faciebant, ut magno tamen periculo accessus eorum haberetur. Hic decumani suum locum, cornu dextrum, tenebant, sinistrum tertia et quinta legio itemque cetera auxilia et equitatus. Proelium clamore facto committitur.

31. Hic etsi virtute nostri antecedebant, adversarii se e loco superiore defendebant acerrime, et vehemens fiebat ab utrisque clamor telorumque missu concursus, sic, ut prope nostri diffiderent victoriae:

transeundi. Duo illi codd. boni, fere conspirantes in hoc libro, habent *transire.* *M.* Alii *transeundum.*

secus ac voluerat, contra spem et exspectationem. *M.* Scalig. *sequius.*

locum definire erit, hunc locum facere et constituere terminum, ad quem usque progrediantur. *M.*

ut magno — haberetur, ut, quamvis ad eos Caesariani accedere possent, at magno tamen id cum periculo fieret. *Clarkius.* Davis. e codd. Norvic. *magno cum periculo.*

decumani. legio decima, quam Caesar maximi faciebat. v. G. 1, 40.

se — defendebant. Sic codd. Norv. et Petav. Alii *defendebantur.*

missu. Vulgo male *missus.*

diffiderent victoriae. De summa Caesaris in hoc proelio inopia et desperatione Plutarchus (Caes. cap. 56) haec narrat: vix ab eo milites compelli potuisse, ut perseverarent in proelio, ipsumque dixisse, alias se de victoria, hoc die de vita certasse. Conf. Vellei. Paterc. 2, 55. Florus 4, 2, 82. Sveton. Iul. 36. Eadem leguntur in Appian. Civ. 2, 104. p. 493. sed gravi errore dicuntur ad Cordubam accidisse, pro quo, in reliqua Appiani diligentia, πρὸς Μοῦνδαν necessario ponendum est; nam non modo ceteri omnes sic referunt, et constat ex omni historia, sed ipse Appianus dicit, hoc proelium commissum esse, postquam Pompeius Caesari metum et ignaviam exprobaverat. Atqui hoc factum est per illas litteras, de quibus paullo ante (c. 26), et

congressus enim et clamor, quibus rebus maxime hostes conterrentur, in conlatu pari erant conditione. Itaque ex utroque genere pugnae, quum parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur et concidit adversariorum multitudo. Dextrum demonstravimus decumanos cornu tenuisse: qui etsi erant pauci, tamen propter virtutem magno adversarios timore eorum opera adficiebant, quod a suo loco hostes vehementer premere coeperunt; ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparent, legio adversariorum transduci coepta sit ad dextrum. Quae simul est mota, equitatus Caesaris sinistrum cornu premere coepit. At ii eximia virtute proelium facere incipiunt, ut locus in acie ad subsidium veniundi non daretur. Ita, quum clamori esset intermixtus gemitus, gladiorumque crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timore praepediebat. Hic, ut ait Ennius, *Pes pede premitur, armis teruntur arma*, adversariosque vehementissime pugnantes nostri agere coeperunt; quibus oppidum fuit subsidio. Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. In

quibus scriptor noster (c. 28) inritatum ad proelium esse Caesarem monuit. Ergo Appianus de *Mundensi* pugna egit. Copiosus est de hoc proelio Dio Cass. 43, 36. 37. 38. *M.*

Itaque ex utroque genere. Delendum *ex.* Sensus est: in utroque genere pugnae, pedestri et equestri, parem eminuisse virtutem; sed Caesarianos pilis vicisse, h. e. pedites s. legiones Caesaris vicisse. *M.*

a suo loco. Codd. et edd. vett. habent praepositionem, a recentioribus omissam.

occuparent in libris bonis; recte *occuparentur* in vulgatis edd. plerisque. *M.*

crepitus. Leid. 1. *strepitus.* Sed *crepitus* bene de armis. V. Oud. ad Obseq. de prodig. c. 104.

timore. Alii *timor.* non male.

Pes pede —. Brantius Homerum (Iliad. 13, 131) et Virgilium (Aen. 10, 361) iam comparavit. Cui non dictus Hylas? *M.* Paulus Merula in fragm. Ennii h. l. metrum restituere laborat; sed ad hoc in soluta oratione non semper adtenditur.

ipsis Liberalibus. Sic et Cic. ep. ad Div. 12, 25. Incidebant in XVI. Kal. Apr. Cf. Ovid. Fast. 3, 713.

quo proelio ceciderunt milia hominum circiter XXX et si quid amplius: praeterea Labienus, Attius Varus, quibus occisis utrisque funus est factum: itemque equites Romani, partim ex urbe, partim ex provincia, ad milia III. Nostri desiderati ad hominum mile, partim peditum, partim equitum, saucii ad quingentos. Adversariorum aquilae sunt ablatae XIII et signa et fasces: praeterea Duces belli XVII capti sunt. Hos habuit res exitus.

32. Ex fuga hac quum oppidum Mundam sibi constituissent praesidium, nostri cogebantur necessario eos circumvallare. Ex hostium armis pro cespite cadavera conlocabantur, scuta et pila pro vallo, * insuper occisi et gladii et mucrones et capita hominum ordinata, ad oppidum conversa universa hostium timorem, virtutisque insignia * proposita viderent, et vallo circumcluderentur adversarii. * Ita Galli tragulis iaculisque oppidum ex hostium cadaveribus sunt circumplexi, obpugnare coeperunt. Ex hoc proelio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugit, Sex. Pompeio, qui Cordubae fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites secum habuit, his, quod habuit secum pecuniae, distribuit; et oppidanis dixit, *se de pace ad Caesarem proficisci;* et secunda vigilia ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis nonnullisque peditibus ad navale praesidium parte altera Carteiam contendit, quod oppidum abest a Corduba milia

Ex hostium armis — coeperunt. Haec sunt misere discerpta. Scimus e Dione Cassio (43, 38), congesta esse cadavera, ut, veluti vallum circa oppidum, coacervarentur: ex Appiano c. 105. (p. 493), cadavera hastis adfixa esse terrae circa oppidum. *M.* Conf. Florus 4, 2, 85. Val. Max. 7, 6, 5. Celsus p. 245.

fugit. Sic boni codd. Vulgo *fugiens.*

Cognito hoc negotio, quos equites secum habuit, his, quod habuit secum pecuniae, distribuit. Sic legendum e Norvic. et Petav. *M.* Ita restitui locum. Legitur vulgo: *quos equites quod pec. secum habuit.*

passuum CLXX. Quo quum ad octavum miliarum venisset, P. Calvitius, qui castris antea Pompeii praepositus esset, eius verbis nuncium mittit, *quum minus belle haberet, ut mitterent lecticam, qua in oppidum deferri possit.* Litteris missis, Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conveniunt in domum, quo erat delatus, qui arbitrati sunt clanculum venisse, ut ab eo, quae vellet, de bello requirerent. Quum frequentia convenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit.

33. Caesar, ex proelio Munda munitione circumdata, Cordubam venit. Qui ex caede eo refugerant, pontem occupaverunt. Quum eo esset ventum, conviciari coeperunt, *nos ex proelio paucos superesse: quo confugeremus?* Ita pugnare coeperunt de ponte. Caesar flumen transiecit et castra posuit. Scapula, totius seditionis familiae et libertinorum caput, ex proelio Cordubam quum venisset, familiam et libertos convocavit, pyram sibi exstruxit, coenam adferri quam opimam imperavit, item optimis insternendum vestimentis: pecuniam et argentum in praesentia familiae donavit. Ipse de tempore coenavit,

mitterent lecticam. Sic codd. Vulgo *mitteret.* male. Subaudi *Carteienses.*

clanculum. Lipsius coniectabat *Calvitium*, de quo mox.

vellet. Sic codd. Vulgo male *vellent.*

Munda munit. circumdata. Editores nomen *Munda* contra codd. addiderunt. Bene, si historiam spectes: etsi fortasse non opus fuit: nam e cap. 32. satis intelligitur, post proelium Mundam esse cinctam. *M.*

Scapula iam ante, quam Cn. Pompeius in Hispaniam venerat, audita Scipionis ad Thapsum clade, a militibus in Hispania lectus est cum Aponio Dux, omnemque Hispaniam Baeticam a Caesare abduxit, posthaec se cum Pompeio coniunxit. Dio Cass. 43, 29. 30. v. Cic. ad D. 9, 13. *Familia* sunt servi. *M.*

opimam. Codd. fere *optimam* habent manifesto errore. Conf. Ind. in *quam. M.*

insternendam. Leg. e bonis libris, *insternendum*, ut sit impersonale, *imperavit, ut insterneretur.* Alia lectio, *superadditis*, est interpretamentum. Vestimenta sunt h. l. tapetes tricliniorum, vestes stragulae. *M.*

de tempore, ante vesperum, quod alibi est *de die coenare:* unde tempestiva convivia. *M.*

resinam et nardum identidem sibi infundit. Ita novissimo tempore servum iussit et libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram incendere.

34. Oppidani autem, simul Caesar castra contra oppidum posuit, discordare coeperunt usque eo, ut clamor in castra nostra perveniret fere, inter Caesarianos et inter Pompeianos. Erant hic legiones, quae ex perfugis conscriptae; partim oppidanorum servi, qui erant e Sex. Pompeio manumissi, tunc in Caesaris adventum descendere coeperunt. Legio XIII oppidum defendere coepit: nam, quum iam repugnarent, turres ex parte et murum occuparunt. Denuo legatos ad Caesarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc quum animadverterent homines fugitivi, oppidum incendere coeperunt. Qui superati a nostris sunt interfecti, hominum milia XXII, praeterquam extra murum qui perierunt. Ita Caesar oppido potitus. Dum hic detinetur, ex proelio quos circummunitos superius demonstravimus, eruptionem

resinam et nardum. In aliis est, *vinum et nardum;* in aliis *vinum, resinam et nardum;* in aliis *sicam* vel *sitam.* Haec de lectione incerta: pauca de re, si modo de tantula re dicere operae pretium est. Si vinum et resina coniungatur, vinum resinatum intelligetur, quod Plinius (H. N. 14, 24. 16, 22. et 23, 24) esse dicit resina et pice conditum mitigatumque. Sed non puto dici h. l. vini genus; verum Scapulam capiti infudisse unguentum, ut eo delicatius coenaret; et, neglecto verbo *vinum*, describi resinam et nardum h. e. resinam nardi, adeoque unguentum nardinum resinosius. Si quis in illo *sicam* tricari velit, poterit *spicam* legere, ut spica et nardus sit *spica nardi*, intelligaturque unguentum, e spica nardi expressum. — De interitu Scapulae verbo dixit Appianus l. c. *M.* Oudend. malit pro *sicam* legere *stacten* vel *stactam resinam* i. e. stillaticiam.

perveniret fere. Sic bene ad id verbum retulit Oud.

conscriptae. Addi *fuerant* e cod. Norvic. *Davisius.*

in Caesaris adventum descendere. Quid hoc est? Ex loco Dionis Cassii 43, 39. video oppidanos Caesari favisse, manumissos ei restitisse et oppidum defendisse. Ergo saltem *descendere* in *defendere* mutandum est; sed plura essent porro mutanda, ut orationi sensus perspicuus tribui posset. Sufficit rem indicasse. *M.*

superius demonstrav. cap. 33. Sunt Mundenses. *M.*

fecerunt et, bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti.

35. Caesar Hispalim quum contendisset, legati deprecatum venerunt. Ita quum oppidum sese tueri dixisset, Caninium Legatum cum praesidio intromittit. Ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magnum intra Pompeianarum partium praesidium, quod Caesaris praesidium receptum indignaretur clam quemdam Philonem, illum, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notissimus erat. Hic clam praesidia Lusitaniam proficiscitur et Caecilium Nigrum, hominem barbarum, ad Lenium convenit; qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur; praesidium vigilesque iugulant, portas praecludunt, de integro pugnare coeperunt.

36. Dum haec geruntur, legati Carteienses renunciarunt, quod Pompeium in potestatem haberent. Quod ante Caesari portas praeclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispali pugnare nullo tempore desistebant. Quod Caesar quum animadverteret, si oppidum ca-

redacti. Ita et c. 15.

Ita quum opp. E codd. sic legendum: *Ita ad oppidum tuendum Can. leg. M. Tueri.* praesens pro futuro. V. not. ad G. 2, 32.

Erat bene — proficiscitur. Et haec, mire in codd. variata, sic utcumque constituerunt viri docti. Rem adtigit Dio Cass. 43, 39. Quilibet videt, recepto Caesaris praesidio, Philonem clam profectum esse ad conligendum exercitum, eoque conlecto reversum noctu caedem Caesarianorum fecisse. *M.* Pro *intra* alii *intus.*

clam praesidia. Alii *praesidio.* Tum alii *in Lusitaniam.*

nomine Barbarum. Leg. *hominem barbarum.* Sic Glandorp. et Manutius ad h. l. *M.* Recte. recipio.

Rursus. Clarkius e codd. *Reversus.*

Pompeium in potestatem haberent. Cf. c. 32. *M.* Insolens constructio *quod — haberent.* h. l. tantum occurrit in his libris; nam C. 1, 26. alia significatione venit.

Hispali pugnare. Sic Norv. et Petav. Vulgo, *Hispalim obpugnare:* falso. Nam Lusitani in urbe erant, eamque defendebant, ut cap. 35. narratum est. Monuerat hoc etiam Cellarius post Goduinum. *M.* Glandorp. emendabat *Hispalim propugnare.*

pere contenderet, ut homines perditi incenderent et moenia delerent, ita consilio habito noctu, patitur Lusitanos eruptionem facere: id quod consulto non existimabant fieri. Ita erumpendo naves, quae ad Baetim flumen fuissent, incendunt. Nostri dum incendio detinentur, illi profugiunt et ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato, Astam iter facere coepit, ex qua civitate legati ad deditionem venerunt, Mundensesque, qui ex proelio in oppidum confugerant, quum diutius circumsiderentur, bene multi deditionem faciunt et, quum essent in legionem distributi, coniurant inter se, ut noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent: illi caedem in castris administrarent. Hac re cognita, insequenti nocte vigilia tertia tessera data, extra vallum omnes sunt concisi.

37. Carteienses Duces, dum Caesar in itinere reliqua oppida obpugnat, propter Pompeium dissentire coeperunt. Pars erat, quae legatos ad Caesarem miserat, pars, qui Pompeianarum partium fautores essent. Seditione concitata, portas occupant: caedes fit magna: saucius Pompeius naves XX occupat lon-

ut homines perd. incend. h. e. futurum esse, ut homines perditi incenderent. *M.*

patitur — facere. Dio Cass. 43, 39. Ἀμελέστερον προσεδρεύων ὁ Καῖσαρ, ἐλπίδα σφίσιν ὡς καὶ διαφυγεῖν δυνησομένοις παρέσχε, κἀκ τούτου περιορῶν δὴ τοὺς ἐκ τοῦ τείχους ἐξιόντας, ἐκείνους ἐλόχιζε καὶ ἀπώλλυε. *M.*

erumpendo. Sic Leid. 1. Vulgo male *inrumpendo.* Vid. not. ad G. 7, 69.

detinentur. Alii *distinentur.*

Carteienses. Duces. Olim in edd. erat hoc nexum cum superiore capite, et legebatur hoc modo: *omnes sunt concisi Mundenses Duces. Caesar in itinere — obpugnat, quae pr. P. d. coep.* Sed Davisium codex Norvic. admonuit, ut inde ederet: *omnes sunt concisi. Carteienses, dum Caesar — obpugnat, propter —.* Idem ex Petav. et Leid. pr. protulit Oud. nisi quod hi *Carteienses Duces*, uno verbo auctiorem locum, exhibent. Et sic iam Cellarius ediderat, convenitque historiae. *M.*

pars, qui. Synthesis. E coniectura Glandorpii dederat Scaliger. firmavit Oud. e codd. Leid.

gas et profugit. Didius, qui Gadibus classi praefuisset, ad quem simul nuncius adlatus est, confestim sequi coepit: partim peditatus et equitatus ad persequendum celeriter iter faciebant: item quarto die, navigatione confecta, consequitur eos. Quod inparati a Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram adplicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naves incendit, nonnullas capit. Pompeius cum paucis profugit et locum quemdam munitum natura occupat.

38. Equites et cohortes, quae ad persequendum missae essent, speculatoribus ante missis certiores fiunt: diem et noctem iter faciunt. Pompeius humero et sinistro crure vehementer erat saucius. Huc accedebat, ut etiam talum intorsisset: quae res maxime inpediebat. Ita lectica a turre, qua esset adlatus, in ea ferebatur. Lusitanus more militari, quum a Caesaris praesidio fuisset conspectus, celeriter equitatu cohortibusque circumcluditur. Erat accessus loci difficultas. Nam idcirco, quod propter suos a nostro praesidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura, quem ceperat sibi Pompeius, quamvis magna multitudine deducti homines ex su-

Gadis. Leg. *Gadibus*, ut alii monuerunt. Didius classi Caesaris praefuit. cf. c. 40. et Dio Cass. 43, 18. 20. Quae sequuntur, in *partim* et *item* non videntur scripturae vitio carere. *Consequitur eos:* forsan *eas*; scil. naves Pompeii. *M.* Alii *insequuntur*. Cap. 39. et 40. legitur etiam *Gadibus*.

peditatus et equitatus — iter faciebant. Sic codd. Vulgo *peditatibus et equitatibus — iter faciens*.

quae — missae. Alii *qui — missi*.

Ita lectica. In Norv. et Petav. tantum haec leguntur: *ita in lectica ferebatur*. Fortasse sensus est, lecticam a turre (villa: v. ad B. Afr. 40) adlatam esse, et in ea Pompeium gestatum, quasi scriptum fuerit: *Ita, lectica a turre quae esset adlata, in ea ferebatur*. Sed non est tanti, quaerere. Conf. cap. 32. *M.*

Lusitanus, milites Lusitani, Pompeium stipantes. Cf. cap. 40. *Clarkius*.

difficultas. Cod. Norvic. *difficilis*.

Nam idcirco —. Haec usque ad finem capitis obscura, et varie depravata sunt. *M.*

munitum locum. Alii *ad munitum locum*.

periore loco defendere possent, subeunt. In adventu nostri depelluntur telis: quibus cedentibus, cupidius insequebantur adversarii et confestim tardabant ab accessu. Hoc saepius facto, animadvertebatur, nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit, pari autem et celeri festinatione circummunitiones in iugo dirigunt, ut aequo pede cum adversariis congredi possent. A quibus quum animadversum esset, fuga sibi praesidium capiunt.

39. Pompeius, ut supra demonstravimus, saucius et intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum: itemque propter loci difficultatem neque equo, neque vehiculo saluti suae praesidium parare poterat. Caedes a nostris undique administrabatur, exclusa munitione, amissisque auxiliis. Ad convallem autem atque exesum locum, ut in speluncam, Pompeius se occultare coepit, ut a nostris non facile inveniretur, nisi captivorum indicio. Ita ibi interficitur. Quum Caesar Gadibus fuisset, Hispalim pridie Id. Aprilis caput adlatum et populo datum est in conspectum.

40. Interfecto Cn. Pompeio adolescente, Didius, quem supra demonstravimus, illa adfectus laetitia, proximo se recepit castello nonnullasque naves ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt et, bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huic

Opere circummun. inst. Codd. quidam praemittunt *Loca capta.* E glossa esse putat Oud.

exclusa munitione. Res postulat hunc sensum, munitionem, in qua Pompeius latuerit, expugnatam et Pompeium ea exclusum esse. In iis, quae sequuntur, consentiunt et reliqui scriptores, Pompeium latitantem detectum caesumque esse. Dio Cass. 43, 40. Appian. l. c. *M.*

ut in speluncam. Sic codd. Alii *ut speluncam* vel *in spelunca.* Mox *ibi interficitur.* A Caesonio (Καισέννιον Λέντωνα vocat Dio 43, 40.) Caesaris Legato, apud Lauronem oppidum caesum scribunt Florus 4, 2, 86. et Celsus p. 245.

Gadibus fuisset. Sic codd. boni: altera lectio, *cum Caesar gradiebatur Hispalim*, etiam ferri potest. *M.*

Lusitani. Cf. c. 36.

etsi non aberat diligentia ad naves tuendas, tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras excursiones eliciebatur: et sic prope quotidianis pugnis insidias ponunt et tripartito signa distribuunt. Erant parati, qui naves incenderent, incensisque, qui subsidium repeterent. Ii sic dispositi erant ut a nullo conspecti omnium ad pugnam contenderent. Ita, quum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum a Lusitanis tollitur, naves incenduntur, simulque, qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, a tergo insidiae clamore sublato circumveniunt. Didius magna cum virtute cum compluribus interficitur: nonnulli ea pugna scaphas, quae ad litus fuerant, occupant: item complures nando ad naves, quae in salo fuerunt, se recipiunt: ancoris sublatis, pelagus remis petere coeperunt. Quae res eorum vitae subsidio fuit. Lusitani praeda potiuntur. Caesar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit.

41. Fabius Maximus, quem ipse ad Mundam ad praesidium obpugnandum reliquerat operibus adsiduis, hostesque circum sese interclusi, inter se decernere, facta caede bene magna, * eruptionem fa-

eliciebatur. Hoc pro vulg. *eiiciebatur* Glandorpius restituit. *M.*

repeterent. Legendum esse *repellerent*, Glandorpius vidit. Idem mox pro *omnium* ponit *omnino*. *M.* Desunt haec *incensisque — repeterent* ab edd. vett. Unde lacunam hic esse suspicatur Oud. vel ulcus. Id ni sit, probat coniecturam Glandorpii. Mox pro *conspecti* vulgo *conspectu*.

in castello. Utique leg. *e castello*. *M.* Sic cod. Norv. Sed Oudend. retinet vulg. cum Clarkio. Distinguuntur hic, ut putat, ab iis, qui ex castello iam cum Didio processissent.

Gadibus. Alii *a Gadibus*.

ad Mundam praes. obp. Leg. *Mundae ad praes. obp.* Vidit Davisius; praeiverat Glandorpius. De re conf. cap. 32. *M.* Edd. vett. *quem ipse ad praes. obp. reliq.* Vulgo *ad Mundam*, ineptum, ni legas *ad Mundam ad praes.* quod ita recepi. *ad Mundam* habet Leid. prim.

hostesque — faciunt. Mutilata sunt haec omnia. *M.*

ciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non praetermittunt et reliquos vivos capiunt, XIIII milia, ac deinde Ursaonem proficiscuntur: quod oppidum magna munitione continebatur, sic, ut ipse locus non solum opere, sed etiam natura editus, ab obpugnando hoste abverteret. Huc accedebat, ut aqua, praeterquam in ipso oppido Munda, circumcirca nusquam reperiretur propius milia passuum octo. Quae res magno erat adiumento oppidanis. Tum praeterea accedebat, ut agger materiesque, unde solitae sunt turres agi, propius milia passuum VI non reperiebantur. Ac Pompeius, ut oppidi obpugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum succisam intro congessit. Ita necessario deducebantur nostri, ut a Munda, quam proxime ceperant, materiem illo deportarent.

42. Dum haec ad Mundam geruntur et Ursaonem, Caesar, quum a Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione advocata, commemorat, *initio Quaesturae suae eam provinciam ex omnibus provinciis peculiarem sibi constituisse et, quae potuisset eo tempore, beneficia largitum esse. Insequenti Praetura ampliato honore, vectigalia, quae Metellus inposuisset, a Senatu petisse et eis pecuniis provinciam*

Ursaonem. Cod. Dorv. *Ursonem*. Cf. not. ad c. 26.

ad obpugnandum hostem. Leg. cum Goduino et Cellario, *ab obpugnando*. Pro *appeteret*, quod in codd. est, bene editores *averteret* posuerunt. *M.* Vulgatum male defendit Clarkius. Emendationem recepi.

ut aqua — octo. Sic Oud. sed alii exhibuerant: *quod aqua, praeterquam in ipso oppido, non erat: nam circumcirca rivus nusquam reperiebatur —*. *M.* Oudend. secutus est codd. Norv. et Petav. *Ut* pro *quod* mox iterum occurrit, et quidem cum indicativo. *Rivus* abest ab edd. vett.

agi. Res *fieri* postulat. *M.*

reperiebantur. Huius syntaxeos culpam scriptori ipsi nemo, opinor, tribuet. *M.*

oppidi obpugnat. Saltem *propugnationem* legetur, ut multi dixerunt. *M.* Codd. omnes habent *ad oppidum*. Latere quid putat Oud. Forte pro *tutiorem* legendum *lentiorem, diuturniorem*.

Quaesturae suae. Sveton. Iul. c. 7. De Praetura ibid. c. 18. *Cellarius*.

liberasse: simulque, patrocinio suscepto, multis legationibus ab se in Senatum inductis, simul publicas privatasque caussas, multorum inimicitiis susceptis, defendisse: suo item in Consulatu absentem, quae potuisset, commoda provinciae tribuisse: eorum omnium commodorum esse et inmemores et ingratos in se et in Populum Romanum, hoc bello et in praeterito tempore cognosse. Vos, iure gentium et civium Romanorum institutis cognitis, more barbarorum, Populi Romani magistratibus sacrosanctis manus semel et saepius adtulistis; et luce clara Cassium in medio foro nefarie interficere voluistis. Vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore legiones desitae Populi Romani in hac provincia haberi. Apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur. Ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem ullo tempore retinere potuistis. Privatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens a vobis receptus, fasces imperiumque sibi adripuit: multis interfectis civibus, auxilia contra Populum Romanum comparavit: agros provinciamque vestro inpulsu depopulavit. In quo vos victores existimabatis? An, me deleto, non animum advertebatis, decem habere legiones Populum Romanum, quae non

legationibus. Vulgo male, *legibus. M.* Contra codd. et edd. vett.

publ. privatasque caussas. Codd. et edd. vett. *publicis privatisque caussis*, ubi subintelligendum *provinciam defendisse*.

et ingratos. Codd. quidam addunt *eos*.

iure gentium. Hic invitis codd. et edd. vett. intrudunt *inquit*.

semel et saepius. Sic codd. Sed vulgo, *saepe et saepius. M.*

Cassium. vid. B. Al. 52. *M.*

desitae. Sic codd. Petav. et Scaligeri. Vulgo *desint*.

imperium adripuit. Dio Cass. 43, 30. *M.*

provinciamque. Sic Oud. e codd. et edd. vett. Vulgo *vestramque provinciam*.

In quo vos —. Quibus in rebus, quae cum ita essent, num vos victores fore sperabatis? *M.* Scal. male *in quos*.

animum advertebatis. Vulgo *animadvertebatis*.

legiones. Codd. varii *lectas quidem legiones*.

solum vobis obsistere, sed etiam coelum diruere possent? quarum laudibus et virtute * * *

coelum diruere. Haec iactantia est a Caesaris ingenio alienissima, et sunt haec verba recentius adsuta. Similiter in quibusdam libris antiquis inepte adsuitur: quarum laudibus et virtute *totus in orbe terrarum mundus exsultat.* Ceterum plures codices verbo indicant, multa hic deesse, ut adeo hic de bello Hispaniensi liber omnibus modis mutilus sit. — His rebus gestis, Caesar eas Hispaniae civitates, quae ipsum adiuverant, agris, immunitate; iure civitatis ornavit; inimicas agris privavit, iisque graviora tributa constituit. Romam reversus mense Octobri anni 709 P. V. C. (Vellei. Paterc. 2, 56), non sine invidia de *civibus* victis triumphavit, cum antea (B. Afr. cap. ult.) non nisi de exteris triumphos agere solitus fuisset. Dio Cassius 43, 39 — 43. *M.*

C. IVLII CAESARIS

FRAGMENTA.

C. IVLII CAESARIS

FRAGMENTA.

EX LIBRIS EPISTOLARVM AD M. T. CICERONEM.

CAESAR IMP. S. D. CICERONI IMP.

Quum Furnium nostrum tantum vidissem, neque loqui neque audire me commode potuisset, quum properarem, atque essem in itinere, praemissis iam legionibus: praeterire tamen non potui, quin et scriberem ad te et illum mitterem, gratiasque agerem. Etsi hoc officium et feci saepe, et saepius mihi facturus videor; ita de me mereris. In primis a te peto, quoniam confido me celeriter ad urbem venturum, ut te ibi videam; ut tuo consilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum uti possim. Ad propositum revertar; festinationi meae brevitatique litterarum ignosces; reliqua ex Furnio cognosces. Vale. *Ex Cic. ad Attic.* 9, 6.

CAESAR IMP. CICERONI IMP. S.

Recte auguraris de me, bene enim tibi cognitus sum, nihil a me abesse longius crudelitate. Atque ego quum ex ipsa re magnam capio voluptatem, tum, meum factum probari abs te, triumpho gaudio. Neque illud me movet, quod ii, qui a me dimissi sunt, discessisse dicuntur, ut mihi rursus bellum inferrent; nihil enim malo, quam et me mei similem esse, et illos sui. Tu velim mihi ad urbem praesto sis, ut tuis consiliis atque opibus, ut consuevi, in omnibus rebus utar.

Dolabella tuo nihil mihi scito esse iucundius, hanc adeo habeo gratiam illi; neque enim aliter facere potuit. Tanta eius humanitas, is sensus, ea in me est benevolentia. Vale. *Ex Cic. ad Attic.* 9, 16.

Reperitur et apud Iul. Celsum p. 186. Porro cf. C. 1, 23. 84. et Cic. ad Attic. 10, 4.

CAESAR IMP. CICERONI IMP. S.

Etsi te nihil temere, nihil inprudenter facturum iudicaram, tamen permotus hominum fama, scribendum ad te existimavi, et pro nostra benivolentia petendum, ne quo progrederis proclinata iam re, qua integra etiam progrediendum tibi non existimasses. Namque et amicitiae graviorem iniuriam feceris, et tibi minus commode consulueris, si non fortunae obsecutus videbere (omnia enim secundissima nobis, adversissima illis accidisse videntur) nec caussam secutus (eadem enim tum fuit, quum ab eorum consiliis abesse iudicasti,) sed meum aliquod factum condemnasse; quo mihi gravius abs te nihil accidere potest, quod ne facias, pro iure nostrae amicitiae a te peto. Postremo, quid viro bono et quieto et bono civi magis convenit, quam abesse a civilibus controversiis? quod nonnulli quum probarent, periculi caussa sequi non potuerunt; tu, explorato et vitae meae testimonio et amicitiae iudicio, neque tutius, neque honestius reperies quidquam, quam ab omni contentione abesse. XV. Kal. Mai. ex itinere. Vale. *Ex Cic. ad Attic.* 10, 8.

V. et ep. ad Att. 10, 9.

M. Orfium quem mihi commendas, vel Regem Galliae faciam, vel Leptae Legatum: si vis tu, ad

me alium mitte, quem ornem. *Ex Cic. ad Fam.* 7, 5.

Turnebus *vel Leptae delega*; Lambinus *vel Leptae delegabo.* Rutgersius V. L. 1, 5. *vel Leptide legatum.*

Neque pro cauto ac diligente se castris continuit. *Ex Charis. l.* 1. *col.* 101. *edit. Putschii.*

Quid quaeris, quid Caesar ad me scripserit? quod saepe, gratissimum sibi esse, quod quierim: oratque in eo ut perseverem. *Ex Cic. ad Attic.* 8, 11.

De Tribunatu quod scribis, ego vero nominatim petivi Curtio, et mihi ipse Caesar nominatim Curtio paratum esse rescripsit. *Ex Cic. ad Quintum fr.* 3, 1, 3.

Quod quidem propemodum videor ex Caesaris litteris ipsius voluntate facere posse, qui negat neque honestius neque tutius mihi quidquam esse, quam ab omni contentione abesse. *Ex Cic. ad Attic.* 10, 9.

Caesar mihi ignoscit per litteras, quod non venerim seseque in optimam partem id accipere dicit. Facile patior, quod scribit, secum Tullium et Servium questos esse, quia non idem sibi quod mihi remisisset. —sed tamen exemplum misi ad te Caesaris litterarum. *Ex. Cic. ad Attic.* 10, 3.

Sestius apud me fuit, et Theopompus, pridie venisse a Caesare narrabat litteras: hoc scribere, sibi certum esse Romae manere: caussamque eam adscribere, quae erat in epistola, ne se absente leges suae negligerentur, sicut esset neglecta sumtuaria. *Ex Cic. ad Attic.* 13, 7.

Conf. de lege sumtuaria Sveton. Iul. cap. 43. et Cic. ad fam. 9, 15.

Sed heus tu, celari videor a te, quomodo nam, mi frater, de nostris versibus Caesar? Nam primum librum se legisse scripsit ad me ante: et prima, sic, ut neget se ne Graeca quidem meliora legisse. Reliqua ad quemdam locum ῥαθυμότερα; hoc enim utitur verbo etc. *Ex Cic. ad Quintum fr.* 2, 16.

Ex Britannia Caesar ad me Kal. Sept. dedit litteras, quas ego accepi A. D. IV. Kal. Octob. satis commodas de Britannicis rebus: quibus, ne admirer, quod a te nullas acceperim, scribit, se sine te fuisse, cum ad mare accesserit, etc. *Ex Cic. ad Quintum fratr.* 3, 1.

Quum hanc iam epistolam complicarem, tabellarii a vobis venerunt A. D. XI. Kal. Sept. vicesimo die. O me sollicitum! quantum ego dolui in Caesaris suavissimis litteris! sed quo erant suaviores, eo maiorem dolorem illius ille casus adferebat. *Ex Cic. ad Quintum fr.* 3, 1, 5.

EX EPISTOLIS AD C. OPPIVM ET BALBVM CORNELIVM.

CAESAR OPPIO ET CORNELIO S.

Gaudeo mehercule vos significare litteris, quam valde probetis ea, quae apud Corfinium sunt gesta. Consilio vestro utar libenter, et hoc libentius, quod me sponte facere constitueram, ut quam lenissimum me praeberem, et Pompeium, darem operam, ut reconciliarem. Tentemus hoc modo, si possumus omnium voluntates recuperare et diuturna victoria uti: quoniam reliqui diuturnitate odium effugere non po-

fuerunt, neque victoriam diutius tenere, praeter unum L. Sullam, quem imitaturus non sum. Haec nova sit ratio vincendi; ut misericordia et liberalitate nos muniamus. Id quemadmodum fieri possit, non nulla mihi in mentem veniunt, et multa reperiri possunt. De his rebus, rogo vos, ut cogitationem suscipiatis. Cn. Magium, Pompeii Praefectum, deprehendi; scilicet meo instituto usus sum et eum statim missum feci. Iam duo Praefecti fabrûm Pompeii in meam potestatem venerunt et a me missi sunt. Si volent grati esse, debebunt Pompeium hortari, ut malit mihi esse amicus, quam iis, qui et illi et mihi semper fuerunt inimicissimi: quorum artificiis effectum est, ut Resp. in hunc statum perveniret. *Ex Cic. ad Attic.* 9, 8.

Cf. C. 1, 23. 24. Mentio quoque huius epistolae fit apud Celsum p. 187.

CAESAR OPPIO ET CORNELIO S.

A. D. VII. Id. Mart. Brundusium veni: ad murum castra posui. Pompeius est Brundusii: misit ad me Cn. Magium de pace. Quae visa sunt, respondi. Hoc vos statim scire volui. Quum in spem venero, de compositione aliquid me conficere, statim vos certiores faciam. *Ex Cic. ad Attic.* 9, 13.

Habet et Celsus p. 188.

De Caesare fugerat me ad te scribere. Video enim, quas tu litteras exspectaris. Sed ille scripsit ad Balbum, fasciculum illum epistolarum, in quo fuerat et mea, et Balbi, totum sibi aqua madidum redditum esse: ut ne illud quidem sciat, meam fuisse aliquam epistolam. Sed ex Balbi epistola pauca verba intellexerat, ad quae rescripsit his verbis: *De Cice-*

rone video te quiddam scripsisse, quod ego non intellexi; quantum autem coniectura consequebar, id erat huiusmodi, ut magis optandum quam sperandum putarem. Itaque postea misi ad Caesarem eodem illo exemplo litteras. Iocum autem illius de sua egestate ne sis aspernatus etc. *Ex Cic. ad Quintum fr.* 2, 12.

Libri sunt epistolarum C. Caesaris ad C. Oppium et Balbum Cornelium, qui res eius absentis curabant. In his epistolis quibusdam in locis inveniuntur litterae singulariae, sine coagmentis syllabarum, quas tu putes positas incondite; nam verba ex his litteris confici nulla possunt. Erat autem conventum inter eos clandestinum, de commutando situ litterarum, ut inscriptio quidem alia aliae locum et nomen teneret: sed in legendo locus cuique suus et potestas restitueretur, — est adeo Probi Grammatici commentarius satis curiose factus, de occulta litterarum significatione epistolarum C. Caesaris scriptarum. *Ex Gellio* 17, 9.

Steganographiae hoc specimen est, a qua differt prorsus tachygraphia, quae in notis Tironis et Senecae spectatur. Opus Probi Grammatici, de quo hic sermo, non confundendum est cum eius libello *de notis Romanorum*, qui aevum tulit.

EX EPISTOLA AD Q. PEDIVM.

CAESAR Q. PEDIO S.

Pompeius se oppido tenet, nos ad portas castra habemus, conamur opus magnum et multorum dierum, propter altitudinem maris; sed tamen nihil est, quod potius faciamus. Ab utroque portus cornu moles iacimus, ut aut illum quam primum transiicere, quod habet Brundusii copiarum, cogamus, aut exitu prohibeamus. *Ex Cic. ad Attic.* 9, 14.

Cf. Iulium Celsum p. 188.

EX EPISTOLA AD PISONEM.

Locellum tibi signatum remisi. *Ex Char. lib.* 1. *col.* 60.

EX LIBRO EPISTOLARVM AD ANTONIVM.

Nam ad me misit Antonius exemplum Caesaris ad se litterarum, in quibus erat, se audivisse Catonem et L. Metellum in Italiam venisse, Romae ut essent palam; id sibi non placere, ne qui motus ex eo fierent; prohiberique omnes Italia, nisi quorum ipse caussam cognovisset. Deque eo vehementius erat scriptum. *Ex Cic. ad Attic.* 11, 7.

EX LIBRO EPISTOLARVM AD SERVILIVM.

P. Servilius pater ex litteris, quas sibi a Caesare missas esse dicebat, significat valde te sibi gratum fecisse, quod de sua voluntate erga Caesarem humanissime diligentissimeque locutus esses. *Ex Cic. ad Quintum fr.* 3, 1, 6.

DE C. IVLII CAESARIS EPISTOLIS TESTIMONIA.

Epistolae quoque eius ad Senatum exstant, quas primus videtur ad paginas, et formam memorialis libelli convertisse, cum antea Consules et Duces non nisi transversa charta mitterent scriptas. Exstant et ad Ciceronem; item ad familiares, domesticis de rebus, in quibus si qua occultius perferenda erant, per notas scripsit, id est, sic structo litterarum ordine, ut nullum verbum effici posset: quae si quis

investigare et persequi vellet, quartam elementorum litteram, id est, *D* pro *A*, et perinde reliquas commutet. *Ex Svet. in Caes. c.* 56.

Scribere, et legere simul, dictare et audire solitum accepimus. Epistolas vero tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare, aut, si nihil aliud ageret, septenas. *Ex Plin.* 7, 25.

Non dubito, quin tuis *Caesarem adloquitur* litteris, quarum exemplum legi, quas ad eum *Deiotarum* Tarracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit, ab omnique sollicitudine abstraxerit: iubes enim eum *bene sperare et bono esse animo*, quod scio te non frustra scribere solere. *Apud Ciceronem in Orat. pro Deiotaro c.* 14.

Πομπήϊος — ἐκέλευε τοῖς πεζοῖς etc. Appianus Civ. 2, 79. refert strategema Pompeii, de quo apud Caesarem C. 3, 92. idque in litteris suis Caesarem inprobasse scribit.

Quam *Britanniam* Caesar, ille auctor vestri nominis, quum Romanorum primus intrasset, alium se orbem terrarum scripsit reperisse, tantae magnitudinis arbitratus, ut non circumfusa Oceano, sed complexa ipsum Oceanum videretur. *Ex Eumenii in Panegyr. Constantii Caes. c.* 11.

Ἐν ἐκείνῃ δὴ τῇ στρατείᾳ προσεξήσκησεν ἱππαζόμενος τὰς ἐπιστολὰς ὑπαγορεύειν καὶ δυσὶν ὁμοῦ γράφουσιν ἐξαρκεῖν. ὡς δὲ Ὄππιός φησι, καὶ πλείοσι. λέγεται δὲ καὶ τὰ διὰ γραμμάτων τοῖς φίλοις ὁμιλεῖν, Καίσαρα πρῶτον μηχανήσασθαι. *Ex Plutarcho in Caes. c.* 17.

EX ORATIONIBVS IN FVNERE IVLIAE ET CORNELIAE.

Quaestor Iuliam amitam, uxoremque Corneliam; defunctas laudavit e more pro rostris. Sed in amitae quidem laudatione de eius ac patris sui origine sic refert: *Amitae meae Iuliae maternum genus ab Regibus ortum, paternum cum Diis inmortalibus coniunctum est; nam ab Anco Marcio sunt Marcii Reges, quo nomine fuit mater; a Venere Iulii, cuius gentis familia est nostra. Est ergo in genere et sanctitas Regum, qui plurimum inter homines pollent, et caerimonia Deorum, quorum ipsi in potestate sunt Reges. Ex Sveton. c.* 6.

Ὅτε τῆς Μαρίου γυναικὸς ἀποθανούσης, ἀδελφιδοῦς ὢν αὐτῆς, ἐγκώμιόν τε λαμπρὸν ἐν ἀγορᾷ διῆλθε καὶ περὶ τὴν ἐκφορὰν ἐτόλμησεν εἰκόνας Μαρίου προθέσθαι. *Ex Plutarcho in Caesare c.* 5. *qui addit*: τὸ μὲν ἐπὶ γυναιξὶ πρεσβυτέραις λόγους ἐπιταφίους διεξιέναι, πάτριον ἦν Ῥωμαίοις. νέαις δ' οὐκ ὂν ἐν ἔθει, πρῶτος εἶπε Καῖσαρ ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς ἀποθανούσης.

EX ORAT. PRO BITHYNIS.

C. Caesar Pont. Max. in Oratione, quam pro Bithynis dixit, hoc principio usus est. *Vel pro hospitio Regis Nicomedis, vel pro horum necessitate, quorum res agitur, refugere hoc munus, M. Vinici non potui; nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin a proximis retineatur, neque clientes sine summa infamia deseri possunt, quibus etiam a propinquis nostris opem ferre instituimus. Ex Gellio* 5, 13.

Quid ergo? syngraphae non sunt, sed res aliena

est. *Ex Iulio Rufiniano de figuris. Edit. Rhetorum Capperon. p. 30.*

EX ORAT. PRO LEGE PLAVTIA.

Reperi tamen in oratione C. Caesaris, qua Plautiam rogationem suasit, *necessitatem* dictam pro *necessitudine*, id est, iure adfinitatis. Verba haec sunt: *Equidem mihi videor pro nostra necessitate, non labore, non opera, non industria defuisse. Ex Gell.* 13, 3. *et Nonio in voce* Necessitas, 4, 323.

EX ORAT. IN CN. DOLABELLAM.

Caesar in Dolabellam actionis III. *ibi isti, quorum in aedibus fanisque posita, et honori erant, et ornatu.* In libris quoque Analogicis omnia istiusmodi sine *i* littera dicenda censet. *Ex Gell.* 4, 16.

Nono decimo aetatis anno L. Crassus C. Carbonem, uno et vigesimo Caesar Dolabellam, altero et vigesimo Asinius Pollio Catonem, non multo aetatem antecedens Calvus Vatinium, iis orationibus insecuti sunt, quas hodieque cum admiratione legimus. *Ex Dialogo de oratoribus c.* 34.

Ceterum composita seditione civili, Cornelium Dolabellam Consularem et triumphalem virum, repetundarum postulavit, absolutoque Rhodum secedere statuit. *Ex Sveton. c.* 4.

Divus quoque Iulius quam coelestis numinis, tam etiam humani ingenii perfectissimum columen, vim facundiae propriae expressit, dicendo in adcusatione Cn. Dolabellae, quem reum agit, extorqueri sibi

caussam optimam L. Cottae patrocinio. *Ex Valer. Max.* 8, 9.

Ne forte erretis et eundem hunc Cn. Dolabellam putetis esse, in quem C. Caesaris orationes legitis, scire vos oportet, duos eodem tempore fuisse Dolabellas; horum alterum Caesar accusavit, nec damnavit. *Ex Pediano in orat. pro M. Scauro.*

Significat et Caesarem, item adolescentem, in Dolabella reo ex Sicilia, qui quidem damnatus non est quantum oportuit per Hortensii gratiam etc. *Ex Pediano in Divin.*

Ἐπανελθὼν δ' εἰς Ῥώμην Δολαβέλλαν ἔκρινε κακώσεως ἐπαρχίας, κα πολλαὶ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος τῶν πόλεων μαρτυρίας αὐτῷ παρέσχον. ὁ μὲν οὖν Δολαβέλλας ἀνέφυγε τὴν δίκην. *Ex Plut. in Caes. c,* 4.

EX ORAT. AD MILITES.

Fama vero hostilium copiarum perterritos, non negando minuendove, sed insuper amplificando ementiendoque confirmabat. Itaque quum exspectatio adventus Iubae terribilis esset, convocatis ad concionem militibus, *Scitote*, inquit, *paucissimis his diebus Regem adfuturum cum X legionibus, equitum XXX, levis armaturae C milibus, elephantisque CCC. Proinde desinant quidam quaerere ultra, aut opinari, mihique, qui compertum habeo, credant; aut quidem vetustissima nave inpositos quocumque vento in quascumque terras iubebo avehi. Ex Svet. cap.* 66.

C. Caesar apud milites de * incommodis eorum: *Non frustrabo vos, milites. Ex Diomedis l.* 1. *col.* 395.

* *Alias* commodis.

EX ORAT. PRO DECIO SAMNITE.

Nec forte quisquam aut Caesaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Deiotaro Rege, ceterosque cuiusdam lentitudinis ac teporis libros legit, etc. *Ex Auctore Dial. de orator. c.* 21.

EX ORAT. PRO SEXTILIO.

Quo enim nimbo, qua procella verborum, inpium Sextilii caput obrui meretur? quod C. Caesarem, a quo cum studiose, tum etiam feliciter, gravissimi criminis reus defensus fuerat, etc. *Ex Val. Max.* 5, 3, 3.

EX ORAT. DE CONIVRATIS.

Catonem primum sententiam putat de animadversione dixisse, quam omnes ante dixerant praeter Caesarem: et quum ipsius Caesaris tam severa fuerit, qui tum Praetorio loco dixerit, etc. *Ex Cic. ad Attic.* 12, 21.

Sed Caesar, ubi ad eum perventum est, rogatus sententiam a Consule, huiuscemodi verba locutus est: *Omnes homines*, etc. *Ex Sallust. Cat. c.* 51.

Cf. de hac oratione et Plut. in Caes. c. 7. et Ioh. Sarisber. in Policrat. 5, 12.

DE C. IVLII CAESARIS ORATIONIBVS TESTIMONIA.

Tum Brutus: Orationes quidem eius mihi vehementer probantur, complures autem legi etc. *Ex Cic. in Bruto c.* 75.

Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quaedam feruntur, ut *pro Q. Metello*, quam non inme-

rito Augustus existimat magis ab actuariis exceptam, male subsequentibus verba dicentis, quam ab ipso editam. Nam in quibusdam exemplaribus invenio ne inscriptam quidem *pro Metello*, sed *quam scripsit Metello*, quum ex persona Caesaris sermo sit, Metellum seque adversus communium obtrectatorum criminationes purgantis. *Apud milites* quoque *in Hispania* idem Augustus orationem esse vix eius putat, quae tamen duplex fertur, una quasi priore habita proelio, altera posteriore, quo Asinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuisse eum dicit, subita hostium incursione. *Ex Sveton. c.* 55.

EX LIBRIS IN CATONEM.

Reliquit et *de Analogia* duos libros, et *Anticatones* totidem. *Svet. c.* 56.

EX LIB. I.

Caesar in *Anticatone priore: Uno enim excepto, quem alius modi atque omnis natura finxit, suos quisque habet caros. Priscianus bis l.* 6. 7 *et* 13.

INCERTA EX IISDEM.

Erunt officia antelucana, in quae incidere inpune ne Catoni quidem licuit. Quem tamen C. Caesar ita reprehendit, ut laudet. Describit enim *eos, quibus obvius fuerit, cum caput ebrii retexissent, erubuisse*, deinde adiicit: *putares non ab illis Catonem, sed illos a Catone deprehensos.* Potuit ne plus auctoritatis tribui Catoni, quam si ebrius tam venerabilis erat? nostrae tamen coenae ut adparatus et inpendii, sic temporis

modus constet. Neque enim hi sumus, quos vituperare ne inimici quidem possint, nisi ut simul laudent. *Ex Plin. epist.* 3, 12.

C. etiam Caesar, gravis auctor linguae Latinae, in *Anticatone: Unius*, inquit, *adrogantiae, superbiaeque dominatuque. Ex Gell.* 4, 16.

DE C. IVLII CAESARIS IN CATONEM SCRIPTIS TESTIMONIA.

Qualis futura sit Caesaris vituperatio contra laudationem meam, perspexi ex eo libro, quem Hirtius ad me misit, in quo colligit vitia Catonis, sed cum maximis laudibus meis: itaque misi librum ad Muscam, ut tuis librariis daret; volo enim divulgari. *Ex Cic. ad Attic.* 12, 40.

Hirtii epistolam si legeris, quae mihi πρόπλασμα videtur eius vituperationis, quam Caesar scripsit de Catone. *Ex Cic. ad Attic.* 12, 41.

Quum mihi Balbus nuper in Lanuvino dixisset, se et Oppium scripsisse ad Caesarem, me legisse libros contra Catonem, et vehementer probasse. *Ex Cic. ad Attic.* 13, 50.

Quibus omnibus generibus usus est nimis inpudenter Caesar contra Catonem meum. *Ex Cic. in Topic.* c. 25.

M. Ciceronis libro, quo Catonem coelo aequavit; quid aliud Dictator Caesar, quam rescripta oratione velut apud iudices, respondit? *Ex Tac. Annal.* 4, 34.

Hisque usum C. Caesarem in vituperando Catone notaverit * Cicero. *Ex Quint.* 3, 7, 28.

* *in Topicis.*

Ut Catonem Tullius laudans, et duobus voluminibus Caesar accusans. *Ex Mart. Cappell. lib.* 5.

--- quum sint duo Caesaris *Anticatones*. *Ex Iuven. Sat.* 6, 337.

Caesar bello civili, cognita Catonis morte, cuius virtutem dialogo illo, qui inscribitur *Cato*, Cicero etiam laudavit, libros duos famosissimos in vitam Catonis edidit, quos *Anticatones* inscripsit. *Vetus Schol. ad Iuven. Sat.* 6, 337.

De illis Anticatonibus plura tradit Plut. in Caesare c. 54.

EX LIBRIS DE ANALOGIA.

AD M. T. CICERONEM.

Reliquit et *de Analogia* duos libros, etc. *Ex Suet. c.* 56.

EX LIB. I.

Quin etiam in maximis occupationibus quum ad te ipsum, inquit, in me intuens, de ratione Latine loquendi adcuratissime scripserit, primoque in libro dixerit, *verborum delectum originem esse eloquentiae*, tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui me de illo maluit quam se dicere, laudem singularem: (nam scripsit his verbis, quum hunc nomine esset adfatus: *ac, si cogitata praeclare eloqui possent, nonnulli studio et usu laboraverunt, cuius te paene principem copiae atque inventorem, bene de nomine ac dignitate Populi Romani meritum esse existimare debemus*,) hunc faci-

lem et quotidianum noluisse sermonem nunc pro relicto est habendum. Tum Brutus, amice, hercule, inquit, et magnifice te laudatum puto, quem non solum principem atque inventorem copiae dixerit, quae erat magna laus, sed etiam bene meritum de Populi Romani nomine et dignitate. *Ex Cic. in Bruto c.. 72.*

C. Caesar ille perpetuus Dictator, Cn. Pompeii Socer, a quo familia et adpellatio Caesarum deinceps propagata est, vir ingenii praecellentis, sermonis praeter alios suae aetatis castissimi, in libris, quos ad M. Ciceronem *de Analogia* conscripsit, *arenas* vitiose dici existimabat, quod *arena* nunquam multitudinis numero adpellanda sit, sicuti neque *coelum*, neque *triticum*, contra autem *quadrigas*, etiamsi currus unus equorum quatuor iunctorum unum sit, plurativo semper numero dicendas putat, sicut *arma*, et *moenia*, et *comitia*, et *inimicitias*, etc. *Paullo post:* Tunc prolato libro *de Analogia* primo verba haec ex eo pauca memoriae mandavi, nam quum praedixisset, neque coelum, triticumve, neque arenam multitudinis significationem pati: *Num tu*, inquit, *harum rerum natura accidere arbitraris, quod unam terram et plures terras, et urbem et urbes, et imperium et imperia dicamus? neque quadrigas in unam nominis figuram redigere, neque arenam in multitudinis adpellationem convertere possimus? Ex Gell.* 19, 8.

Atque id, quod a C. Caesare, excellentis ingenii ac providentiae (ita *Gellius; Macrobius* prudentiae) viro in primo *de Analogia* libro scriptum est, habe semper in memoria atque in pectore, *ut tanquam*

scopulum sic fugias inauditum atque insolens verbum. Ex Gell. 1, 10. et Macrob. Saturn. 1, 5.

EX LIB. II.

C. Caesar in libro *de Analogia* secundo, huius *die* et huius *specie* dicendum putat. *Ex Gell.* 9, 14.

Exempla vide de bello Gall. 2, 23. Af. 51. H. 24.

Panium Caesar *de Analogia* libro secundo dici debere ait, sed Verrius contra. Nam *i* detracta *panum* ait dici debere. *Ex Charis. lib.* 1. *col.* 69.

Caesar *de Analogia* secundo: *fagos*, *populos*, *ulmos*. *Ex Charis. lib.* 1. *col.* 104.

Caesar *de Analogia* secundo *turbonem*, non *turbinem*, etiam in tempestate dici debere ait, ut *Cato Catonis*, non ut *homo hominis*. *Ex Charis. lib.* 1. *col.* 117.

Lacer an *laceris* etc. Caesar *de Analogia* secundo, nec non Valgius de rebus per epistolam quaesitis. *Ex Charis. lib.* 1. *col.* 109.

Is homo, *idem* compositum facit, nisi quia Caesar libro secundo (*de Analogia*) singulariter *idem*, pluraliter *iidem* dicendum adfirmat. Sed consuetudo hoc non servat. *Ex Char. lib.* 1.

EX IISDEM, NON DISTINCTO LIBRO.

C. Caesar, gravis auctor linguae Latinae, in libris *Analogicis* omnia istiusmodi (*puta Senatu*, *victu*, *aspectu*, *etc.*) sine *i* littera dicenda censet. *Ex Gell.* 4, 16.

Hic et haec Samnis, huius *Samnitis*: sic Caesar *de Analogia. Ex Prisc. lib.* 6. *col.* 707.

Partum. Caesar *de Analogicis* harum *partum. Ex Char. lib.* 1. *col.* 114.

EX IISDEM, VTI VEROSIMILE EST, NON ADSCRIPTO TAMEN VBI LAVDANTVR LIBRO.

Mihi autem placet Latinam rationem sequi, quousque patitur decor, neque enim iam *Calypsonem* dixerim, ut Iunonem: quamquam secutus antiquos C. Caesar utitur hac ratione declinandi. *Quint.* 1, 5, 63.

M. Tullius et C. Caesar *mordeo memordi*, *pungo pepugi*, *spondeo spepondi* dixerunt. *Gell.* 7, 9.

C. Caesar, ait, *L* littera nominativo singulari neutra finita nomina eamdem definitionem capere, quam capiant *E* littera terminata, *huic animali* et *ab hoc animali: huic puteali* et *ab hoc puteali. Char. lib.* 1. *col.* 98.

Aplustre. Omnium nominum, quae sunt neutri generis et in *E* terminantur, ait Plinius, Caesarem scisse eosdem esse ablativos, quales sunt dativi singulares. *Char. lib.* 1. *col.* 98.

AR litteris nomina neutralia terminata, ait Caesar, quod dativo et ablativo pari iure funguntur, ut idem Plinius scribit. *Char. lib.* 1. *col.* 98.

Iubar. Plinius ait inter cetera etiam istud Caesarem dedisse praeceptum, quod neutra nomina *AR*

nominativo clausa, per *I* dativum ablativumque singularis ostendant: *iubar* tamen et *far* ab hac regula dissidere, nam *huic iubari* dicimus, *ab hoc iubare*, et *huic farri*, *ab hoc farre*. *Char. lib.* 1. *col.* 108.

Ac ne illa ratio recepta est, quam Caesar ponit in femininis, ut *puppim*, *restim*, *pelvim*, hoc enim modo et *ab hoc cani*, et *ab hoc cane*. *Char. lib.* 1.

Tribus *iii* iunctis qualis posset syllaba pronunciari? non postremum *i* pro vocali accipiendum, quod Caesari artis Grammaticae doctissimo placitum fuisse a Victore quoque in arte Grammatica de syllabis comprobatur. *Priscian. lib.* 1. *col.* 545.

In ed. Putschii legitur nam postremum.

V loco consonantis posita, eamdem prorsus in omnibus vim habuit apud Latinos quam apud Aeoles digamma *F*, pro quo Caesar hanc figuram *F* scribere voluit. Quod quamvis recte visum est, tamen consuetudo antiqua superavit. *Prisc. lib.* 1. *col.* 545.

Legi heic praecipit A. Schottus Obs. hist. 3, 16. *pro quo Cl. Caesar* etc. quandoquidem Quintil. 1, 7, 27. istud inventum clarissimis verbis Claudio adtribuit. Conf. notata ad Taciti Ann. 11, 14. Adeoque is Prisciani locus huc non pertinet.

Haec pollis, *pollinis*. Sic Charisius. Probus autem et Caesar, *hoc pollen*, *pollinis* declinaverunt. *Prisc. lib.* 6. *col.* 708.

Praeterea Caesar declinat *pubis*, *puberis*: Probus, *pubes*, *puberis*: quidam *puber*, *puberis*. *Prisc. lib.* 6. *col.* 707.

Quamvis Caesar non incongrue protulit *ens* a verbo sum, es, est. *Prisc. lib.* 18.

Hoc *lutum* atque *macellum* singulari exire memento, licet Ennius ista *macella* dicat et Caesar *luta*. *Ex Capro.*

Lacrumae an *lacrimae*, *maxumus* an *maximus*, et si quae similia sunt, scribi debeant, quaesitum. Terentius Varro tradidit Caesarem per *i* eiusmodi verba solitum esse enunciare et scribere, inde propter auctoritatem tanti viri consuetudinem factam. Sed ego in antiquiorum, etc. *Cassiodorus ex Annaeo Cornuto de Ortografia. col.* 2284. *Cf. Quintil.* 1, 7.

Varie etiam scriptitatum est, *mancupium*, *aucupium*, *manubiae*, siquidem C. Caesar per *i* scripsit, ut apparet ex titulis ipsius. *Ex Velio de Orthogr. col.* 2228.

An ideo minor est M. Tullius Orator, quod idem artis huius (*Grammaticae*) diligentissimus fuit, et in filio, ut in Epistolis adparet, recte loquendi usque quaque asper quoque exactor? Aut vim C. Caesaris fregerunt editi *de Analogia* libri? *Quint. lib.* 1, 7, 34.

APOPHTHEGMATA.

Sed tamen ipse Caesar habet peracre iudicium: et, ut Servius frater tuus, quem litteratissimum fuisse iudico, facile diceret, *hic versus Plauti non est*, *hic est*, quod tritas haberet aures notandis generibus poëtarum, et consuetudine legendi: sic audio Caesarem, quum volumina iam confecerit Ἀποφτεγμάτων, si quid adferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, reiicere solere; quod eo nunc magis facit, quia vivunt mecum fere quotidie illius familiares. Incidunt autem in sermone vario multa, quae fortasse illis, quos dixi, nec inliterata, nec insulsa esse

videantur. Haec ad illum cum reliquis actis perferuntur. Ita enim ipse mandavit. Sic fit, ut, si quid praeterea de me audiat, non audiendum putet. *Cic. ad Fam.* 9, 16.

DICTA COLLECTANEA.

Feruntur et a puero et ab adolescentulo quaedam scripta etc. Item *Dicta collectanea*, quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. *Suet. c.* 56.

EPHEMERIDES.

C. Iulius Caesar quum dimicaret in Gallia et ab hoste raptus equo eius portaretur armatus, occurrit quidam ex hostibus, qui eum nosset: et insultans ait * *Cecos Caesar*, quod Gallorum lingua, *demitte*, significat: et ita factum est, ut dimitteretur. Hoc autem ipse Caesar in *Ephemeride* sua dicit, ubi propriam commemorat felicitatem. *Serv. in Aen. Virg.* 11, 743.

* *Alius, Cetos Caesar. Servius P. Danielis, Caesar Caesar. Quod quid velit, docti examinent. Scal.*

Ex quo fonte hanc narratiunculam hauserit Servius, non constat. De sensu vocis quae Gallo tribuitur, certarunt haud ita pridem duo viri eruditi, mihi ambo amicissimi, ambo e minore Britannia oriundi, Celticae linguae periti. Scilicet clar. le Brigant, cuius *Elémens de la langue des Celtes Gomérites ou Bretons* ipse a. 1779 heic Argentorati typis edenda curavi, in *Dissertation sur les Celtes Brigantes* (8. 1762.) legendum praecipiebat *cetòs Cesar* pro *chetò Cesar* vel *chtò Cesar*, i. e. en Caesarem! Contra vir quondam strenuus, quem ad G. 1, 6. excitavi, de la Tour d' Auvergne-Corret, militaris Praefectus, legi iubebat *skò Cesar*, i. e. occide Caesarem. Tandem vero le Brigant ad sensum vocis, quem ipse Servius subpeditat, redeundum censuit, inque litteris ad laudatum sodalem suum datis et mecum communicatis hariolatus est, non bene verbum percepisse Caesarem; dixisse nempe hostem *losk Caesar*, dimitte, *laisse César.*

LIBRI AVSPICIORVM.

Sed contra Iulius Caesar XVI. *Auspiciorum* libro negat nundinis concionem advocari posse, id est, cum populo agi, ideoque nundinis Romanorum haberi comitia non posse. *Macrob. Sat.* 1, 16.

AVGVRALIA.

Caesar in *Auguralibus: Si sincera pecus erat. Prisc. lib.* 6. *col.* 719.

DE DIVINATIONE.

Genus eloquentiae duntaxat adolescens adhuc Strabonis Caesar secutus videtur: cuius etiam ex Oratione, quae inscribitur *Pro Sardis*, ad verbum nonnulla transtulit in *Divinationem* suam. *Svet. c.* 55.

ASTRONOMICA.

Nam Iulius Caesar ut *Siderum motus*, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Aegyptiis disciplinis hausit; ita hoc quoque ex eadem institutione mutuatus est, ut ad solis cursum finiendi anni tempus extenderet. *Macrob. Saturn.* 1, 16. *cf. et c.* 14.

Tres autem fuere sectae, Chaldaea, Aegyptia, Graeca: his addit apud nos quartam Caesar Dictator, annos ad solis cursum redigens singulos, qui prius antecedebat. *Ex Plin.* 18, 25 (57).

A Bruma in Favonium Caesari nobilia sidera significant: III. Kal. Ian. matutino Canis occidens. *Paullo post:* Pridie Non. Ian. Caesari Delphinus

matutino exoritur, et postero die Fidicula, quo Aegypto Sagitta vesperi occidit. *Paullo post:* A Favonio in aequinoctium vernum Caesari significat XIV. Kal. Martii triduum varie, et VIII. Kal. Hirundinis visu, et postero die Arcturi exortu vespertino. It. III. Non. Mart. Caesar Cancri exortu id fieri observavit. *Paullo post:* Caesar et Idus Martias ferales sibi adnotavit Scorpionis occasu. *Paullo post:* Aequinoctium vernum a. d. VIII. Kal. Apr. peragi videtur. Ab eo ad Vergiliarum exortum matutinum Caesari significant Kalendae Apr. III. Nonas Apr. in Attica Vergiliae vesperi occultantur: eaedem postridie in Boeotia; Caesari autem et Chaldaeis, Nonis. *Paullo post:* Caesari VI. Idus significatur imber Librae occasu. XIV. Kal. Maii Aegypto Suculae occidunt vesperi, sidus vehemens, et terra marique turbidum, XVI. Atticae, XV. Caesari, continuoque triduo significabat. *Paullo post:* VI. Nonas Maii Caesari Suculae matutino exoriuntur. Et VIII. Idus Capella pluvialis. *Ex Plin.* 18, 26 (64).

A Vergiliarum exortu significat Caesari postridie Arcturi occasus matutinus: III. Id. Maii Fidiculae exortus. XII. Kal. Iunii Capella vesperi occidens et in Attica Canis. XI. Kal. Caesari Orionis gladius occidere incipit. III. Non. Iunii Caesari, et Assyriae Aquila vesperi oritur, etc. XI. Kal. eiusdem Orionis gladius Caesari occidere incipit. *Ex Plin.* 18, 27 (67).

A Solstitio ad Fidiculae occasum VI. Kal. Iunii (*al.* Iulii) Caesari Orion exoritur. *Paullo post:* XIII. Kal. Augusti, Aegypto Aquila occidit matutino, Etesiarumque prodromi status incipiunt, quod Caesar X. Kal. sentire Italiam existimavit. *Paullo post:*

Aquila Atticae matutino occidit III. Kal. regia in pectore Leonis stella matutino Caesari inmergitur. *Ex Plin.* 18, 28 (68).

DE SIDERIBVS.

etiam[1] aliquid poëticum edidit.

Sed nec aliquis paene Latinorum de hac arte Institutionis libros scripsit, nisi paucos versus Iulius Caesar, et ipsos tamen de alieno opere mutuatus. *Iul. Firmicus Mathes. lib. 2. ineunte.*

Executus est etiam horum siderum numerum Graece Aratus, poëta disertissimus, Latine vero Caesar, et decus eloquentiae Tullius. Sed hi tantum nomina ipsorum et ortus, non autem apotelesmatum auctoritatem ediderunt; ita ut mihi videantur non aliqua Astrologiae scientia, sed poëtica potius elati licentia, docilis sermonis studia protulisse. *Iul. Firm.* 8, 5.

POEMATA.

Reliquit et de Analogia libros duos et Anticatones totidem, ac praeterea *Poëma*, quod inscribitur *Iter.* Quorum librorum primos in transitu Alpium, quum ex citeriore Gallia, conventibus peractis, ad exercitum rediret: sequentes sub tempus Mundensis proelii fecit: novissimum, dum ab Urbe in Hispaniam ulteriorem * IIII et XX die pervenit. *Svet. c.* 56.

* VII et XX *legit ex Strabone et Appian. Casaubonus.*

Feruntur et a puero et ab adolescentulo quaedam scripta, ut *Laudes, Herculis, tragoedia Oedipus* etc. quos

omnes libellos vetuit Augustus publicari. *Sveton. ibid.*

Olus quoque silvestre est trium foliorum, D. Iulii carminibus praecipue iocisque militaribus celebratum. Alternis quippe versibus exprobavere, *lapsana* se vixisse apud Dyrrhachium, praemiorum parsimoniam cavillantes. Est autem id *cyma silvestris. Plin.* 19. 8 (41).

Donatus in vita Terentii hos sub C. Iulii Caesaris nomine versus producit:

Tu quoque, tu in summis, o dimidiate Menander,
Poneris, et merito, puri sermonis amator.
Lenibus atque utinam scriptis adiuncta foret vis
Comica: ut aequato virtus polleret honore
Cum Graecis; neque in hac despectus parte iaceres.
Unum hic maceror et doleo tibi deesse, Terenti.

Sequens etiam Epigramma C. Iulio Caesari quidam inscribunt, alii Germanico.

Thrax puer adstricto glacie dum ludit in Hebro,
Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dumque imae partes rapido traherentur ab amne,
Abscidit tenerum lubrica testa caput;
Orba quod inventum mater dum conderet urna,
Hoc peperi flammis, caetera, dixit, aquis.

Illud vero distichon:

Feltria perpetuo nivium damnata rigore.
Terra mihi posthac non habitanda, vale.

falso Caesari inscriptum est, etsi quidam in membrana, alii in saxo exstare dicant.

INCERTA.

Unguenta dicuntur a locis, ut Telinum, cuius Iulius Caesar meminit, dicens: *Corpusque suavi Telino unguimus**. *Hoc conficiebatur in insula Telo, quae est una ex Cycladibus*, etc. *Isidorus Orig.* 4, 12.

Telon insulam Sporadibus accenset Strabo l. 10. p. 488. Itaque apud Isidorum legi oportet aut *Delino* — *Delo*, aut *ex Sporadibus*.

* *Insertum hoc ab Ursino fragmentis de Analogia: ut et illud ex Nonio in voce* Civis, *nec non locus Plinii ex lib.* 7, 3. *ubi adloquitur M. T. Ciceronem. Quid habuerit caussae, cur hoc fecerit, comminisci non potui. Quocirca inter INCERTA referendum duxi. Nisi quis potius Caesari Straboni, non Dictatori tribuendum arbitretur. Si ad hunc modum addita una vocula scripseris, erit integer Senarius.*

Corpusque suavi Telini unguine unguimus.

Idem Ursinus ex Prisciani lib. 8. fragmentum hoc, « C. Caesar, quae res augurantur οἰωνοσκοπεῖται, » *ad Auguralia transtulerat, ego praetermisi, quum isto Prisciani loco non* Caius Caesar, *sed* Lucius Caesar *legatur. Non est quod conruptum aliquis existimet. Citatur nominatim L. Caesar a Festo, in voce* Maiorem. *Ex eodem fortassis est, quod apud Servium nuper ex Petri Danielis et Fuldanae Bibliothecae membranis editum habemus, Commentario ad Aeneidos Virgilii* 1, 2. Occiso, *inquit*, Mezentio, Ascanium, sicut I. Caesar (*verosimile mihi sit legendum L. Caesar*) scribit, Iulum coeptum vocari dicunt, vel quasi ἰοβόλον, id est, sagittandi peritum, vel a prima barbae lanugine, quam ἴουλον Greci dicunt, quae ei tempore victoriae nascebatur. *Haec ibi. Similiter expunxi quod inter fragmenta Epistolarum legebatur:*

« *Vespera fatigatus, luce dormitans.* »

Non enim apud Charisium lib. 2. unde haec descripta sunt, nominantur Iulius Caesar, sed Aurelius Caesar. lib. 11. Epistolarum ad Frontonem. Quo comperto, auctoritatem civis Romani insuper habui. Sed quid spuriis his diutius inmoror, quin legitima, si qua porro restant, fragmenta conligo? Scal.

Apud Caesarem et Catullum et Calvum lectum est: *Quum iam fulva cinis fueris. Nonius in voce Cinis* 3, 57.

Salve primus omnium parens patriae appellate; primus in toga triumphum linguaeque lauream me-

rite et facundiae Latinarumque litterarum parens: atque (ut Dictator Caesar hostis quondam tuus te descripsit) omnium triumphorum lauream adepte maiorem, quanto plus est ingenii Romani terminos in tantum promovisse, quam imperii. *Plin.* 7, 30.

Cicero caussarum XIII.: *Re vendita iterum emta.* unde manifestum fit *venita* non dici, sed aut *venundata*, aut *vendita*, ut Cicero. *C. Caesar: Possessiones redimi, eas postea pluris venditas. Diomedes lib.* 1. *col.* 366.

Esseda, vehiculi vel currus genus, quo soliti sunt pugnare Galli. Caesar testis est libro ad Ciceronem III.: *Multa milia equitum atque essedariorum habet.* Hinc et gladiatores essedarii dicuntur, qui curru certant. *Iunius Philargyrus in Georg. Virg.* 3, 204.

Augustus quoque in epistolis ad C. Caesarem scriptis emendat, quod is *calidum* dicere quam *caldum* (*in libris forte de Analogia*) malit: non quia illud non sit Latinum, sed quia sit odiosum, et, ut ipse Graeco verbo significavit, περίεργον. *Quintil.* 1, 6, 19.

odiosum, quia adfectationis esse putabatur.

C. IVLII CAESARIS DICTA.

Tu, quaeso, quidquid novi (multa autem exspecto) scribere ne pigrere. In his, de Sexto satisne certum? maxime autem de Bruto nostro: de quo quidem ille, ad quem diverti, Caesarem solitum dicere: *Magni refert, hic quid velit; sed quidquid volt, valde volt.* idque eum animadvertisse, quum pro Deiotaro Niceae dixerit, valde vehementer eum visum et libere dicere. *Cic. ad Attic.* 14, 1.

Proxime quum Sestii rogatu apud eum fuissem exspectaremque sedens, quoad vocarer, dixisse eum: *Ego dubitem, quin summo in odio sim, quum M. Cicero sedeat, nec suo commodo me convenire possit? Atqui si quisquam est facilis, hic est tamen non dubito, quin me male oderit. Cic. ibidem.*

Aiebat, Caesarem secum, quo tempore Sestii rogatu veni ad eum, quum exspectarem sedens, dixisse: *Ego nunc tam sim stultus, ut hunc ipsum, facilem hominem, putem mihi esse amicum, quum tamdiu sedens meum commodum exspectet? Cic. ad Att.* 14, 2.

Quo gaudio elatus, non temperavit, quin paucos post dies frequenti curia iactaret, invitis et gementibus adversariis adeptum se quae concupisset: proinde ex eo insultaturum omnium capitibus: ac, negante quodam per contumeliam, *Facile hoc ulli feminae fore:* responderit quasi adludens: *in Assyria quoque regnasse Semiramin; magnamque Asiae partem Amazonas tenuisse quondam. Svet. c.* 22.

Pharsalica acie caesos profligatosque adversarios prospicientem, haec eum ad verbum dixisse refert Asinius Pollio: *Hoc voluerunt; tantis rebus gestis C. Caesar condemnatus essem, nisi ab exercitu auxilium petissem. Svet. c.* 30.

Consecutusque cohortes ad Rubiconem flumen, qui provinciae eius finis erat, paullulum constitit ac reputans, quantum moliretur, conversus ad proximos, *Etiam nunc*, inquit, *regredi possumus. Quod si ponticulum transierimus, omnia armis agenda erunt. Svet. c.* 31.

Cunctanti ostentum tale factum est. Quidam eximia magnitudine et forma etc. Tunc Caesar, *Eatur*, inquit, *quo Deorum ostenta et inimicorum iniquitas vocat. Iacta alea est*, inquit. *Svet. c.* 32.

Romam iter convertit: adpellatisque de Rep. patribus validissimas Pompeii copias, quae sub tribus Legatis M. Petreio, et L. Afranio et M. Varrone in Hispania erant, invasit; professus ante inter suos, *Ire se ad exercitum sine duce et inde reversurum ad ducem sine exercitu. Svet. c.* 34.

Prolapsus in egressu navis, verso ad melius omine, *Teneo te*, inquit, *Africa. Svet. c.* 59. *Cf. Front.* 1, 12, 2.

Caesar dicebat, idem esse sibi consilium adversus hostem, quod plerisque medicis contra vitia corporum, fame potius quam ferro superandi. *Front. Strat.* 4, 7, 1.

Quum exspectatio adventus Iubae terribilis esset, convocatis ad concionem militibus, *Scitote*, inquit, *paucissimis his diebus Regem adfuturum cum X legionibus, equitum XXX, levis armaturae C millibus, elephantis CCC. Proinde desinant quidam quaerere ultra, aut opinari: mihique, qui compertum habeo, credant: aut quidem vetustissima nave inpositos quocumque vento in quascumque terras iubebo avehi. Svet. c.* 66.

Iactare solitus, *milites suos etiam unguentatos bene pugnare posse:* nec *milites* eos pro concione, sed blandiori nomine *commilitones* adpellabat. *Svet. c.* 67. *cf. Polyaen.* 8, 23, 22.

Quosdam infimi generis ad amplissimos honores provexit. Quum ob id culparetur, professus est

palam, *si grassatorum et sicariorum ope in tuenda sua dignitate usus esset, talibus quoque se parem gratiam relaturum. Svet. c.* 72.

Interrogatus cur repudiasset uxorem, *Quoniam*, inquit, *meos tam suspicione, quam crimine iudico carere oportere. Svet. c.* 74.

Acie Pharsalica proclamavit, *ut civibus parceretur. Svet. c.* 75.

Nosseque, ut Caesar dictator aiebat, *miserum esse instrumentum senectuti recordationem crudelitatis. Amm. Marcell.* 29, 2.

Varia Graeca inserit Oudend. desumta ex Plut. et Appiano.

Nec minoris inpotentiae voces propalam edebat, ut T. Ampius scribit: *Nihil esse Rempublicam, adpellationem modo sine corpore ac specie. Sullam nescisse litteras, qui Dictaturam deposuerit. Debere homines consideratius iam loqui secum ac pro legibus habere quae dicat. Svet. c.* 77.

Eoque adrogantiae progressus est, ut, haruspice tristia et sine corde exta sacro quodam nuntiante, *Futura*, diceret, *laetiora, quum vellet: nec pro ostento ducendum, si pecudi cor defuisset. Svet. ib.*

Triumphanti et subsellia Tribunitia praetervehenti sibi unum e collegio Pontium Aquilam non adsurrexisse, adeo indignatus, ut proclamaverit: *Repete ergo a me, Aquila, Rempublicam Tribunus*, nec destiterit per continuos dies quidquam cuiquam, nisi sub exceptione, polliceri, *Si tamen per Pontium Aquilam licuerit. Svet. c.* 78.

Plebi Regem se salutanti, *Caesarem se, non Regem esse* respondit. *Svet. c.* 79.

De quo genere optime C. Caesarem praetextatum adhuc accepimus dixisse, *Si cantas, male cantas; si legis, cantas. Quintil.* 1, 8.

Elevandi ratio est duplex, ut aut veniam quis, aut iactantiam minuat: quaemadmodum C. Caesar Pomponio ostendenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpiciana, quod ipse se passum pro Caesare pugnantem gloriabatur, *Numquam fugiens respexeris,* inquit. Aut crimen obiectum, ut Cicero, etc. *Quint.* 6, 3, 75.

Est et illa ex ironia fictio, qua usus est C. Caesar. Nam quum testis diceret, a reo femina sua ferro petita, et esset facilis reprehensio, cur illam potissimum partem corporis vulnerare voluisset: *Quid enim faceret*, inquit, *quum tu galeam et loricam haberes? Quintil. ib.* 91.

Sic fac existimes, post has miserias, id est, postquam armis disceptari coeptum est de iure publico, nihil esse actum aliud cum dignitate. Nam et ipse Caesar, adcusata acerbitate Marcelli (sic enim adpellabat) laudataque honorificentissime et aequitate tua et prudentia, repente praeter spem dixit, se Senatui roganti de Marcello, ne * hominis quidem caussa negaturum. *Cic. ad Famil.* 4, 4. *ad Ser. Sulpicium.*

* *Sic Victorius edidit, eumque secutus Lambinus, cui tamen ominis legendum videtur. Ipsum vide.*

Demetrio Megae Siculo Dolabella rogatu meo civitatem a Caesare inpetravit: qua in re ego interfui. Itaque nunc P. Cornelius vocatur. Quumque propter quosdam sordidos homines, qui Caesaris beneficia vendebant, tabulam, in qua nomina civi-

tate donatorum incisa essent, revelli iussisset: eidem Dolabellae, me audiente, Caesar dixit: *Nihil esse, quod de Mega vereretur; beneficium suum in eo manere. Cic. ad Fam.* 13, 36. *ad Acilium.*

DE C. IVLIO CAESARE.

Sed tamen, Brute, inquit Atticus, de Caesare et ipse ita iudico, et de hoc huius generis acerrimo aestimatore saepissime audio, illum omnium fere oratorum Latine loqui elegantissime, nec id solum domestica consuetudine, ut dudum de Laeliorum et Muciorum familiis audiebamus, sed, quamquam id quoque credo fuisse, tamen ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris, et iis quidem reconditis et exquisitis — est consecutus, etc. *Ex Cic. in Bruto c.* 72.

Sed perge, Pomponi, de Caesare, et redde quae restant. Solum quidem, inquit ille, et quasi fundamentum oratoris etc. Caesar autem rationem adhibens, consuetudinem vitiosam et conruptam pura et inconrupta consuetudine emendat. Itaque quum ad hanc elegantiam verborum Latinorum, quae, etiamsi orator non sis, et sis ingenuus civis Romanus, tamen necessaria est, adiungit illa oratoria ornamenta dicendi: tum videtur tamquam tabulas bene pictas conlocare in bono lumine; hanc quum habeat praecipuam laudem in communibus, non video, cui debeat cedere: splendidam quamdam minimeque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu, forma etiam magnifica et generosa quodammodo. Tum Brutus: Orationes quidem eius etc. atque etiam commentarios quosdam scripsit rerum suarum valde quidem, inquam, probandos: nudi

enim sunt, recti, et venusti, omni ornatu orationis tamquam veste detracta. Sed, dum voluit alios habere parata, unde sumerent, qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui volunt illa calamistris inurere, sanos quidem homines a scribendo deterruit, etc. *Ex Cic. in Bruto c.* 74 *sq.*

Quid? Oratorum quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? Quis sententiis aut acutior, aut crebrior? Quis verbis aut ornatior, aut elegantior? *Ex Cic. ad Cor. Nepot. Svet. c.* 55.

Sed bene loquendi de Catulis opinio non minor; sale vero et facetiis Caesar vicit omnes. *Ex Cic. de offic.* 1, 37.

Reliquit et rerum suarum Commentarios Gallici civilisque belli Pompeiani. Nam Alexandrini, Africique et Hispaniensis incertus auctor est. Alii enim Oppium putant, alii Hirtium, qui etiam Gallici belli novissimum inperfectumque librum subpleverit. *Paullo post*: Pollio Asinius parum diligenter, parumque integra veritate compositos putat; quum Caesar pleraque et quae per alios erant gesta, temere crediderit; et quae per se, vel consulto, vel etiam memoria lapsus, perperam ediderit, existimatque rescripturum et correcturum fuisse. *Ex Svet. in Caes. c.* 56.

C. vero Caesar si tantum foro vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur; tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, adpareat; exornat tamen haec omnia mira sermonis, cuius proprie studiosus fuit, elegantia. *Ex Quintil.* 10, 1, 114.

Quid tamen noceret, vim Caesaris, asperitatem Coelii, diligentiam Pollionis, iudicium Calvi, quibusdam in locis adsumere? *Ex Quint.* 10, 2, 25.

Hinc vim Caesaris, indolem Coelii, subtilitatem Callidii, gravitatem Bruti, acumen Sulpicii, acerbitatem Cassii, diligentiam Pollionis, dignitatem Messallae, sanctitatem Calvi reperiemus. *Ex Quint.* 12, 10, 11.

Adstrictior Calvus, numerosior Asinius, splendidior Caesar, amarior Coelius, gravior Brutus, vehementior et plenior et valentior Cicero. *Ex Dialogo de Orat.* c. 25.

Λέγεται δὲ καὶ φῦναι πρὸς λόγους πολιτικοὺς ὁ Καῖσαρ ἄριστα, καὶ διαπονῆσαι φιλοτιμότατα τὴν φύσιν, ὡς τὰ δευτερεῖα μὲν ἀδηρίτως ἔχειν etc. *Ex Plut. in Caes.* c. 3.

Ἐν δὲ Ῥώμῃ πολλὴ μὲν ἐπὶ τῷ λόγῳ περὶ τὰς συνηγορίας αὐτοῦ χάρις ἐξέλαμπεν. *Ex Plut. ib.* c. 4.

Ac mihi ex Graecis orationes Lysiae ostentat; ex nostris Gracchorum Catonisque, quorum sane plurimae sunt circumcisae et breves. Ego Lysiae Demosthenem, Aeschinem, Hyperidem, multosque praeterea; Gracchis et Catoni Pollionem, Caesarem, Coelium, inprimis M. Tullium obpono, cuius oratio optima fertur esse, quae maxima. *Ex Plin. ep.* 1, 20.

Sed ego verear, ne me non satis deceat, quod decuit M. Tullium, C. Calvum, Asinium Pollionem, M. Messallam, etc. Divum Iulium, Divum Augustum, Divum Nervam, T. Caesarem, etc. *Ex Plin. ep.* 5, 3.

MANTISSA OBSERVATIONVM.

MANTISSA OBSERVATIONVM

AD BELLVM GALLICVM.

1, 1. *Quae est ad Hispaniam.* Iurinius, *quae adluit Hispaniam.* citra necessitatem.

1, 8. *qui in flumen Rhodanum influit.* Vel *qua* hic legendum, vel *qui* eo sensu accipiendum, prorsus mihi persuadeo. Nihili est emendatio proposita a Rhenano et recepta ab aliis, *quem flumen Rhodanum influit.* Falluntur tamen, qui *flumen Rhodanum* nominandi casu dici non posse volunt. Sic enim et Horatius in Arte poët. v. 18. *flumen Rhenum* dicit et Od. 4, 4, 38 *flumen Metaurum.* Verum hic non est his locus.

De Muro Caesaris ducto a lacu Lemanno ad Iuram. Cardo rei versatur in quaestione, prope Genevam, an paullo superius, ductus sit murus. Hoc posterius placuit Sponio in *Histoire de Genève* L. 1., ubi muri eius rudera superesse perhibet inter Gingin prope Noiodunum (*Nyon*) et lacum. Contra Butinus, medicus Genevensis, in dissertatione *sur le lieu, où passoient les lignes, que Jules César fit faire près de Genève* etc. addita tomo secundo operis Sponiani (edit. 4. a. 1730.) docet et schemate inlustrat a Geneva ad Clusam perductum sic murum sive maceriam potius vel vallum, montemque, quod eram hariolatus, cui nomen hodie *le Wache*, cis Rhodanum, tum Iurae partem constituisse statuit; unde nec loco movenda verba, quod quidam voluere, *qui* (Iura) *fines Sequanorum ab Helvetiis dividit.* Idem porro Butinus non nimiam esse arbitratur longitudinem *decem novem milium passuum*, quae summa sic Caesari restituenda videtur. Habet etiam Graecus interpres centum quinquaginta duo stadia, quae ad decies novies mile passus redeunt. Contra codex Leid. 1. non dat nisi *decem.*

1, 10. *Graioceli*, Polyaenus 8, 2. rei meminit, sed perperam tradit, Caesarem sine pugna Alpes transgressum.

1, 13. *contenderent — niterentur.* Glossatori deberi prius verbum statuunt Gruterus, Davisius, Oudendorpius. Bentleius legendum suadet *niterentur et contenderent.*

1, 14. *legati Helvetii.* Ciaccon. et Gruterus e margine inrepsisse putant, idemque et Oudend. et Bentleius; ipsos enim adloquitur Caesar.

1, 17. *si iam princ.* Iurinius malit *si ipsi.* sed *ipsi* mox praecessit. *neque dubitare debeant* Iurin. velit *neque dubitari debere.*

1, 23. *existimavit,* Iurin. *existimans,*

proelium non commovissent. Gellius 9, 13. *proelio commoto.* Oud.

1, 26. *mataras.* Lil. Gyraldus dialog. XII. in Gruteri lamp. Vol. 2. p. 419. docet legendum *materes*, ut Nonius habet. Apud Hesychium, ubi est: μαδέρεις τὰ πλατύτερα λόγχα τῶν κρεάτων, Palmerius bene emendat τῶν δοράτων.

1, 27. *prima nocte.* Adde ad notam: Af. 47. *circiter vigilia secunda noctis.* 67. *quarta noctis vigilia.* Oudend.

1, 29. *litteris Graecis.* Scaliger ep. 1, 16. censet, quosdam, litteras Graecas a Massiliensibus edoctos, hanc summam Graece perscripsisse clanculum, ne reliquis Gallis et finitimis nota foret. *Confectae.* Is, quem hic indicat Oudend. Bentleius est.

1, 31. *qui ante fuerant ad Caesarem.* Verba, *qui ante fuerant*, Ciacconio et Scaligero perperam videntur delenda; nec melius Faërnus volebat *qui ante iverant;* Bentleius *venerant.* De praepos. *ad* pro *apud* v. Drakenb. ad Liv. 7, 7.

Secreto in occulto. Posterius reiicit Bentleius.

sese Caesari ad pedes proiecerunt. Sic Sveton. Domit. 4. *ante pedes ei stabat.* Petron. c. 97. *ad genua Ascylto procubui*, ubi vulgo *Ascylti.* Burm.

ad Magetobriam. Litteris ad me datis Diviono m. Martio a. XII. C. 1804. narravit vir optimus Leschevin, ansam urnae, de qua dictum, eam esse, quae ad Blondellum pertinuerit, ipsique sit ablata. Vir ille doctus in *Magasin Encyclop. de Millin* a. 9. 1. 4. p. 233. refert, occasionem detegendi fragmenti datam esse ex studio eorum, qui in fluvii exsiccati alveo lapides ad aedificia struenda aptos quaererent. Fragmentum ipsum non erat latius, quam requirebatur ad exhibendam vocem MAGETOB. Id Blondellus ipse declaravit in *Mag. Enc.* l. c. Omnis generis monumenta tum in lucem protracta ibi recensentur.

1, 33. *praes. quum Sequanos a provincia nostra Rhodanus divideret.* Inconcinna haec videntur Bentleio et aliam manum prodere.

1, 34. *utriusque conloquio — utriusque rebus.* prius *utriusque* deleri iubet Bentleius; sed saepius ita voces repetit noster.

molimento. Sic Lambinus ad Cic. pro l. Man. c. 6.

1, 36. *longe — afuturum.* Salmas. ad Flor. 2, 6, 34. legi heic malit *futurum*, ut apud Virgil. Aen. 12, 52. Cf. et Gronov. ad Sen. Hippol. v. 974.

1, 38. *profecisse.* Oud. hanc emendationem inprobat. Bentl. malit *profectum esse.*

1, 39. *secuti non magnum* etc. Hanc lectionem a me receptam Bentleio quoque in mentem venisse video.

1, 47. *ex suis legatis aliquem.* Idem dubium de hac voce *legatis* movet et Bentleius, quam expangi iubet.

longinqua. Ciacconii *longa iam* displicet Gronovio Obs. 4, 11. p. 168.

1, 52. *hostium — in hostes* etc. Frequens repetitio vocis eiusdem male habet Bentleium, qui deleri iubet *hostium* et, ubi iterum occurrit, *in hostes* expungi vel hic legi *in eos.*

1, 53. *quam pervenerint.* Sic Oud. vulg. *pervenerunt.* Bentl. praefert *pervenirent.*

repererunt. Heins. volebat *pepererunt*, quod placet Bentleio. Ex Ovidio docet Oud. *inventa* et *reperta* nonnunquam iungi.

2, 1. *in imperio nostro.* Oud. in addendis praefert *imperio nostro*, et hoc editio eius posterior exhibet.

2, 5. *vidit.* Huic verbo delendo, ut ipsi videtur, Iurinius substituit *ultro*, sine necessitate.

2, 7. *discessit.* V. Gronov. ad Liv. 4, 52.

2, 13. *Bratuspantium.* Salva res est. Dissertatio illa auctore Bonamy exstat in *Mémoires de l'Acad. des Inscr. de Paris* t. 28. p. 463. Cf. et Wesseling. ad Antonini itiner. p. 380. Docet vero Bonamy, inter plures urbes, in quibus veterem istam quaesivere eruditi, duas esse, quae considerari potissimum mereantur, scilicet *Beauvais* et *Breteuil.* Pro isto stat Hadr. Valesius, ex ea ratione, quod Bellovacorum caput fuisse ex dictis Caesaris adparere videatur, cui mox nomen Caesaromagi sit datum; pro Britolio contra sive Britogilo, hodie Breteuil, Mabillonius in Annal. Benedict. Ord. t. 4. p. 353. Huic adstipulatur Bonamy, qui Bratuspantium non a Pharamundo, quod non nemini visum, sed a Caesare ipso destructum fuisse arbitratur. Ex eius cineribus surrexisse Britolium,

In huius quippe vicinia a multis retro saeculis ad nostra tempora multa monumenta eruuntur. Medium est oppidum duas inter stratas sive vias Romanas, et regio illi proxima ab adcolis hodieque vocatur *Bransuspans.*

2, 17. *ramis enatis.* Graecus interpres ita certe non legit; habet πολλοὺς κλάδους ἐνεφύτευσαν. Bentl. coniicit legendum *ramis* (forsan *palis*) *destinatis* vel *depactis.* Scilicet ramos pro stipitibus vel perticis accipit.

2, 19. *porrecta ac loca aperta.* Addit hic Oud. « si in codd. idoneis abesset *loca*, facile paterer, sed tum pro *ac* legendum *atque.* Non enim *ac* ante vocalem poni debet. » V. Burm. ad Sveton. Iul. 26. et Calig. 3. item Oud. ad 6, 38.

2, 20. *quod erat — oporteret.* Haec glossam sapiunt Bentleio ob sequentia.

2, 25. *desertos.* Iurinius coniicit *defessos*, ut 3, 4.

2, 27. *omnibus in locis pugnae se l. m. praeferrent.* Sic Oud. e codd. et sic quoque Graecus interpres. Vulgo erat *o. in l. pugnabant, quo se — praef.*

2, 28. *despectusque.* Iurin. malit *deiectusque*, non male. Sic 2, 8. et 22. Mox pro *reliquerunt* malit e cod. Meadiano et edd. vett. *reliquerant.*

3, 2. *legionem, neque eam plen.* Iurin. subplet *leg. unam neque eam plen.* et sic Graecus ἑνὸς τάγματος.

3, 4. *gaesaque.* Cf. Muretus V. L. 10, 15. ubi iubet verba *neque ullum fr. telum ex l. sup. mittere* ponere statim post *coniicere.*

3, 9. *inscientiam.* Cf. mox not. ad c. 19.

3. 12. *quod bis accidit* etc. Posset admitti lectio Oxon. cod. *quod accidit semper horarum XII spatio*, omisso *bis.* Sic Iurinius.

3, 13. *scopulis.* Cum emendatione *copulis* Bentleius apte comparat Plautum in Epid. 5, 1, 11. *per urbem quaeritant me duo senes, in manibus gestantes secuncias.* lege *semuncias* vel *sescuncias.*

3, 14. *exspectandum.* V. Oud. item Drakenb. ad Silium 15, 105.

3, 15. *malacia.* Cf. Schottus ad Aurel. Victor. V. Ill. c. 22.

3, 19. *inscientia.* Cf. Gronov. ad Liv. 22, 25.

reliquos — reliquerunt. Intrusa haec a sciolo statuit Bentleius.

3, 20. *ex his, regionibus.* Vulgatum hoc defendit Gronov. ad Liv. 25, 27. contra ea verba delenda censet Bentleius.

3, 21. *Secturae.* e glossa videtur Bentleio adiectum. Graecus habet χαλκειῶν.

3, 24. *tutius esse arbitrabatur.* Bent. malit *satius*, ut Graecus βέλτιον. Mox idem praefert *agmine* et *opinione timoris.*

3, 26. *intritae.* Bentleius vulgatum reponi suadet.

4, 2. *inportatitiis.* Servat Bentl. *inportatis* et delet *his.*

4, 3. *et paullo quam* etc. Bentl. dat *et paullo quam sunt ei. gen. ceteri* (vel *ceteris*) *humaniores*, omissa copula. Sic et Graecus.

4, 5. *rumoribus serviant.* Displicet repetitio vocis Bentleio, qui substitui vult *sermunculis* vel *susurrationibus.* inepte. satis notum habere debebat hunc repetitionis usum in Caesare. Cf. Oud. ad Svet. Tit. c. 6. Idem ad c. 4, 16. observandum contra Bentleium.

4, 17. De *ponte Rheni* cf. Magius in Grut. lamp. 5, 2. p. 1438.

pro pariete. Non satisfacere sibi profitetur Oud. in addendis ea, quae ad h. l. tradiderat, nec tamen habet certiora. Lectionem istam *pro pariete* propugnat et Victorius V. L. 32, 18.

4, 18. De loco, quo pontem struxit Caesar, v. Minola l. c. ad G. 1, 31.

4, 21. *Volusenum, cum.* Ut heic distinxi phrasin, ita plane iubet Bentleius, qui praeterea addit *eum cum* — sed hoc non opus.

4, 22. *Quicquid praet. navium longarum habebat.* Τὸ *longarum* deleri vult Iurinius; nec Graecus habet. — Mox de *portu Iccio* v. et Fabric. bibl. Lat. Vol 1.

4, 23. *montibus angustis.* Iurinius coniicit *abruptis.* Fere sic Celsus.

4, 25. *proximis primis navibus.* Oud. etiam in addendis alteram istarum vocum glossema censet. Iurinius coniectat *proximi ex primis navibus.*

4, 26. *in universos.* Addit Iurin. his obponi paullo ante *singulares.*

4, 28. *adversa nocte.* Bene exponitur in Ind. Frustra Iurinius malit *intempesta.*

4, 29. *qui dies.* Sic Horat. ode 4, 11, 14.

4, 32. *adpellabatur.* al. *adpellatur.*

4, 33. *currus conlocant.* Adstipulatur Iurinius. Oud. in addendis probat Hotomanni coniecturam *se et currus.*

4, 35. *adflictis.* Iurin. praefert vulg. *aedificiis*, ut c. 38.

5, 8. *pari numero — quem.* Iurin. velit *atque* vel *atque quem.*

5, 11. *Cassivellauno.* Apud Dionem 40, 2. male erat καὶ Σουέλλαν τόν unde Reimarus nomen viri restituit. Polyaenus 8, 23, 5. habet Κασόλαυλαν, conrupte. Mentio huius Regis fit apud Galfredum Monmuth. in Hist. Britonum L. 1. p. 25. ed. Paris. et L. 4. c. 2. ed. Commel. p. 25. ubi epistola eius ad I. Caesarem, certe non genuina. Multo minus antiquitatem spirat epistola Regum Scotorum Pictorumque nomine ad Caesarem scripta, apud Ioh. Fordun. L. 2. Scotochronici in Collect. Th. Galei.

5, 12. *annulis ferreis.* Bentleius coniicit *clavulis.*

5, 13. *alter angulus.* Marklandus, referente Bentleio, monebat leg. *altior* i. e. magis septemtrionalis.

5, 15. *perterritis.* Forsan *praetentatis.* v. Burmann. ad Ovid. Met. 14, 189. Veget. 1, 8. *tiro exercitio praetentandus.* Oud.

5, 18. *atque eo inpetu.* Eiicienda haec putat Bentleius post Gruterum.

5, 21. *locum.* Retinet Oud. Cf. et Salmas. ad Tertull. de pallio p. 193.

5, 27. *habere se nunc* etc. Iurin. ita locum refingi suadet: *habere nunc se rationem officii: pro beneficiis Caesaris monere Titurium: pro hospitio orare.*

5, 28. *quantasvis magnas.* Bentl. *quamvis magnas.*

5, 35. *in adversum os.* Nil mutandum pronuntiat Oud. in addendis.

5, 38. *neque noctem* etc. Praemitti iubet Iurin. *iter*, ut 1, 26. 7, 9. sed non necesse est auctorem semper chorda oberrare eadem.

5, 43. *demigrandi caussa.* Exponunt *deserendi caussa castra;* sed hoc ne fieri quidem poterat, inclusi quippe fuere. Recte monet Iurinius, verba quae sequuntur, *sed paene ne respiceret quidem quisquam*, referenda esse ad inpedimenta et

fortunas conflagrantes. Non ergo dubium, quin aliud hic scriptum fuerit. Ciacconius suspicatur *restinguendi*, Iurinius *demendi*, *detrahendi*, *adripiendi*, ut c. 33. Addendum foret *quicquam*. Mihi N. L. Forsan *demigrare* simpliciter est loco cedere.

6, 1. *Consulis sacramento*. Vox *Consulis* glossa videtur Bentleio.

6, 5. *quod meruerat*. Faërnus coniectabat, *quod in eum erat*. Graecus de merito odio nihil.

congredi. animo pacifico. Sic plane Livius 38, 25. Corn. Nepos Dat. 11. et Cicero passim. Nodum quaerunt in scirpo Bentl. et Iurinius, quorum hic dubium movet, alter substitui iubet *ad Tr. confugere*.

6, 9. *pontem instituit*. Hunc pontem supra urbem *Cunostein-Engers* in Electoratu olim Trevirensi structum fuisse volunt. Eius rudera in editiore Rheni ripa delineavit in Antiquitatibus Saynensibus L. B. a Reiffenberg. Vid. Hontheim in prodromo historiae Trevirensis. Cf. Minola in op. laud. ad G. 1, 31. p. 204. Aliis aliud placuisse notum.

6, 13. *constituunt — constituunt*. Iterum haec repetitio male habet Bentleium. sine caussa. Sic quoque mox c. 18. *reliquis — reliquis*. Negligentia haec in Caesare ferenda est.

in loco consecrato. *In luco* iam olim bene legit Is. Casaubonus in praef. ad Diog. Laërt. Haec Oud in addendis.

6, 17. *quae superaverint*. Iurin velit *qui sup*.

6, 18. *a Dite patre prognatos*. De hac ineptia v. Gebaverus in vestigiis iuris German. antiqui. 8. Goett. 1766. Diss. 6. p. 190.

6, 19. *iustis funeribus* etc. Marklandus coniiciebat *quos a vivis dilectos esse constabat*, *mutuis vulneribus confecti* (scil. ad rogum depugnantes). Placet hoc eximie Bentleio, qui vero malit *a quibusque*. Contra istud commentum Marklandi reiicit Oud. ad Svet. Aug. c. 19. et, quod olim improbarat ipse in loco nostro, propugnat *iustis funeribus*, inductus exemplo Plinii et Ausonii in praefat. parent. *condita funere iusto*. et carm. 9. *iusto funere fletos*.

6, 21. *neque Druides habent*. De dissensu Caesaris et Taciti videri potest Gebaverus l. c. p. 178.

rhenonum alias *renum*. Carrio ant. lect. 3, 2. in Grut. lamp. Vol. 3. p. 58. iam defendit *rhenonum*.

6, 22. *ne adcuratius ad frigora* etc. Iurin. velit *quam ad frigora*, satis hoc vero simile.

6, 23. *ab iniuria prohibent.* Cic. pro l. Man. 7. *a quo pericula prohibete R. P.*

6, 29. *ad bellum amb. profectus* Tò *profectus* male omisit Scaliger. Bentleius vult *profecturus.* non opus.

6, 33. *Aduatucis adiacet.* Cf. Drakenb. ad Liv. 7, 12.

Scaldem. Pro *Sabi* heic pugnat I. C. H. l. c. p. 65. Cf. Alting. in descr. Frisiae F. 19. Pithoeus Advers. subs. 2, 5.

6, 34. *confici — interfici.* Hoc Bentlei delicatulae aures non ferunt. dabat *intercipi.*

6, 35. *pons erat perfectus.* i. e. factus. cf. 7, 56. Bentl. pro *inperfectus*, quod alii haeic legunt, volebat *interruptus*, *interscissus.* verum ita grassari non licet.

6, 36. *in mil. pass. III.* Libens deleret Bentl. nec Graecus habet.

6, 38. *ad Caesarem.* Respice ad notata ad 1, 31.

animus. non *anima.* Apud Nepotem contra in Eumene 4. *quam alterum anima reliquerit.*

6, 42. *indicavit.* Graecus ἔγνω.

7, 11. *ut q. p. iter conficeret.* Pro *conficeret* Oud. coniectat leg. *confieret*, ut c. 58. Hinc Bentl. consueta audacia *ut quam maturrime res confieret.*

7, 20. *sua salute.* Davis. et Clarkius *sua laude.* Bentl. *sua utilitate*, sane inepte.

7, 27. *adscendissent.* Adde omnino Oud. ad Svet. Iul. 61.

7, 29. *sanaturum.* forsan *sarciturum* Bentl.

7, 30. *providere.* E longinquo videre. v. Oud. ad Svet. Aug. 10.

7, 33. *detrimentosum.* Bentl. forsan *detrimento sibi fore.*

intermissis magistratibus. e mente Iurinii intellig. *vacantibus.*

7, 35. *captis quibusque cohortibus.* Bentl. volebat *exemtis quibusdam cohortibus.* Iurinius Clarkii emendationem *demtis quibusdam coh.* probat ét Vossii explicationem reiicit.

7, 36. *tamen silentio noctis.* Iurinius velit *itaque s. n.*

7, 37. *disceptatorem.* Utitur hac voce Plautus Mostell. 5, 2, 16. Cf. Gron. ad Liv. 38, 35.

7, 39. *perduxerat.* Dounaeus ad Demosth. or. de pace p. 134. mallet haeic *produxerat.* cf. Burm. ad Svet. Claud. 4.

7, 45. *inpedimentorum.* Ciaccon. frustra coniicit *iumentorum.*

eque iis stram. detrahere. Praeposito mox additur, mox deficit.

v. Oudend. ad Svet. Dom. 10. cf. Cic. ad Q. Fr. 1, 1. perperam ergo negat D. Vossius *detrahere ex* esse Latinum.

paullo progr. inf. Sic codd. vulgo *paullum.* Sed cf. et c. 51, 60. item Corte ad Sallust. Iug. 106. Burm. ad Ovid. ex P. 3, 4, 47. ubi *post tanto*,

7, 47. *qua tum erat comitatus.* Oud. coniiciebat *concomitatus*,

7, 50. *dextris humeris exsertis.* Grassatur in hunc locum Bentleius legitque *scutis in humeros reiectis*, quod insigne pacatis. Iurinius modestior *dextris inermibus exsertis.* Videri potest et Parrhasius in Grut. lamp. Vol. 1. p. 799.

7, 51. *constiterunt.* alii *exstiterunt.* bene. v. Ind.

7, 53. *ad extremum oratione.* In posteriore editione Oud. dedit *ad extremam orationem.* quod boni codd. habent.

7, 54. *redissent.* Mavult Bentl. *redisse.* non male.

7, 55. *aut itineris caussa.* Bentl. *aut animi caussa.* heus et ohe!

iniiciendi timoris. Bentl. *incutiendi.* quasi non perinde foret.

aut — excludere. Iurin. legi vult. *aut in Provinciam compellere.*

7, 56. *id nemo tunc* etc. Iurin. servandum vulgatum iudicat, *id ne tum quidem nec. faciendum existimabat*, scil. cognita Aeduorum defectione eorumque custodiis in ripa Ligeris dispositis. Tum vero pergit ita: *quin infamia — inpediebat*, *tum maxime*, *quod abs se intercluso Labieno — timebat.* Ipse etiam *Agendico* nullo modo hic stare posse videt. Vir doctus Ioh. Rod. Schnell. in Specimine observat. in Caesaris comm. 4. Bas. 1789. itidem servari vult vulgatum, sic quidem ut post *existimabat* ponatur distinctio maior. Tum autem pergendum foret, ut legebatur prius: *Quum infamia* etc.

7, 58. *praefecti a palude.* Bentl. forsan *obiecta palude;* Iurinius *relicta palude.*

7, 65. *a Trib. mil.* Coniunctionem *sed et* respuit quoque Iurinius, nec Graecus habet.

7, 67. *pugnatur una tunc.* Iurin. *p. uno tempore*, frustra.

7, 68. *quod equitatu — pulsi.* Graecus *quod eorum equitatus — pulsus.* et hoc velit Iurinius.

7, 73. *Itaque truncis arb.* Simile quid narrat Plut. in Pomp. c. 62.

7, 75. *Svessionibus.* alii *Svessonibus.* v. Cellarius.

7, 77. *hominum millibus — interfectis* etc. Sic Cic. pro l. Man. 5. Non opus ergo ponere *in h. m.*

nam quid illi etc. Iurin. *numquid illud huic simile bello fuit?* cui lectioni favere dicit superiora *nequaquam pari bello.*

finibus quidem. Displicet hoc *quidem* Bentleio, qui post *excesserunt* addit *tamen.*

7, 79. *abditas.* Iurin. *abductas.* Sic Graecus ἐγχώριον et sic iam Oud. coniecerat ex codicis Petav. *adductas.* Verum *abdere* etiam, est removere, ut apud Tibullum 2, 1, 89. Cf. Gronov. de pec. vet. 4, 8. ergo nil mutandum.

7, 80. *una in parte.* fortasse *sua in parte.* Sic fere Graecus.

7, 84. *a castris.* I. C. H. defendit Glareani *rastros* l. c. p. 666.

7, 86. *subsidio labor. mittit.* In animo habuit Oud. *submittit,* cui fulciendo in addendis adlegat Drakenb. ad Liv. 6, 6. *Populos iuventutem submisisse.*

7, 88. *hostes proelium committunt.* Iurin. vult *nostri p. c. excipit — clamor.* Cod. Reg. item editio Rom. et Ven. *excipitur.*

8, 3. *disiectisque.* v. Heins. ad Ovid. Metam. 3, 726.

8, 4. *praedae nomine.* Sic et 7, 89. et Svet. Iul. 48.

8, 5. *in tecta — contegit.* Bentl. malit *compegit.*

8, 9. *portis fores inposuit.* Ineptum hoc videtur Iurinio, adeoque legi iubet *ericios inposuit,* ut 3, 67. Verum et Liv. 1, 14. et 28, 6. *fores* a *porta* distinguit.

8, 12. *insidias — insidiis.* Suo more hic argutatur Bentleius.

8, 13. *pudore.* Non probat Bentleius.

8, 14. *viribus inferiores.* Sic et Ovid. Metam. 4, 652.

palude inpedita etc. Bentl. velit *cum p. inp. a castris castra dividi animadverteret.*

8, 17. *conlocarat.* Iurin. *conlocaret.* nondum enim id factum erat, sed futurum. bene.

8, 19. *excedere proelio — petere — potuit adduci.* Intricata sententia. Bentl. velit *excederet — peteret — posset.* Ita iam fere Morus.

invitantibus nostris, ad dedit. etc. Ita rectius omnino distinguit Iurinius.

8, 23. *vel ut insueta* etc. In addendis Oud. Clarkii lectionem probat et in ed. poster. repraesentat. Contra Iurinius *vel ut insueta re* ex oscitantia librariorum ortum esse ex *vellet interficere — et permotus* ex *primo ictu* vel et *prohibitus* per-

hibet. Locum ergo sic refingit: *quum — adripuisset; et Centurio vellet hom. interf. celeriter a famil. Commii prohibitus conficere non potuit* etc.

8, 24. *diffugere.* Sic et c. 35.

in illis regionibus praeerat. Sic Civ. 3, 38. *Lissi praeerat.*

8, 25. *cultu et feritate.* Potius *incultu*, qua voce usus Sallustius.

8, 32. *consistunt in agris.* Oud. forsan *considunt* vel *considerunt.* Sed in addendis « ne muta, inquit; quietam sedem notat post vaga latrocinia. Cf. Burm. ad Ovid. Met. 11, 407. »

8, 38. *qui omnia pericula* etc. Bentl. ita: *qui omnia per. et detrimenta belli Gutivato accepta referebat.*

8, 41. *aggeres instruere.* Iurin. *aggerem.* Cf. Ind. et Scriver. ad Veget. 2, 11. ubi *instructores.* Sic et b. Af. 20. *officinas ferrarias instruere.*

ab vineis agunt etc. Paullo aliter Iurin. *cuniculos aggere et vineis tectos agunt ad caput fontis.* Magis etiam abludit Bentl. *tectos cuniculos pluteis agunt ad c. f.*

8, 46. *Provinciae illius.* forsan, de qua ante dictum. Bentl. malit *unius.*

8, 48. *nullas res Galliae.* Edd. vett. *nullas habet Galliae magnopere res gestas.*

8, 49. *praemiis adficiendo.* Bentl. *adliciendo.*

8, 50. *in seq. anni — petitione.* Bentl. *petitionem.*

8, 52. *obtineri.* Bentl. *obtentum iri.*

pollicitus. Quaerit Bentl. quid sit pollicitus? hoc clarum, fore liberam civitatem, si discedat uterque ab armis.

iusserunt — discesserunt. Locus, cui medela vix adferri potest; adeo male cohaerent dicta. Pro *iusserunt* rectius ad sensum foret obstiterunt, inpedierunt. Dein Iurinius, sublato parentheseos signo, coniicit *rem morando discusserunt.* Verum non adparet, quomodo cum hoc cohaereant sequentia. Si *discesserunt* legas, non de illa discessione intelligi debet, cuius mox mentio facta, sed simpliciter significabit abierunt.

8, 54. *suorum se expoliari.* Eadem, quae Morus, Bentleius hic sentit.

8, 55. *belli gerendi.* Bentl. *bello agendi.*

AD BELLVM CIVILE.

1, 39. *Caesar legiones in H. praemiserat.* Numerum legionum heic deesse adparet. Subplet *quatuor* Iurinius ex c. 40. Ciacconius legerat *leg. in H. praem. sex, auxilia peditum* etc. Guischard in *Guerre de César en Espagne* (*Mém. critiq.* p. 27.) legit *praemiserat quinque, ad sex millia* etc. Eum numerum in cod. MS. reperisse ait Ciacconium, quod in notis huius in editione Iungermanni non invenio.

Hinc opt. generis hom. Guischard l. c. addit quoque *M* et deinceps ante *audierat* praemittit *postquam*.

1, 40. *Huc — congressae.* Ad hos pontes. Guischard l. c.

praesidio proprio i. e. perpetuo. Guischard p. 53. Cf. Ind.

Fabius ult. ponte etc. Male tum ab hostibus habitum refert Dio 41, 20.

1, 46. *ex primo hastato.* Guischard p. 118. etiam reddit, qui antehac primus hastatus fuerat. Sic 3, 91. occurrit *Crastinus, qui olim primum pilum duxerat.* Ita in lapidibus occurrunt *ex Praefecto, exoptio, exsignifer.* V. Muratori thes. inscr. 1980, 5. 788, 5. Grut. 1159, 14. Sub Caesare ista antiqua distinctio in hastatos, principes, triarios, non amplius erat in usu.

1, 81. *castra castris convertunt.* Guischard *conferunt. ils approchent leur camp de celui de César.* p. 250. Cf. G. 8, 9.

1, 84. *ne ad ultimum subplicium progr. nec, habeant.* Monet I. Rod. Schnell. in spec. cit. ad G. 7, 56. subplicii victis civili bello hostibus intentati inflictive nec in Caesaris responso, nec in universa eiusdem Imperatoris historia comparere vestigia. Ad haec subplicio coërcendi victos in Hispania Pompeianos caussam fuisse nullam. Dat ergo ex ingenio *ne ad ultima subplicum proc. nec. hab.* Satis ingeniose. Stabiliendae sententiae provocat ad locum fere similem Al. c. 7. et Liv. 1, 48. et 2, 28. et ad phrasin notam τὰ ἔσχατα παθεῖν.

2, 1. *qua est aditus — Rhodani* etc. Scaligeri iudicium suum heic facit I. Rod. Schnell, vel, si quis malit, pro *adigit* suadet leg. *adit*, quia in codice quodam citato ab Oud. est *agit.*

2, 29. *Civile bellum* etc. Coniecturis suis locum restituere parat Schnellius hoc modo: *Civile bellum; genus hominum, cui*

quod liberet, liceret facere et sequi. Quid vellent legiones eae, quae paullo ante apud adversarios fuerant (nam etiam Caesaris beneficium mutaverat consuetudo), quin offeratur? Municipia eadem diversis partibus coniuncta; plerique enim ex Marsis Pelignisque venerant, auditosque superiore nocte in contuberniis militum sermones gravius accipiebant etc.

3, 8. *neque subsidium.* Dictis ad h. l. adde: Oud. coniectabat leg. *ne quod subsidium exspectantis in Caesaris complexum venire posset* Schnellius: *ne quod subs. exspectanti Caesaris* (vel *exspectantis Caesaris*) *in conspectum venire posset.* Bibulus quippe timebat, ne subsidiariae naves ex secundo Caesaris commeatu custodiam eius elaberentur.

3, 29. *Expositis omnib. copiis.* Mecum facit Schnellius.

3, 48. De *chara* Caesaris consultus a me vir doctus Frid. Lud. Hammer, historiae naturalis Professor, inmortalis nostri Ioh. Hermanni gener, sequentia me docuit. Fuerit fortasse intelligendus butomus umbellatus sive iuncus floridus Tournefortii (*die Blumenbinse, le jonc fleuri*), qui nostris in oris rarior, Hungaris *virago kaka* audit. Caulis eius coronatur eleganti flore umbelliformi, unde fortasse nomen eius a Graeco fonte ductum. Radix eius bulbosa teste Pallasio aliisque a Kalmukis, Iakutis variisque per Russiam, nec non quibusdam Europae Orientalis gentibus, nunc recens, nunc super cineres tosta et butyro lita, aliisque parata modis, comeditur. Panis quoque ex ea confici posset. Amarorem eius adfuso temperasse lacte videntur Caesaris milites. Haec coniectura cui non adriserit, cum Weinmanno Carlsruh. t. 8. 1769 (*de chara Caesaris*) carum carui Linnei (*Mattenkümmel, le carvi*) aut chaerophyllum aliamve huius generis speciem adhibitam fuisse statuet, cuius bulbi etsi minores cibi loco esse possunt. Cari carvi ceterum radix admodum crassa diversis locis abundat, maxime in Caria, quae nomen dedisse posset, itemque in Australibus Europae plagis. Nec deerunt, quibus Caesaris *chara* daucus carota, vel pastinaca sativa Linnei videatur, vel raphanus raphanistrum Linnei (*la ravanelle, radis sauvage, Hederich*). Panisne ex hoc scil. raphano parari queat, inquirendum. Culinarium eius usum hodieque vigere, docet Reuss in compendio botanico, qua de re dubitabat cel. Hermannus noster; secus etiam censere Weinmannum idem notavit. Linnei chara nullo modo admitti potest. Quicquid horum a Caesare adhi-

bitum arbitreris, mirum videbitur, radicum istarum tantam fuisse copiam, ut alendo exercitui potuerit sufficere. Ceterum praeter radicem, de qua hic, Caesaris milites quoque apud Dyrrhachium vixisse lapsana, olere silvestri, Plinius refert 19, 8 (41), ni forsan hanc ipsam cum chara confundat.

3, 83. *quod gestum in Hispania diceret.* Schnellius scribendum autumat; *quod rem male gestam in H. diceret.* Respici scil. ad deditionem Afraniani exercitus in Hispania factam.

AD BELLVM ALEXANDRINVM.

c. 22. *procurr. et erump. Alex.* * * *man. comprehendi.* Iurinius atque Schnellius sublato lacunae signo legunt *conserendi. Tum operibus.*

c. 35. *cuius itineris* etc. Schnellius haec ita legi suadet: *cuius itineris secutus erat opportunitates?* vel *cuius it. habebat compertas opportunitates?*

AD BELLVM AFRICANVM.

c. 3. *et a Clupeis sec. oram mar. cum eq.* etc. Schnellius suspicatur leg. *et* omisso, *a Cl. sec. oram mar. cum eq. M. Petreius et Cn. Piso cum Mauris circ. III. mil. adparent.* fere ut c. 18.

c. 17. *alternis — tenderet.* Unica litterula sublata medetur Schnellius huic loco sic: *ut una post, altera ante signa tenderet.* Ita iam vertit d'Ablancourt.

c. 47. *Virgiliarum signo confecto.* Plin. 2, 47. *Virgiliarum occasus hiemem inchoat; quod tempus in III. Idus Nov. incidere consuevit.* Quid ea dicendi forma sibi velit, ex eius loco citato ex c. 41. patet. Non autem hic eam ex ratione astronomica praecise intelligendam esse, sed sensu latiore pro indicatione anni temporis sive hiemis, non est dubium. V. de la Nauze *Mém. sur le calendrier romain.* in *Mém. de l'Acad. des inscr.* Vol. 23. et Guischard in *Mém. crit.* p. 389.

cum saxea grandine. Nostro aevo id meteoron rursus celebratum est. In hanc rem conferri meretur *Relation d'un voyage*

fait dans le département de l'Orne, pour constater la réalité d'un metéore observé à l'Aigle le 6 *floréal An* XI. *par I. B. Biot,* 4. Paris XI.

AD BELLVM HISPANIENSE.

c. 6. *circumcludunt* etc. Schnellio potior videtur auctoritas Dionis, quam et secuti sunt vulgo interpretes vernaculi.

c. 12. *quum venirent, cogniti sunt a mil. qui antea cum Fabio et Pedio fuerant.* Non ad *milites* respicere videtur Schnellio pronomen relativum, sed ad eos qui venerant, ut sit sensus: *cogniti sunt a militibus, utpote qui (gnaris militibus nostris) antea cum Fabio et Pedio fuerant.* Suadet hunc sensum fragmentum e codice Cuiacii, a Goduino subiunctum bello Hispaniensi, ubi haec: *Per hos dies a Caesarianis duo pedites capti sunt, qui se servos dicerent. Non licuit in his Caesari suam consuetudinem servare. Antequam — interfecti sunt.*

c. 13. *et bene magna prioris muri* etc. Malit Schnellius *propioris*.

c. 17. *qui neque. — primam fortunam* etc. Schnellius *primum*.

c. 25. *quum nostri in opere essent* etc. Schnellius hoc pacto textum constituit: *Quum nostri in opere essent, equitum copiae concursus facere coeperunt, ut consuetum sequi existimari possent; simulque vociferantibus* etc. et mox: *ita avida, cuique suarum quippe partium, expertorum virorum fautorumque voluntas habebatur* (ni rectius forte, *alebatur*).

c. 31. *ut ad subsidium, ne ab latere* etc. Cum Glandorpio heic Schnellius τὸ *ad dextrum* mutat in *a dextro* et mox legit *dextrum cornu premere coepit.* Conspirat versio d'Ablancurtii.

c. 33. *nardum.* Conferri meretur de *spica nardi* veterum dissertatio W. Iones, quae extat inter eius *dissertations relating to the history and antiquities etc. of Asia.* Lond. 1792. Germanice e versione I. Chr. Fick edidit I. Fr. Kleucker 8. Riga 1795.

INDICES.

INDEX HISTORICVS.

Numeri, quibus littera nulla praeposita est, ad libros de Gallico bello referuntur: C. ad bellum Civile; A. ad Alexandrinum; Af. ad Africanum; H. ad Hispaniense.

A.

M.

N.

Q.

R.

S.

NOMINA

POPVLORVM, OPPIDORVM, FLVVIORVM ETC.

QVAE APVD CAESAREM REPERIVNTVR,

A S. CLARKIO ORDINE ALPHABETICO DIGESTA.

A.

Aquilaria, oppid. Africae, prope Clupeam. *Lowhareah*. Shaw
Aquileia, urbs Italiae. *Aquileia*
Aquitania, regio Galliae. *Guienne*
Arar, fluv. Galliae. *Le Saone*
Arduenna, silva. *Forêt d'Ardenne*
Arecomici. *vide* Volcae
Arelate, urbs Galliae. *Arles*
Ariminum, urbs Italiae. *Rimini*
Armenia minor, regio Asiae. *Aladuli*
Armoricae civitates. *La Bretagne*
Arretium, urbs Etruriae in Italia. *Arezzo*
Aruerni, pop. Galliae. *Le Pays d' Auvergne*
Asculum, opp. in agro Piceno. *Ascoli*
Ascurum, oppid. maritum. Mauritaniae
Asparagium, oppid. Macedoniae
Aspavia, oppid. Hispan. Baet. *Espejo*
Asta, oppid. Hispan. Baet. Unde Astensis. *Massa de Asta*. Al. *Xerez de la Fontera*
Ategua, oppid. Hispan. Baet. *Tebala Veja* vel *Tegua*
Atrebates, pop. Galliae. *Le Pays d'Artois*
Avaricum, urbs Aquitaniae. *Bourges*
Aulerci Eburovices, pop. Galliae. *Le Pays d'Evreux, en Normandie*
Aulerci Diablintes, pop. Galliae. Regio dicta *le Perche*
Aulerci Cenomanni, pop. Galliae. *Le Pays du Maine*
Aulerci Brannovices, pop. Galliae. *Le Briennois*
Ausci, pop. Galliae. *Ceux d' Auch* vel *Aux en Gascogne*
Ausetani, pop. Hispaniae sub Pyrenaeis
Auximum, oppid. Italiae. *Osimo* sive *Osmo*
Axona, fluv. Gall. Belg. *Aisne*

B.

Bacenis, silva German. *Thüringer Wald*. Al. *der Harz-Wald*
Baetis, fluv. Hispan. *Guadalquivir*
Baeturia. *Estremadura* Lusitaniae
Bagrada, fluv. Africae, prope Uticam. *Mé-jerda*. Shaw
Baleares insulae. *Majorca* et *Minorca*
Batavorum insula, pars Geldriae. *Betuwe*
Belgae. *Les Pays Bas*
Bellocassi, *sive* Velocasses *vel* Veliocasses, pop. Galliae. *Le Pays de Bayeux en Normandie*. Al. *le Vexin*. sic D' Anv.
Bellovaci, pop. Galliae. *Le Beauvaisis*
Bessi, pop. Thraciae
Betones, *sive* Berones, pop. Hispan. Tarracon. *Briones*
Bibracte, urbs Aeduorum. *Beray d'Autun*. Al. *Beurect*. Al. *Beaulne*. Sanson dat *Fimes*. V. Mém. de l' Acad. 28. D' Anville *Autun*
Bibrax, Rhemorum oppid. *Braine* sive *Bresne*. Al. *Bray*. D' Anv. *Bievre*
Bibroci, Britanni. *The hundred of Bray* Camdeno
Bigerriones, pop. Galliae. *Le Comté de Bigorre en Gascogne*. Incertum, scil. quoad limites
Bithynia, regio Asiae
Bituriges, pop. Galliae. *Le Duché de Berry*
Boii, pop. Galliae. *Les Bourbonnois*
Bosporus, regio prope Pontum Euxinum
Brannovices. *vide* Aulerci
Bratuspantium, oppid. Bellovacorum. *Beauvais*. potius *Breteuil*. V. *Mantissam*.
Britannia
Brundisium, urbs Italiae. *Brindisi*
Brutii, pop. Italiae. *Calabri*
Bullis, oppid. Macedoniae
Bursavolenses, pop. Hispan. Baet. Creduntur iidem, qui Ursaonenses.
Buthrotum, urbs Epiri. *Butrinto*

C.

Cabillonum, urbs Galliae. *Chalons sur Saone*
Cadetes, pop. Galliae. Nescitur
Cadurci, pop. Galliae. *Le pays de Quercy*
Cadurci eleutheri, in iis Albiga, *Alby*
Calagurritani, pop. Hisp. Tarracon. *Calahorra*
Caletes, pop. Galliae. *Le pays de Cauls en Normandie*

D.

Nervii. *Ils occupoient le Hainault et depuis Tournai jusqu'à la mer. Le port du Tractus Nervicanus était gardé par la milice Nervienne*
Nicopolis, oppid. Armeniae min. *Gianich.* Al. *Chiorme*
Nilus, fluv. *le Nil.*
Nitiobriges, pop. Galliae. *l'Agenois*
Noricum *sive* Noreia, urbs Germaniae. *Nuremberg.* Incertum
Noricum Regnum, ubi est Austriae pars, Salisburgum, Stiria, Carinthia.
Noviodunum Aeduorum. *Nevers*
Noviodunum Belgarum. *Noyon*
Noviodunum Biturigum potius Novan-d'Anv. *Neuvy* sive *Neufuy*
Noviodunum Svessionum. *Soissons*
Numidae, pop. Africae.
Nymphaeum, promontorium Macedoniae in confinibus Illyrici

O.

Obucula, oppid. Hispan. Baet. Incertum
Ocelum, oppid. Alpinum Galliae. *Exilles.* Al. *Oulx*, rectius *Uxeau*
Octodurus, oppid. Helvet. *Martenach, Martigny, S.t Maurice*
Octogesa, oppid. Hispan. Tarracon. *Mequinenza*
Orchomenus, oppid. Boeotiae. *Orcomeno*
Oricum, oppid. Epiri. *Orco* sive *Orcha*
Oscenses, popul. Hispan. Tarracon.
Osismii, pop. Galliae. *Quimper et Léon Tréguier et S. Brieu.* D'Anv.

P.

Paemani. *Ceux de Pémont*, in territorio Leodiensi. Inde medio aevo *Famenna* vel *Falmenna*, hodie *Famenne* vel *Famine.* D'Anv.
Palepharsalus. *vide* Pharsalus
Palaeste, oppid. Epiri. prope Oricum.
Parada, oppid. Africae, non longe ab Utica
Paraetonium, urbs Afr. marit. *Alberton* sive *Berton*
Parisii. *L'Isle de France*
Parthi, pop. Asiae
Parthini, pop. Macedoniae
Peligni, popul. Italiae, in Aprutio
Pelusium, urbs Aegypti. *Belbais*
Pergamus, urbs Mysiae. *Pergamo*
Petra, oppid. Macedoniae
Petrocorii, reg. Galliae. *Le Perigord*
Pharsalus, urbs Thessaliae. *Farsa*
Pharus, olim insula Aegypti. *Farion*
Picenum, reg. Italiae. *La Marca d'Ancona*
Pictones, pop. Galliae. *Le pays du Poitou*
Pirustae, pop. Illyrici. *Albanesi.* Incertum
Pisaurum, urbs Umbriae in Italia. *Pesaro*
Pleumosii, pop. Belg. circa Tornacum. Incertum.
Pontus, reg. Asiae, ad mare Euxinum.
Posthumiana castra. *vide* Castra
Preciani, pop. Galliae. *Précins.* Incertum
Provincia Romanorum. *La Provence*
Ptolemais, alias *Acon*, urbs Syriae. *S.t Jean d'Acre*
Pyrenaei montes. *Les Pyrénées*

R.

Ravenna, urbs Italiae. *Ravenna*
Rauraci, pop. Helvetiis finitumus. *Ceux de Bâle.*
Rhedones, pop. Galliae. *Ceux de Rennes en Bretagne*
Rhemi, popul. Galliae. *Les Remois*
Rhenus, fluv. *Le Rhein*
Rhodanus, fluv. Galliae. *Le Rhône*
Rhodii. *Ceux de Rhodes*
Roma
Ruspina, urbs Africae marit. *Sousa. Sahaleel.* Shaw.
Rutheni, pop. Galliae. *La Roüergue; le Rhodais*

S.

Sabis, fluv. Belgii. *Sambre*
Saguntini, pop. Hispan. Tarracon. *Morviedro*
Salona, urbs Dalmatiae. *Salona.* Al. *Spalatro*
Salsum, fluv. Hispan. Baet. *Rio Salado* sive *Guadajos*
Samarobriva, pagus Galliae Belgicae. *Amiens*

INDEX LATINITATIS

Littera A, numeris praefixa, refertur ad librum de Bello Alexandrino: littera C. ad libros de Bello Civili: litterae Af. ad librum de Bello Africano: littera H. ad librum de Bello Hispaniensi. Numeri, quibus nulla littera praefixa est, pertinent ad libros de bello Gallico.

A.

que minus possint pugnare 1, 25 *ad numerum* (praescriptum) 5, 20. *esse ad* (apud) *aliquem* 1, 31. ubi interpretes multa exempla conlegerunt. *Legatus ad* (apud) *omnes sanctus inviolatusque* 3, 9. *magna opinio ad* (apud) *omnes nationes* 4, 16. *electi ad perniciitatem*, propter eam, ratione eius habita C. 3, 84 *ad hunc modum locuti sunt* 2, 31 *ad*, vocabulis numerorum iunctum, est *circiter* 1, 5. *numero ad duodecim*. Sed pluribus modis variatur syntaxis: nam 1, 15. legitur, *equitatus ad numerum quatuor milium:* rursus 2, 33. est, *occisis ad hominum milibus quatuor*, quocum Cellarius contulit e Sveton. Iul. c. 20. haec verba, *ad viginti milibus civium divisit.* Rursus de B. G. 3, 53. *ad duorum milium numero ceciderunt.* v. intt. ad h. l. In tanta varietate, quae sermoni vitae communis debetur, nihil temere corrigendum, et ad certas regulas revocandum est.

Adaequare 6, 12. verbum neutrum.

Adaquare C. 1, 66, et *adaquari* 8, 41, pro simpl. aquare

Adcommodare, aptare, adligare 2, 21

Addicere bona in publicum, aerario addicere C. 2, 18

Adducere se in consuetudinem, adsuefacere se 4, 1. Sed 3, 14. *adducere* est ad se trahere, rem versus pectus incurvare, ut qui nervum arcus adducunt.

Adequitare. ad locum 1, 46

Adfici difficultate 7, 6. 17. quum, ut est 7, 10. res difficultatem consilii capiendi adfert.

Adfirmatio, certissima promissio 7, 30

Adflictare, *tempestas adflictat* (vexat) *naves* 4, 29. *adflictari*, velut haerentem teneri 3, 12

Adflictus opes 8, 21 prostratus 6, 27. *adflictae naves*, collisae et diffractae 5, 10

Adfligere, vexare, vastare, aut potius evertere, humi prosternere 4, 35. *adfligere arborem*, humi prosternere 6, 27

Adgregare se aliis, socium et comitem se adiungere 4, 26. *adgr. se ad alicuius amicitiam* 6, 12

Adhibere aliquem, ut testis sit 1, 20 *adhibitis omnibus*, cum omnibus 4, 13

Adigere telum aliquo C. 3, 51. 56. *adigere aliquem* (ad) *iusiurandum*, postulare ut iuret C. 1, 76. 2, 18. Hac in formula loquendi omittitur fere τὸ ad. *fistuca adigere* 4, 17

Adiicere telum in, litus 4, 23. Cf. 2, 21. 3, 13. 14. in his locis est, iacere usque ad certum terminum. *Adiicere aggerem ad munitiones hostium*, eum facere prope castra 5, 9

Adire in ius ad Magistratum C. 1, 87

Aditus sermonis, occasio et venia adeundi alterum et cum eo conloquendi 5, 41. *aditus ad conandum*, occasio C. 1, 31 *aditum non habere ad aliquem*, nullis meritis esse, ob quae precari sustineas 1, 43 *aditus commendationis ad aliquem*, venia adeundi, seque alteri commendandi C. 1, 74

Adiuvare, *hoc adiuvat ad illud* 5, 1

Adlegere 6, 13

Admaturare 7, 54

Administrare naves, gubernando, remigando 4, 29. C. 3, 14. A. 21. *administrare classem* C. 3, 18. *administrare imperia omnia*, omnia iubere et constituere 2, 22. *adm. caedem*, patrare H. 36

Administratio portus tribuitur ei, qui portu utitur, ut vult C. 1, 25

Admittere equum, ei frena dare C. 2, 34. *admissus equus*, concitatus 1, 22 Af. 63

Admodum ante numerorum vocabula est circiter, 5, 40

Adoriri, adgredi 1, 40. 2, 11. Est surgere, ut alterum invadas.

Adpellare, in iure C. 3, 20. *adpellare et cohortari*, adpellando cohortari 5, 33

Adpetere, *adpetit dies*, 6, 35. *lux*; 7, 82, adpropinquat.

Adplicare se ad arborem, reclinare 6, 27. Hinc *adplicare navem loco*, adpellere A. 17, et *adplicata ad terram navis* C. 3, 101

Adprehendere locum, eum sibi vindicare, occupare C. 3, 112

Adquiescere alicui Af. 10

B.

v. Lipsius Poliorc. 2, 2. Drakenborch. ad Liv. 22, 52.

Brevitas, parva corporis statura 2, 30. Ex hoc loco verbum repetiit Vegetius de r. m. 1, 1

C.

Cadit, accidit, evenit A, 11

Caecum vallum, sudes et stipites, ante fossam defixi, iidemque terra obtecti, ne cerni possint C. 1, 28. cf. c. 27. *caecus stilus*, occultus Af. 31. Ergo in talibus *caecum* est, quod cerni non potest, metonymice.

Caelatum opus, H. 25. constat figuris sculptis, quae alicui rei, ut h. l. scuto, illigantur s. affiguntur. Est vero etiam omnino opus, quod figuras insculptas habet.

Caeruleus color 5, 14

Calones 6, 36. dicuntur c. 37. *mercatores*. cf. C. 1, 52

Capere locum 5, 8. et *portum* 4, 36. in eum venire. Sed *capere locum* 3, 23. eligere. *ceperat opinionem*, consecuta erat 8, 8. *capere damnum de re aliqua* 8, 30

Caprea 6, 27

Capreolus C. 2, 10

Captus subst. 4, 3. *ut est captus Germanorum*, ut pro ipsorum natura, indole, institutis, fieri potest et solet, ut inter eos locum habet.

Caput fluminis, ostium 4, 10. *fontis*, origo, initium 8, 41. *tigni*, extremitas C. 2, 9. *capita*, ipsi homines 1, 29

Carina, infima trabs navis, fundus 3, 13. C. 1, 54

Carpere agmen, insectando minuere, passim interficere et capere C. 1, 63. 68. cf. c. 4. ubi idem agmen *proelio premi* dicitur, et c. 78. *carpere et impedire*.

Carrus 1, 3. 4, 14. 6, 24. aut *carrum* H. 6. est vehiculum Gallorum et Germanorum.

Casa 5, 43

Castellani, praesidium castelli A. 42

Castellum. vid. ad 7, 69. C. 3, 43

Castigare, gravius reprehendere C. 1, 3. 3, 57

Castra, hiberna 3, 3. *castra navalia*, in quibus et tentoria sunt, et naves subductae, uno vallo comprehensae 5, 22. cf. 5, 11. *quintis castris eo pervenit*, quinto die, cum quinquies milites sub tentoriis noctu fuissent 7, 36. vid. Ciacconius ad h. l. *castra stativa*, in quibus aliquamdiu morantur C. 3, 30. 37. A. 26. Cf. Lips. de mil. Rom. 5, 1. *castra* sensu latissimo Af. 38.

Casus, *casu magno accidit*, pro quo paullo post legitur, *magnae fuit fortunae* 6, 30. Cf. ibid. c. 35. C. 2, 5

Catapulta, machina bellica, unde lapides torquentur Af. 31. C. 2, 9. Cf. Vitruv. 10, 15 sqq.

Catascopus, κατάσκοπος, vid. ad Af. 26

Caussa, *in eadem caussa* (conditione) *fuerunt* 4, 4. Omittitur post genitivos, ut cum dicitur, *destruendi operis caussa* A. 17. 5, 8. vid. Oudendorp. ad 4, 1. Sic et Graeci omittunt ἕνεκα. Cf. C. 1, 82. A. 65

Causula parvula Af. 54

Celeberrimus locus, hominibus abundans A. 2

Census, quo hominum numerus initur 1, 29

Cento, vilior pannus, quo quid tegitur C. 2, 9. 10. C. 3, 44

Cerimonia gravis 7, 2

Certus ventus, ex eadem plaga spirans, qui non mutatur in horas Af. 2

Cervices, numero plurali pro singulari, ut antiquissimi plerumque usurparunt H. 20

Cervus in re militari 7, 72

Cetratus C. 1, 39. 48. qui gestat cetram, h. e. scutum loreum, idque levius. Serv. ad Virg. Aen. 7, 732

Chara, radix quaedam C. 3, 48. Sed lectio est incerta.

Cibaria molita, farina 1, 5. In gr. metaphrasi ἄλφιτα. Contra Liv. 21, 49. *cib. cocta*.

Cippus 7, 43. Pr. est truncus erectus, deinde columella, lapis erectus in sepulcris, terminis agrorum.

Circinus, instrumentum, quo circulus describitur 1, 38

stratisque coniungere turres. Alibi 7, 22. *murum turribus contabulare*, videtur significare, murum turribus contabulatis cingere.
Contegere scaphas cratibus et pluteis C. 3, 24. *contegere naves*, quo consilio fiat, traditur C. 2, 4. cf. *tectus contegere arma* C. 2, 14. cf. B. G. 2, 21
Contendo ire in locum 1, 23. *contendo aliquid*, efficere volo 4, 17
Contestari Deos 4, 25
Contexere tigna 4, 17
Continenter, sine intermissione 1, 26. 3, 5
Continens. Ita simpliciter adpellat Caesar Galliam, cum in Britannia est, eamque Britanniae obponit. vid. ad 4. 38 et 5, 20. *continens inpetus*, continuus 7, 38 *continentes silvae*, continuae, tractus silvarum 3, 28. sic et *continentes paludes* 6, 31. *continens flamma*, quae non intermittit 8, 15. *collis continens ripae* C. 1, 54. citra omnem dubitationem significat, cohaerens cum ripa, ideoque contiguus, vicinus. *continentes dies*, frequentes deinceps 3, 84
Continere, coërcere 8, 2. 46. *contineri*, includi 1, 2. C. 2, 23. *Gallia continetur flumine Oc. Belg.*, hi sunt termini, intra quos est, quibus includitur 1, 1. *Vicus continetur* (includitur, cingitur) *montibus* 3, 1. *Mare continetur montibus*, montes sunt ad mare circumcirca 4, 23. *Pons continet oppidum*, tangit oppidum, ei vicinus est 7, 11. Maluit tamen Oudendorpius h. l. *contingebat*, et Ruhnkenius ad Vell. Paterc. p. 12 significationem Latinis inauditam dicit, si quis *continere* interpretetur *contingere*. *Mons continet spatium*, occupat, in eo est 1, 38. *Agger non potest contineri altiore aqua*, durare non potest, cum altior aqua est C. 1, 25. sed vid. notas.
Continuatio imbrium 3, 29
Contra atque, secus ac 4, 13. C. 3, 12. *contra*, e regione 3, 9. 7, 62. *contra hostem consistere* 2, 17. *portas contra aliquem claudere* H. 27
Contrahere castra, facere angusta, minoris ambitus 5, 49. 7, 40. cf. *angustus*
Contraria alicui civitas, hostilis H. 1
Contributa civitas cum alia civitate, ei adtributa, cum ea coniuncta sic, ut ab ea, ut maiore, pendeat (*dazugeschlagen*) C. 1, 60
Contubernium C. 3, 76
Contumelia, quam navis perfert 3, 13. i. e. vis, quam infert tempestas, scopulus, hostis. Similiter dicitur iniuria s. inclementia tempestatis.
Convalescere, vires capere, de hoste debilitato Af. 25
Convenae, colluvies hominum A. 24. σύγκλυδες.
Conventus (1, 54. 5, 1. et alibi) sunt conventus hominum provincialium in certas urbes, quae et ipsae *conventus* dicuntur (8, 46). et e primariis provinciae urbibus sunt, ut coram Proconsule, per provinciam iurisdictionis caussa iter faciente, et in certis illis urbibus ius dicente, in foro compareant. *tenir les assises, assembler les états.* Quum autem non oppida dicuntur conventus, sed *conventus oppidorum quorumcumque provincialium*, tum sunt cives Romani, qui, praeter indigenas s. inquilinos, aliqua de caussa in oppidum convenerunt, ut ibi habitent, negotientur, ibique commorentur. Sic *conventus Uticensis* Af. 68. C. 2, 19. it. Af. 97 et 90. ubi incolae Uticenses distinguuntur a Romanis negotiatoribus. *Conventus portas claudit* C. 2, 19. cf. c. 21, ubi cives Romani hoc fecisse dicuntur. Similiter 7, 55. C. 1, 14. 3, 9. 21. 29. 32. 40. A. 57. 58. Cf. Gronov. Observ. 3, 22
Convertere iter, aliorsum ire 1, 23. Hinc *convertere signa*, aliorsum ferre 1, 25. et *signa conversa in hostes inferre* 2, 26. *conversus ad hostem*, versus hostem 3, 29. *conversa mens*, mutata 1, 41. *convertere castra castris* C. 1, 81
Convicium, clamores C. 1, 2.
Convincere, *avaritia convincitur*,

E.

fortis pons A. 19. Cf. Veget. 1, 24. Alias fortis refertur magis ad animum
Fortiter dicere sententiam, nullo timore impeditum C. 1, 1
Fractus debilitatus 1, 81
Fratres et consanguinei, de duobus populis 2, 3. cf. *Consanguineus*, *Necessarius*.
Fraudare stipendium equitum, in eo fraudem facere, equites eo fraudare C. 3, 59
Fremitus, clamor 4, 14
Frequentare copias militibus, earum numerum augere additis militibus Af. 20
Frons pontis, pars hostibus adversa 8, 9. montis 2, 8
Fructuosus locus, fertilis, fecundus 1, 30
Fructus agrorum 1, 28. Usitatius, *fruges*.
Frumentarius locus, unde frumenti copia est 1, 10. *frumentarii*, qui frumentum adportant 8, 35
Frustra mittere telum, quod non ferit adversarium 3, 4
Fugitivus sc. miles 1, 23
Fundere, vincere proelio, efficere, ut diffugiant 1, 44. *fundere glandes*, *schmelzen*, *giessen* Af. 20
Funditor 2, 7
Fusilis argilla 5, 43
Fustuarium H. 27

G.

Gaesum 3, 4
Galea. Cf. *Induere*.
Galeari, galeâ indui Af. 12
Gemella legio C. 3, 4
Generatim, per gentes s. nationes, singulae gentes et nationes singulatim 1, 51. ubi in metaphr. gr. est κατὰ φύλας. Cf. 7, 19. et Homer. Iliad. 2, 362. ubi κατὰ φῦλα et κατὰ φρήτρας est *generatim*, singulos populos et singulas gentes singulatim. Explicatur hoc 7, 28. aliis verbis, *cuique civitati sua pars castrorum obvenerat*; erant ergo generatim distributi per castra — Per singula genera hominum et rerum, C. 3, 32. *Gen. gratias agere*, singulis auditorum generibus C. 2, 21: nam deinceps enumerantur singula eorum genera, quibus gratias egit
Genus, gens, natio 4, 3. 7, 22
Gerere geritur (fit) *in castris* 1, 17. *quae de eo gesta erant*, ei acciderant 8, 39. vid. not. *prae se gerere* Af. 10
Glans, H. 13. 18. globulus, qui funda mitti solet 5, 43. 7, 81. Af. 20. Interdum litteris inscripta mittebatur H. 13
Grando saxea, a magnitudine concretorum globulorum Af. 47
Gratiam referre, in partem deteriorem, male gratum esse 1, 35. *gratiam* (favorem, amorem) *alicuius velle* 4, 7
Gravis fortuna, de magna miseria 1, 32. *gravior aetas*, de senectute 3, 16. *grave quid statuere*, de poena, 1, 20. *grave navigium*, onustum 5, 7
Gravitas civitatis, opes, quae ei dignitatem conciliant 4, 3
Graviter, verbis iis, quae rei magnitudinem demonstrant 1, 16. *graviter de aliquo iudicare* C. 2, 32. *graviter decernere*, de asperitate sententiae C. 1, 15
Grumus, collis H. 8. Caesar *terreum tumulum* adpellare solet. Festus: *Grumus terrae collectio, minor tumulo*: quae verba locum alterum H. 24. illustrant.

H.

Habeo coactum 1, 15. *habeo redemtum* 1, 18. *habeo necesse hoc facere* Af. 39. *habeo iter aliquo*, possum eo iter facere C. 3, 11. contendo eo C. 1, 51. C. 3, 106. *non habuit* (putavit) *dubium* H. 29. *res habet celerem et instabilem motum*, mutatur celerrime 4, 23. cf. *Processus*.
Harpago 7, 81. C. 1, 57. H. 16. contus, unco ferreo praefixus, auctore Livio 30, 10. cf. 24, 34. Inserviunt harpagones muris diruendis, et navibus attrahendis. Videntur quodammodo, si non usu, at fabrica a *manu ferrea* differre; etsi mihi quidem non constat de discrimine. Plinius H. N. 9, 57 extr. et Caesar B. C. 1, 57. utrumque verbum

L.

M.

O.

P.

citur eodem consilio, eamdem vim habet 1, 14. 4, 11

Petere fugam in locum 2, 24. *petit propinquitatem fluminis*, qui solet ad ripas aedificare 6, 30

Phalanga C. 2, 10. Cf. Harles in ind. Theocrit. in v. ἐρείσματα

Phalanx 1, 24. 52

Pietas, amor patriae 5, 27. Cf. Cic. de invent. 2, 22

Pilum 1, 25. Polybii aetate (hic enim descripsit 6, 21) hastile ligneum trium cubitorum fuit, ferro eiusdem longitudinis ita praefixum, ut ferrum in medio hastili inciperet. Vegetius de re m. 1, 20. pro temporum diversitate ferrum trigonum et pedale fuisse tradit. Hinc adparebit, quare apud Caesarem 1, 52. pila abiecta sint a militibus. C. *murale*

Pilus, *primus pilus*, primus ordo (centuria) triariorum, qui pilis pugnant 3, 5. Sed 2, 25. *primus pilus*, si lectio bene habet, significat Centurionem primi pili (C. 1, 13) s. primipilarem, h. e. centurionem, *qui primum pilum ducit* 5, 35. cf. etiam ad 5, 30. et ad C. 3, 64. et *ordo primus*

Pinna 5, 40. 7, 72

Plebes, *plebei* 6, 13

Plena legio 3, 2. (*completa*).

Plene perfectus 3, 3. de aedificando. Cic. de divin. 2, 1. *plene cumulateque perfecta quaestio*, omni ex parte absoluta. *Plenius aliquid perscribere*, augere verbis, maius, quam revera est, describere Cf. 1, 53. cf. *inflate*

Plumbum album, stannum 5, 12

Pluries C. 1, 79. v. not.

Plus minus, circiter, fortasse paullo plus, aut paullo minus 8, 20

Pluteus, cum est machina per se, (ut C. 2, 9. *pluteos adducere ad alium locum*) est opus plexile e viminibus, non absimile cratibus, quo miles, murum oppugnans, contegere se solebat. Festus, *Plutei*, inquit, *crates corio crudo intentae*; *quae solebant adponi militibus*, *opus facientibus*. Descripsit Vegetius de re m. 4, 15. rotulisque subiectis eos promoveri potuisse tradidit. Sed cum plutei adduntur s. imponuntur vallo 7, 41. 72. videntur tabulae fuisse, vallo tecti instar impositae. Idem Festus: *Nunc etiam tabulae*, *quibus quid praesepitur*, *eodem nomine* (plutei) *dicuntur*. Sic ceperim *turrium pluteos* 7, 25. h. e. turrium tecta e tabulis, στέγη, ut metaphr. Graec. expressit. Intelligitur etiam, quare 7, 72. plutei aggeris adpellentur lorica eius: lorica enim est, quidquid rem praesepit. C. 1, 25. opus protegitur *cratibus et pluteis*

Pollicitatio 3, 18

Ponere, exponere, narrando ob oculos ponere C. 3, 79. *ponere alicui custodes*, constituere, qui eum diligenter observent 1, 20

Pons interrumpitur 7, 19. *interscinditur* 2, 9. *est in flumine* 2. 5

Ponto C. 3, 29

Porrectum, quod in longitudinem extensum est, s. procurrit 2, 19

Porticus in re militari sunt vineae C. 2, 2. Ut enim porticus constat columnis, tecto imposito iunctis: sic vinea constat trabibus, tecto imposito iunctis. *galerie couverte de grosses poutres* Guischard Mém. milit. Vol. 2. p. 21

Portorium, vectigal, quod in portu solvitur: tum omnino, quod pro mercibus importatis aut pro venia transeundi aliquam regionem solvitur 1, 18. 3, 1

Portus Cf. *capere*

Positus (situs) *oppidi* A. 72

Post paullum, paullo post 7, 60

Posteritas, fama apud posteros C. 1, 13

Postulare de eo, qui alterum implorat 1, 31

Potentatus 1, 31

Potestatem sui facere hostibus, offerre se iis, non detrectare proelium 1, 40. 50. cf. 1, 48. *pro castris — deesset*

Potiri aliquid Af. 36. *potiri alicuius* Af. 50

Preacutus 2, 29

Praecavere, *ne quid fiat* 1, 38

Praecepta Ducis, quid faciendum sit, militibus praescribunt, *die Ordre* 6, 36. 8, 28. cf. 1, 22. *ut tribuno a Caesare praeceptum erat*. Sed aliter *praecepta amicorum et propinquorum* C. 2, 6. 7, ubi sunt adhortantium voces,

37. Dicitur autem numero plurali *religiones*, quia omnes omnino caerimoniae et modi colendorum deorum, quos pagana religio habuit, simul intelliguntur; suntque adeo *religiones*, omnes partes religionis. *Sacrorum religione aliquem precari*, per vasorum sacrorum religionem et sanctitatem alicui reverentiam iniicere, et ei ita rem persuadere A. 32

Relinquere, *animus eum relinquit* 6, 38. unde vulgo *animi deliquium*

Reliquum, *nihil sibi reliqui fecerunt*, nihil, quod facerent, reliquerunt 2, 26

Remittere alicui, concedere ei, permittere, non urgere, non pugnare de re 7, 20, *remittere dolorem pecuniae*, propter pecuniam acceptam A. 55. cf. *condonare*

Remollescere. mollescere 4, 2

Rempublicam gerere de militibus C. 1, 6

Remulcus, funis, quo navis religata alteri trahitur. Fortassis etiam omnis machinatio, ad trahendam hoc modo navem religatam, remulcus dicta est C. 2, 23. 3, 40. ad quem locum Vossius, fortasse iusto operosius, disputat. A. 11. Res perspicue intelligi potest e Polyb. 1, 27. coll. c. 26. nam naves, ex aliis ope funium religatae, dicuntur ab his ῥυμυλκεῖσθαι, remulco trahi.

Renovatus animus post terrorem Af. 18

Renumerare, *wieder zuzählen* C. 3, 53

Renunciare, nunciare 1, 10. H. 35

Reperire, comperire 1, 18. 2, 14. *reperire* (adquirere, parare) *sibi salutem* 1, 53. Sic et Graece, εὕρεσθαι ἀγαθόν. vid. Valkenaër. ad Herodot. 9, 6

Repetere, denuo petere 5, 49

Reportare se ad aliquem, reverti H. 40

Repraesentare, facere ante constitutam diem 1, 40. facere illico, sine mora, (ut res ipsa et veritas statim adpareat) A. 70

Reprimere fugam, fugiendi finem facere 3, 14

Rescindere pontem 1, 7. 4, 19

Rescribere pedites ad equum, e catalogo peditum in equitum catalogum transcribere, equitibus accensere, equitum loco iis uti 1, 42

Resina H. 33

Respuere conditionem, non probare 1, 42

Restagnare, stagnis plenum esse C. 2, 24

Restitui proelium dicitur, cum, qui propemodum fuerant victi, se colligunt, et proelium instaurant 1, 53

Rest tutus in antiquum locum honoris 1, 18

Retineri. vid. ad H. 8

Retorqueri, retrorsum ire C. 1, 69

Revincire ancoram, adligare 3, 13. *revincire trabes*, copulando firmare 4, 17. 7, 23. cf. 7, 73. ubi est, figere, firmare

Revocare, avocare 3, 17

Rheda, minus vehiculum Gallorum et Germanorum 1, 51

Rhenones 6, 21. et not. ad c. 26

Rogare. Cf. *sacramentum*

Rostra imponere navibus actuariis A. 44. *discutere*, frangere A. 46

Rudus A. 1. H. 8

Ruina, casus eorum, qui alius super alium praecipitantur A. 31

S.

Sacramentum est iusiurandum militare. Hinc *sacramento milites rogare*, sive, ut est apud Festum, *interrogare*, significat rogare, an velint iurati nomen dare militiae 6, 1. Liv. 32, 26. 35, 2. 40, 26. Hinc miles *dicit sacramentum* C. 1, 23. aut (secundum alios) *dicit sacramento* C. 1, 86. h. e. interposito sacramento dicit, se esse velle militem, seu uno verbo, iurat

Sagulum, sagum 5, 42. Vestimentum militare, quod ceteris vestibus superinduebatur

Salum 62, mare Af. 46

Sancire, munire rem, vel poenis constituendis, vel iurisiurandi religione, ut rata sit, a nemine mutetur 1, 30. *sanctum* (sancitum) legibus 6, 20

T.

rationes pecuniarum debitarum et creditarum (*neue Rechnungs- oder Schuldbücher*) lege conficiebantur, si quando fides publica (*der Credit*) laboraret; remittebatur enim lege debitoribus aliquid, ut omnes in civitate debitores minorem summam, quam quantam mutuo sumserant, in libros rationum novos referrent, minusque solverent. Dicuntur Gr. χρεῶν ἀποκοπαί et σεισάχθεια. Cum ergo Caesar id nunc fieri nollet (Appian. Civ. 2, 48. p. 458.): non legem ea de re tulit, sed arbitros constituit, qui, aestimatione facta, ex aequo et bono de debitis creditisque statuerent. Sed Coelius legem de hac re tulit C. 3, 21

Tabulatum fit e tabulis, quae transversis tignis imponuntur 6, 29. cf. *turris* et *contabulatio*

Talea, ramus recisus, qui terra defoditur. Ad huius similitudinem *taleae* 7, 73. dicuntur. Cf. 5, 12

Tametsi — tamen 1, 30. 7, 43. 50. 8, 20. C. 3, 67. *tamen etsi — tamen* 8, 10. v. Oudend. ad 5, 34

Tantum, tam parum, *praesidii* 6, 35. *navium* C. 3, 2

Tardari, depon. C. 2, 43. etsi cod. optimus ibi habet, *tardarent*

Taxus, arbor, cuius baccae acriorem letiferumque succum habent 6, 31

Tecta navis, quae tabulis tegitur, s. tabulata habet, e quibus milites pugnent et sub quibus remiges tuti sint C. 1, 56. 2, 4. Eadem est *constrata*, *contecta*, κατάφρακτος, Polyb. 1, 20. Oppon. *aperta*. Cf. Ernesti Cl. Cic. in *aphractus*

Tegere latus A. 52

Tegimenta scutorum 2, 21. *galearum* C. 3, 62

Temerarius, fors falsarius, qui fidem temerat A. 7

Temere, *non temere*, non facile 4, 20

Tempestates, coelum turbidum, quo mare non est navigabile 3, 12 A. 3

Tempus anni, *diei* 7, 16. et passim, i. e. momenta, horae

Tendere, in tentoriis esse 6, 37

Tenere montem 1, 22. *t. se castris* 1, 40. *teneri* (ad officium praestandum) *iureiurando* 1, 31. *locus egregius ad tenendas ancoras*, iactas ancoras firmiter retinet A. 9. cf. *cursus*

Tentare fortunam belli, permittere incerto eventui 1, 36

Tenue fastigium, non latum cacumen C. 1, 45

Tenuitas, paupertas 7, 17

Terra Gallia 1, 30. ut Liv. 38, 58. terra Hispania

Terreus tumulus 1, 43. γεώλοφος. In omnibus fere codd. scribitur h. l. *terrenus*

Testata virtus, omnibus conspicua 8, 42. *testata poena* 8, 44

Testudo, (quod omnino est conclave cameratum, et genus tecti concavi conclavium,) fit in re militari, cum milites scuta capitibus imponunt, ne telis conici possint 2, 6. 5, 9. Sed 5, 43. C. 2, 2. est machina oppugnandarum urbium, constans trabibus paralellis, quibus tectum impositum est, quod milites subtus stantes defendit ab ictu telorum

Tolerare vitam, molestius vivere in inopia, modo vita conservetur 7, 77. καρτερεῖν. *Tol. equos*, in magna penuria eos utcumque sustentare C. 3, 49. 58. Af. 24. *tol. famem fructibus*, utcumque minuere 1, 28

Tollere, *navis sustulit* (excepit, continet, fert.) *homines* 4, 28. C. 3, 28

Tormentum, machina, cuius ope tela, lapides praesertim, in hostes et muros mittuntur 2, 8. 4, 25. *t. adigere* C. 3, 51. 56. *t. mittere* C. 2, 9. extr. 3, 51: ubi *tormentum* aut est id, quod torquetur, ipsum telum; aut potius *tormenta mittere* dicitur per compendium, pro, ope tormenti telum mittere. v. Clark. et Oudendorp. ad posteriorem locum. Sic *telis tormentisque defendere* C. 2, 11. videtur esse, telis, e tormento missis: et C. 3, 51. *telum tormentumve mittere*, tormento telum mittere. Et sic H.

V.

INDEX

RERVM ET VERBORVM MEMORABILIVM DE QVIBVS IN NOTIS ADMONITVM EST AD LOCA INDICATA.

GRAMMATICALIA.

FINIS.

Imprimatur

BESSONE pro M. Cancell.

AUCTOR PRETIOSA FACIT